

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XXIX

1991

Kültür Bakanlığı
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır

İÇİNDEKİLER

		<u>Sayfa</u>
Ufuk ESİN	Aşıklı Höyük	1
Fahri IŞIK	Patara-Dünü, Bugünü ve Geleceği	35
Mükerrem (Usman) ANABOLU	Efes Müzesi'nde Bulunan Masa Ayakları .	71
Wolfgang RADT	Pergamon Vorbericht Über Die Kampagne 1989	85
Nurettin KOÇHAN	Kyzikos 1989 Kazısı, Hadrian Tapınağı Mimari Bezemeleri	119
Mehmet ESKİOĞLU	Kaisareia'da Bulunan Bir Bizans Kilisesi ..	133
İsmail KARAMUT	Konya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Heka- te Başı	153
Adnan DİLER	Lykia, Olympos Dağı'nda Bir Ön Araştırma .	161
Mehmet Akif IŞIN	Kocagöz Höyük'te Bulunan Tek Kulplu Kupalar	177
Adil EVREN	Tire Müzesi'ndeki Karia Kökenli Kaplar ..	193
Metin TÜRKTÜZÜN	Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı ..	225
Durmuş KAYA	Kelian'da Bulunan İki Yazıt	251
Oğuz TANINDI	Kazı Buluntularının Değerlendirilmesinde Bilgisayarın Rolü ve Bir Uygulama: Yarım- burgaz	261

AŞIKLI HÖYÜK (KIZILKAYA-AKSARAY) KURTARMA KAZISI

1989

Ufuk ESİN*

1. Giriş

Aşıklı Höyük 1. Dönem Kurtarma Kazısı 20 Ağustos – 4 Ekim 1989 tarihleri arasında yer almıştır. Aşıklı Höyük Aksaray il merkezinden 25 km güneydoğuda, Kızılkaya köyü arazisinde, köyün yaklaşık 1 km kadar güneyinde, Melendiz Suyu'nun kıyısındadır (Resim: 1,4). Ulurmak (Melendiz Suyu) üzerinde yapılan Mamasın Baraj Gölü'nün seviyesinin 1109.22 m ye yükseltilmesi dolayısıyla Aşıklı Höyük 1990 bahar aylarından itibaren kısmen su altında kalacaktır (Resim: 2). Bu nedenle İstanbul Üniversitesi, Kültür Bakanlığı ve ODTÜ TEKDAM'ın işbirlikleri ve parasal destekleriyle Prehistorya Anabilim Dalı öğretim elemanları ve öğrencileri tarafından 1989 yılında Aşıklı Höyük'te kurtarma kazıları başlatılmıştır. Kazıya Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Bergama Müze araştırmacısı Sn. Tevhid Kekeç atanmıştır. Kazı kurulu üyelerinin çalışmalar sırasında üstlendikleri görevler şöyle özetlenebilir:

Prof. Dr. Ufuk Esin: Kazı Başkanı, genel kazı yönetimi, Aksaray Projesi yürütücüsü, atölye çalışmaları.

Yar. Doç. Dr. Savaş Harmankaya: Başkan Yardımcısı, parasal yönetim, lojistik, değişmeli olarak açma başı.

Yar. Doç. Dr. Nur Balkan Atlı: Atölye yönetimi, yontma taş (obsidien) alet analizleri.

Yük. Mim. Korkut Atlı: Topoğrafik plânın çıkarılması ve çizimi.

Araş. Görev. Mihriban Özbaşaran: Alan yönetimi ve mimarlık kalıntılarının rölöve çizimleri, açma başı.

* Prof. Dr. Ufuk ESİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı, Fen/PTT, 33459 İstanbul.

Erhan Bıçakçı: (Karlsruhe Üniversitesi Mimarlık Tarihi Enstitüsü doktora öğrencisi): Alan yönetimi, mimarlık kalıntılarının rölöve çizimleri, açma başı.

Araş. Görev. Aslı Özdoğan: Değişimli olarak açma başı, buluntu çizimleri.

Nilgün Özbaşaran: (Yük. Lisans öğrencisi): Değişimli olarak açma başı, buluntu çizimleri.

Dilek Büyükdora: (Yük. Lisans öğrencisi): Değişimli olarak açma başı, buluntu çizimleri.

Yüksel Dede: (Yüksek Lisans öğrencisi ve Güzel Sanatlar Bölümü okutmanı): Değişimli olarak açma başı, restorasyon.

Araş. Görev. H. Gönül Egeli (Yük. Lisans öğrencisi): Kazı evi kamp yönetimi, açma başı yardımcısı, buluntu çizimleri.

İlhan Devir (Lisans öğrencisi): Açma başı yardımcısı, buluntu çizimleri.

Ceren Soylu (Lisans öğrencisi): Açma başı yardımcısı, buluntu çizimleri.

İbrahim Tıgılı: (Arkeolog): Açma başı yardımcısı, buluntu çizimleri.

Adnan Baysal: (Arkeolog): Açma başı yardımcısı, buluntu çizimleri.

Zafer Görür: (Arkeolog): Açma başı yardımcısı, kazı fotoğrafları.

Araş. Görev. Dr. Süleyman Belen: (Mimar Sinan Üniv.): Kazı ve Aksaray Projesi fotoğraflarının çekimi.

Ayrıca Kültür Bakanlığı temsilcimiz Tevhid Kekeç'i Kültür Bakanı Aksaray'ı ziyareti sırasında, sözlü olarak Aksaray Projesi'nde görevlendirmiştir. Kazı ekibimizin son derece özverili çalışmaları ile gerçekleşen kazı-mıza karşı gösterdikleri her türlü ilgi ve yardımlardan dolayı da Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'ndaki (Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ndeki) tüm görevlilere, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sn. Nurhan Atasoy'a ve Yönetim Kurulumuza, ODTÜ Rektörlüğü ve Saymanlığı'na, TEKDAM Müdürü Sn. Mustafa Özbakan'a ve sekreterliğine, DSİ Genel Müdürü Sn. Ferruh Anık'a, Genel Müdür Yardımcısı Sn. Özden Bilen'e, DSİ Emlak ve Kamulaştırma Dairesi Başkanı Sn. Halûk Toprakoğluna, Aksaray Valisi Sn. Rıdvan Yenişen'e, Belediye Başkanı Sn.

Memiş Akın'a, Mal Müdürleri Sn. Rasim Eroğlu ve Rüştü Böle'ye, Aksaray DSİ 44. Şube Müdürü Sn. Mustafa Özateş'e, Müze Müdürü Sn. Özcan Şimşek'e, Acem Höyük Kazısı Başkanı Doç. Dr. Sn. Aliye Öztan'a, Kızılkaya Köyü Muhtarlığı ve İhtiyar Heyeti'ne, kazı ve kamp malzemesi bağışlarından dolayı TECHNION (New-Jersey, USA) başkanları Sn. Suad E. ve Ömer Baturay'a Sn. Teyhan Balkan'a, Sn. Maarifi Orhon'a, Sn Altın ve Çetin Soylu'ya, Sn. Utku Aldıkaçtı'ya, Sn. Sevim İşgüder'e ve Sn. Ahmet Boratav'a yürekten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü Ilıpınar kazısı arkeozoologu Dr. Hylke Buitenhuis'e Aşıklı Höyük hayvan kemikleri hakkında verdiği bilgiden ve Sn. Tevhid Kekeç'e de kazımızın yürütülmesinde yaptığı olumlu katkılardan dolayı teşekkür etmeyi borç bilirim.

Aşıklı Höyük kazısı meslekdaşlarımızdan Mike Davis, H. von Pilgrim, B. Wittmann, Dr. Roodenberg, Dr. H. Buitenhuis, Belediye Başkanı Memiş Akın, DSİ. 44. Şube Müdürü Mustafa Özateş tarafından ziyaret edilmiştir.

2. Aşıklı Höyük Hakkında Genel Bilgiler

Aşıklı Höyük doğu-batı yönünde 230 m, kuzey-güney yönünde de 150/240 m boyutlarındadır. Kuzey ve kuzeybatıdan doğu ve güneybatı, güney yönlerinde oldukça büyük bir eğimle alçalır (Resim: 3,4). En yüksek noktasında memleket kodu 1119.48 m dir. Kuzeybatıda 15.35, güneyde 13.16 m ve doğusundaki köy yolu seviyesinden de 8.22 m yüksektedir. Bugün yaklaşık 35.000/40.000 m²lik bir alanı kaplıyan höyüğün kuzeyi ve batısı Melendiz Suyu'nun etkisiyle ve sık sık yatağının yer değiştirmesi nedeniyle büyük miktarda aşınmış, yaklaşık 1/3'ü yok olmuştur (Resim: 3-4).

Aşıklı Höyük güneydoğusundaki Hasan Dağları ve Melendiz silsilesinin çevrelediği çanak içinde, volkanik, tüflü bir arazide, Melendiz Suyu'nun dar, verimli vadisinde yer almıştır.

Höyük ve çevresinde karasal iklim egemendir. Yörede tahıl ve hayvan besiciliği önemlidir. Tüflü arazide bağcılık da yapılmaktadır.

Holosen başlarında, onbin yıl öncelerinde, burada bulunan Pleistosen gölünün kuruması sonucunda, Aşıklı Höyük'te ilk yerleşmeler başlamış olmalıdır. İlk olarak 1963'de H. Gordon tarafından bulunan Aşıklı Höyük'te 1964-65 yıllarında Ian Todd (1980, 39) tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Bu yüzey araştırmaları sonucunda Aşıklı Höyük'ün İç Anadolu'nun Akeramik Neolitik Evresi için son derecede önemli bir buluntu yeri olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Todd bu araştırmaları sırasında höyüğün kuzey ve batı

yamaçlarının çeşitli yüksekliklerdeki yerleşmelere ait doğal kesitlerde radioaktif karbon örnekleri toplamış ve bu örnekler analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda 32° 22' kuzey meridyeninde ve 34° 15' doğu paralelinde yer alan Aşıklı Höyük'ün ortalama olarak M.Ö. 6830 ± 65 (G.Ö. 8780 ± 65) yıllarına tarihlenmesi söz konusudur (Stuckenrath—Lawn 1969, 153; Todd 1966; 1968, 157; 1980, 149; Esin 1981, 31; Breunig 1987, 58–59)¹.

4. Kazı Plânlaması

Topoğrafik plânın hazırlanması, istimplâk işlemlerinin tamamlanması ve kazı evi olarak kullanılan DSİ 44. Şube Müdürlüğü'ne ait olan Gücünkaya Mamasın Barajı şantiye evlerinden ikisinin onarılması sırasında Aşıklı Höyük ve yakın çevresinde bir yüzey araştırması yapılmıştır. Höyüğün Melendiz Suyu kıyısındaki kuzey ve batı yamaçlarının Mamasın Baraj Gölü suları tarafından 1109.22 m koduna kadar 1990 bahar aylarında kaplanacağı bildirildiğinden, öncelikle kazılacak alanların bu yamaçlarda yoğunlaştırılması öngörülmüştür. Bu amaçla höyüğün kuzey, kuzeybatı ve güneybatı yamaçlarında çalışılması uygun bulunmuştur (Resim: 3,4).

Ayrıca güneybatı yamacının ovaya ulaştığı kısımda iki derin sondajın açılması plânlanmıştır (Resim: 3, 4, 8).

- (1) Libby standard yarı-yaşına (5568 ± 30) göre düzeltilmemiş, Aşıklı Höyük'e ait örneklerin ölçüm sonuçları şöyledir:

Örnek No.	¹⁴ C Tarih tesbitleri	Örnek cinsi ve yeri
P-1238	M.Ö.6857 ± 128 (G.Ö.8807 ± 128)	Odun kömürü. Kuzey yamaç. Melendiz Suyu'nun 2 m üstündeki 2–3 cm kalınlığındaki yangın tab.
P-1239	M.Ö. 6661 ± 108 (G.Ö. 8611 ± 108)	Odun kömürü. Kuzey yamaç. P-1238'in 30 m batısında, yerden 1.5 m yüksekte, 2–3 cm kalınlığındaki yangın tab.
P-1240	M.Ö. 7008 ± 130 (G.Ö.8958 ± 130)	Odun kömürü. Höyük batı kesidi. Kuzeybatıdaki aşınmış yamaçtan nehir seviyesinin 1 m üstü.
P-1241	M.Ö. 6843 ± 127 (G.Ö. 8793 ± 127)	Odun kömürü. Kuzeybatı yamaçta P-1240'ın birkaç cm altındaki kerpiç, obsidien ve kemik dolgu.
P-1242	M.Ö. 6828 ± 128 (G.Ö. 8778 ± 128)	Odun kömürü. Kuzeybatı yamaç, P-1241'le aynı yer.

Kazı sırasında çeşitli tabakalardan alınan yeni örnekler henüz analiz edilmemişlerdir. Ayrıca "Elektro manyetik" tarihlendirme için alınan örnekler analiz edilmektedirler. Bunların karşılaştırmalı sonuçları Aşıklı Höyük'ün daha kesin olarak tarihlendirilmesine yardımcı olacaktır.

5. Kazı

Yukarıda açıklanan ilkelere bağlı olarak biri höyüğün kuzeyinden kuzey yamacına doğru (4/G-H plânkareleri), bir diğeri kuzeybatısından batıya doğru (2-3/J-K plânkareleri), sonuncusu da güneybatısından batıya doğru (4-2/P-R plânkareleri) uzanan, basamaklı açma şeklinde uygulanan üç ayrı açmada çalışılmıştır².

Derinlik sondajlarından biri güneybatı açmasıyla bağlantı kurulması amacıyla 2/P-R plânkarelerinde, ikincisi ise 2 M plânkaresinde uygulanmıştır (Resim: 3,4,18). Bu sonuncu sondaj 10x3 m olarak başlatılmış sonra 2x3 m olarak küçültülmüştür (Resim: 3, 4, 23). 2/P, R derinlik sondajında kültür tabakaları bugünkü Melendiz Suyu seviyesindeki alluvial toprağın altında devam etmektedir. Buna karşılık gene ova düzleminde açılmağa başlanan 2 M sondajında ilk kültür tabakasının altında bir kısır toprağa girilmiş, onu da az obsidiyenin bulunduğu kömürlü bir dolgu takip etmiştir. Bu dolgunun altında kültür tabakalarının devam edip etmediği kesinleşmemiştir.

Bütün açmalarda yaklaşık 1000 m² lik ve 4640 m³ lük bir alanda kazılar yürütülmüştür. Ayrıca güneybatı yamaçta gene 1000 m² kadar bir kesimde profil temizliği yapılmıştır (Resim: 3, 4).

5. Tabakalaşma

Çalışmaların höyüğün kuzey ve batı yamaçlarında “basamaklı açmalarda” uygulanması, açmalar arasında henüz bağlantı kurulamaması, 2. tabakaya ait mekânların çoğunlukla daha eski duvarların onarılıp yeniden kullanılmasıyla meydana getirilmiş olması, tabakalaşmanın henüz kesinlik kazanamamasına neden olmuştur. Bu yüzden ileride değişebileceği kaydıyla, **şimdilik** açmalardaki tabakalar şöyle özetlenebilir:

- (2) 4/H-G plânkareleri açmalarında höyüğün 0.00 m (1119.48 m) olarak kabul edilen en yüksek noktasına göre -0.93 /-1.27 m kodlarından -11.20 m koduna kadar derine inilmiş ve 4H 1-10/a-c, 4G 1-10/a-k küçük karelerinde çalışılmıştır. Büyük plânkareler 10m x 10m, küçükler ise 1 m x 1 m dir. 2-3/j-k plânkareleri (kuzeybatı) açmalarında ise gene 0.00 m olarak kabul edilen en yüksek noktaya göre -129 /-259 m den -7.50 m derinliğe kadar kazılmış, burada da 2J 6-10/b-k, 3J 1-9/b-k, 2K 6-10/a-k ve 3K 1-10/a-g küçük kareleri kazılmıştır. Güneybatıda ise sondajla birlikte 4-2/P-R plânkareleri açmalarında yaklaşık -7.50 m den -15.52 m derinliğe ulaşılmış ve 4P 1-5/f-k, 4R 1-5/a-e, 3P 1-10/f-k, 3R 1-10/a-c, 2P 2-10/f-k, 2R 2-10/a-e küçük karelerinde, 2M sondajında da 1-3/a-e ve sonra 1-3/a-c küçük karelerinde çalışılmıştır. Burada da -13.86 m den -15.28 m derinliğe inilmiştir.

Kuzeyde 4/H-G açmalarında -11.20 m derinliğe kadar 7 (Resim: 4-10), kuzeybatıda 2-3/J-K açmalarında -7.50 m derinliğe kadar 4 (Resim: 4, 2, 11-16), güneybatıda 4-2/P-R açmalarında da 4 tabaka (Resim: 17-22) bulunmuştur³. Zaman zaman tabakalar arasında çok bol kömür, hayvan kemiği, obsidien ve bitki kalıntılarında (belki *Celtis australis* (?) oluşan 40-60 cm kalınlığında dolgulara rastlanmaktadır.

Stratigrafide kuzey ve kuzeybatı açmalarında yukarıdan aşağı kısmen bir paralellik izlenirken, güneybatı açmasında gün ışığına çıkarılan tabakalar daha eskiye ait oldukları izlenimini vermektedirler (Resim: 17-22).

Yüzey toprağının altında 4 H açmasında 1. tabaka bir taban ve üstünde kumla karışık çamurdan, yarım daire şeklinde yapılmış küçük çukurluklar (Resim: 7), kuzeybatıdaki 2-3/J-K açmalarında ise bir kanal ve tabanla temsil edilmektedir. Onun altındaki 2. tabakadan itibaren ele geçen kerpiç yapılar genellikle 2-3 veya daha çok (4-5) evrelidir. Büyük çoğunluğu 2. tabakaya ait olmak üzere çeşitli tabakalarda, kuzey açmasında (4/H-G) 15 mekân, kuzeybatı açmasında (2-3/J-K) 20 ve güneybatı açmasında da (4-2/P-R) 18 mekân, toplam 53 mekân saptanmış, bunlardan 46' sının dolgusu ya tümüyle, ya da kısmen boşaltılmıştır (Resim: 6, 8, 11-13, 18-21)⁴.

6. Buluntular

Bütün tabakalarda yapı malzemesi olarak kerpiç kullanılmıştır (Resim: 8, 10, 12, 14, 18, 20-21). Yapılar taş temelsiz olarak kerpiçten yapılmıştır. Kerpiç boyutları ve renkleri değişkendir. İçlerine genellikle az saman katılmıştır. Kerpiçler çoğunlukla kalıplara dökülmüş izlenimini verirler. Duvarlar bir sıra kerpiç, bir sıra çamur harç konularak örülmüştür. Özellikle kuzey ve kuzeybatı açmalarında duvarlar bazan 1 m yi aşkın yüksekliklerde korunabilmişlerdir (Resim: 8, 10, 12, 14, 20).

Duvarlarda kapı veya pencere açıklıklarının bırakılması enderdir (Resim: 6, 13, 18). Tabanlar ve duvarlar genellikle sıvalıdır. Kare, dikdörtgen

- (3) Bunların olasılıkla 4/H-G açmalarında 5, 2-3/J-K açmalarında 3 veya 5, 4-2/P-R açmalarında ise 5 tabaka olarak kabul edilip edilemeyeceği, ancak ileriki kazıların bulgularıyla kesinlik kazanabilecektir.
- (4) Bu mekânlara verilen adlar şöyledir 4/H-G kuzey açması: B-G, O-S, Y, AF, AS, AT, Bİ (res. 5-10); 2-3/J-K kuzeybatı açması: A, H-L, U-V, Z, AH, AM, AN, AV, AY, BA, BB, BG, BK (res. 11-13); 4-2/P-R güneybatı açması: M, N, T, AA-AD, AG, AK-AL, AO-AR, AU, BD-BF (res. 18-21).

ya da yamuk plânlı yapılar büyük olasılıkla tek gözlü birimlerden meydana gelir (Resim: 6, 13). Bunlar çoğunlukla 6 m², daha küçük, zaman zaman da daha büyük (16 m²) mekânlardan oluşur (Resim 6, 13). Daha eski tabakalarda biri küçük, diğeri daha büyükçe 2 gözlü yapılar kullanılmıştır (Resim: 13, 18, 20-21). Yapılar çoğunlukla bitişik düzendedir (Resim: 6, 18). Bazan aralarında dar geçitler, olası avlular bırakılmıştır (Resim: 6, 13, 18). Yapı düzeni bu durumuyla Akeramik Neolitik Can Hasan III yerleşmelerini ansıtır (French 1972, Resim: 4).

Yerleşme düzeninde işlevleri farklı mekânların bulunduğu söylenebilir. Örneğin kuzey, kuzeybatı açmaları ile güneybatı açmasındaki yapılar arasında bu durum gözlenebilmektedir (Resim: 6, 13, 18). Güneybatı açmasında 5 evrelî (1 a-e) kareye yakın plânlı bir yapının (T mekânı) kuzey, güney ve batısını çevreleyen mekânlarla birlikte bir birim oluşturduğu söylenebilir (Resim: 18, 19). Bu yapının merkezindeki mekânın gene aynı yönlerde birer sekisi bulunmaktadır. Tabanları 6-8 cm kalınlığında bir kireçli dolgu üzerine uygulanan kırmızı, bazan siyah benekli ve bir keresinde de sarı boyayla kaplanmış (Resim: 18-19). Yapının duvarları pullukla arazinin sürülmüş olmasından dolayı çok tahrip olmuş, duvarları bu yüzden çok az korunabilmiştir (Resim: 18). Buna rağmen seki ve duvarların da kırmızı boyalı olduğu izlenebilmektedir. Mekânın içinde yer alan iki orta boyda çukur, belki ahşap sütunlar, belki de törenler için, en üst evreye ait tabanın içine açılmıştır (Resim: 18). Tümüyle diğeri yapılardan ayrı özelliklere sahip olan bu birimin, diğeri günlük işlerde kullanılan yapılardan farklı, büyük olasılıkla törensel bir işlevi olduğu söylenebilir.

Bazı mekânların içlerinde, taban üstünde ocak veya ışık olarak kullanılmış, taştan yapıtlar vardır (Resim: 8-9, 10, 12, 15)⁵. Bunlar arasında bazıları çukurlaştırılarak yuvarlatılmış, içleri çakıl taşı ile döşenmiştir (Resim: 9). Bazıları ise yassı dikme taşlarla çevrili, dörtgen bir alanda tabana çakıl taşları döşenerek yapılmıştır (Resim: 15). Güneybatı açmasında ele geçen bir fırın ise Akeramik Neolitik için ender örneklerden birini teşkil eder (Resim: 18, 20; karşı French 1972).

Aşıklı'da ölü gömme geleneği intramuraldir (yerleşme içi). Bulunan 11 iskeletten 5'i güneybatı açmasında (AB mek.: 4, BD mek.: 1), 5 tanesi kuzeybatı açmasında (I mek.: 4; H mek.: 1) ve 1 tanesi de kuzey açmasında (AS mek.) bulunmuştur (Resim: 16, 26, 6, 13, 18). Mekân tabanları altına bir çukur içine konulan gömüler, ya tek tek, ya karı-koca, ya da ana-çocuk olarak birlikte gömülmüşlerdir ve genellikle hocker durumda yatarlar

(5) Bazılarının içinde bulunan kül kalıntıları bunların ocak işlevini gördüğüne işaret etmektedir.

(Resim. 16, 22). Çoğunlukla gömüler doğu-batı yönünde bırakılmışlardır. (Resim: 22). Başlar batıdadır. Büyük olasılıkla kadınların yüzleri kuzeye, erkeklerinki güneye dönüktür (Resim: 22). Ancak baş güneyde, yüz batıya dönük ve kuzey-güney doğrultusunda gömülen bireyler de vardır (Resim: 16). Bu da Aşıklı topluluklarında değişik ölü gömme geleneğine bağlı insanların varlığına ve karmaşık yapıda bir topluma işaret edebilir. Gömülenlerden 4'ü erkek, 5'i kadın ve 2 tanesi de bebektir⁶. En yaşlısı I mekânında bulunan 56-57 yaşlarında bir erkektir. Biri erkek, biri kadın olan çift gömüde, erkeğin 55, kadının 20-25 yaşlarında olması ilginçtir (AB mekanı, Resim: 22). Kadınlar ortalama 20-25, erkekler ise 18/19, 35-39, 55, 56-57 yaşları arasındadır. Kadınların erkeklere kıyasla daha genç yaşta hayatlarını kaybetmiş olmaları ilginçtir. Analarıyla gömülen bebeklerden biri 8-9 aylık, diğeri ise 2 yaşındadır. Bu da genç yaşta kadın ölümlerinin doğuma bağlanamayacağını göstermektedir. Dünya'da bilinen en eski beyin ameliyatının (trepanasyonun) 20-25 yaşlarında bir kadına uygulanmış olması da burada çeşitli hastalıkların da önemli rol oynadığına işaret etmektedir. Genellikle gömülerin yanına armağan bırakılmamıştır. Ancak boyunlarında çeşitli boncuklardan yapılmış kolyeler taşıdıkları anlaşılmaktadır (Resim: 33, 34).

Aşıklı Höyük buluntuları içinde en büyük topluluğu obsidien aletler teşkil etmektedir (Resim: 26). Dr. Nur B. Atlı'nın yaptığı analizlere göre 15222 adet obsidienne karşılık 3 adet çakmak taşı alet bulunmuştur (Resim: 26). Aşıklı'da yongaların çok sayıda bulunmasına rağmen, genel olarak bir dilgi endüstrisi egemendir (Resim: 24-26). Dr. Atlı'nın analizlerine göre kazıyıcılar % 65, sarp düzeltili sırtlı dilgiler ve sarp düzeltili uçlu dilgiler şimdilik % 25 oranında temsil edilmektedir. Bunların içinde orak-dilgileri, çentikli dilgiler de boldur. Deliciler, kalemler daha azdır. Ok uçları ise ancak birkaç örnekle temsil edilmektedir (Resim: 25: 1).

Cıvalı taş baltaların yanında (Resim: 27), sürtme taştan yapılan alt ve üst öğütme taşları (Resim: 28), havanlar ve havan elleri (Resim: 29), taş kaplar boldur. Az pişmiş kilden hayvan figürinleri şimdilik birkaç örnekle temsil edilmektedir (Resim: 33, ilk üç sıra). Bunların çoğu kuzeybatı açmasında 2. tabakaya ait bir çöplük olarak kullanıldığı sanılan küçük U mekânında bulunmuştur (Resim: 13).

(6) Antropolojik Analizler Hacettepe Üniversitesinde TÜBİTAK AKSAY Ünitesi üyelerinden Prof. Dr. Metin Özbek tarafından yapılmaktadır. Kendisine Aşıklı iskeletleri hakkında verdiği ilk bilgilerden dolayı burada teşekkürlerimi sunarım.

Kemik alet endüstrisi çok zengindir (Resim: 31). Bunların çoğunluğunu bizler teşkil etmektedir (Resim: 31). Spatulalar ve kemik saplar da vardır. Boynuz aletler Mezolitik geleneğini yansıtmaktadır (Resim: 32).

İyi bir işçilikle yapılan kemik toka ve toka çengellerinden 3 tane ele geçmiştir (Resim: 30). Yüzey araştırmaları sırasında Ian Todd'un bulduğu örneklerle birlikte bunlar toplam 4'ü bulmuştur (Todd 1980, 107, fig. 42). Aynı tip tokalara Çatal Höyük'te, Erbaba'da, Teselya Ovası'nda Argissa, Sesklo, Soufli'de, Makedonya ovasında da Nea Nikomedeia'nın Neolitik tabakalarında rastlanmıştır (Mellaart 1967, 192, fig. 101, Bordaz 1970, 61; Esin 1981, 140, 150, 153, 163, 228).

Aşıklı Höyük topluluklarının besin ekonomilerinde hayvansal proteinin büyük önem taşıdığı izlenmektedir. Çok yoğun olarak bulunan çeşitli hayvanlara ait kemik ve boynuzlar bunu kanıtlar. Yapılan ilk analizlere göre, şimdilik en çok koyun ve keçi etinden yararlanılmıştır. Olasılıkla bu hayvanların bir kısmı evcilleştirilmiş ya da evcillik aşamasındadır (krş. S. Payne 1985). Sırasıyla yabani dev sığır, domuz, eşek, tavşan, kızıl geyik, alageyik, karaca ve çeşitli kuşlar Aşıklı topluluklarının avladığı hayvanlar arasındadır. Çevrede tilkilerin de yaşadığı Aşıklı'da bulunan kemiklerinden anlaşılmaktadır. Aşıklı'nın kemik ve boynuz bulguları o günkü yakın çevrede, Melendiz vadisinin uzandığı yörede ağaç ve bitki örtüsünün zenginliğini vurgular. Bitki analizleri henüz yapılamamıştır. Ancak kerpiçler içindeki saman kalıntıları, öğütme taşlarının çokluğu, olasılıkla burada tahıl üretimine geçilmiş olabileceği izlenimini vermektedir.

Aşıklı Höyük mimarlık kalıntıları, çeşitli buluntuları, özellikle son derece gelişkin mimarisi ve yerleşme düzeniyle ufak bir köy yerleşmesinden çok, kentsel bir görünüm sunmaktadır. Bu durum bu yörede Aşıklı'dan daha eski yerleşmelerin de bulunabileceğini düşündürmektedir.

Akeramik Neolitik Çağ için, ilk üretim aşamasında Aşıklı Höyük şimdiye kadar bilinenler içinde, ayrı, özgün bir kültürü sergilemektedir. Ancak kazılar ilerledikçe bu kültürün daha iyi bir değerlendirilmesinin yapılabileceği kuşkusuzdur. Bu yüzden Mamasın Baraj Gölü'nün suları altında kalmıyan kısımlarının korunması ve ileriki kuşaklara aktarılabilmesi için Aşıklı Höyük üzerinde, suyun etkisine karşı, bir duvar sisteminin inşa edilerek önlem alınması yoluna gidilmesi büyük önem taşımaktadır. Böyle bir kurtarma ve koruma sisteminin oluşturulması ise büyük çapta iyi bir duvar projesinin geliştirilmesine ve parasal olanakların teminine bağlıdır. Böyle bir uygulama ise kurtarma kazıları için yeni bir örnek teşkil edecek ve ileriki kuşaklara kül-

tür varlıklarımızın korunması hususunda Kültür Bakanlığımızın gösterdiği hassasiyetin bir kanıtı olacaktır.

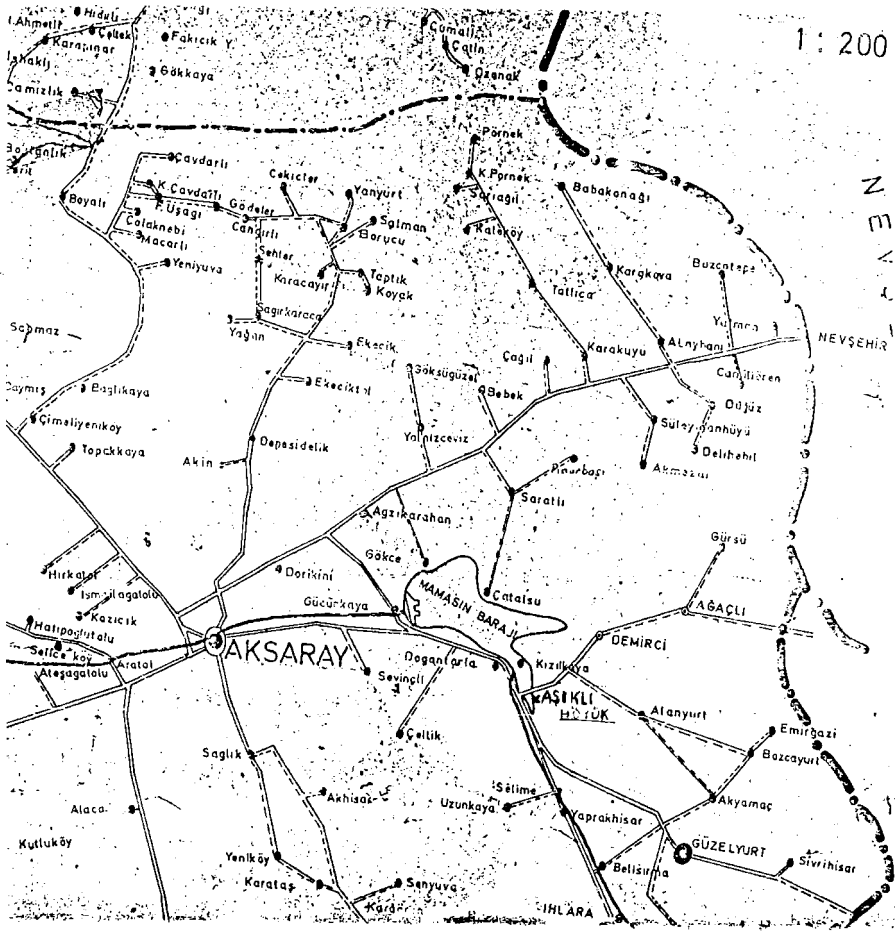
7. Aksaray Projesi İle İlgili Çalışmalar

Aşıklı Höyük ekibince proje pilot olarak Aksaray il merkezinde başlatılmıştır. Öncelikle, koruma altına alınması, restore edilmesi, ya da kazıldıktan sonra restore edilmesi gerekli Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarının bir kısmı saptanarak, resimli, ayrı bir ilk ön rapor Aksaray ili Valiliği'ne, Belediye Başkanlığı'na, Kültür Müdürlüğüne, Müze Müdürlüğüne, Kültür Bakanı'na ve Genel Müdürlüğümüze sunulmuştur (Esin -Kekeç 1989).

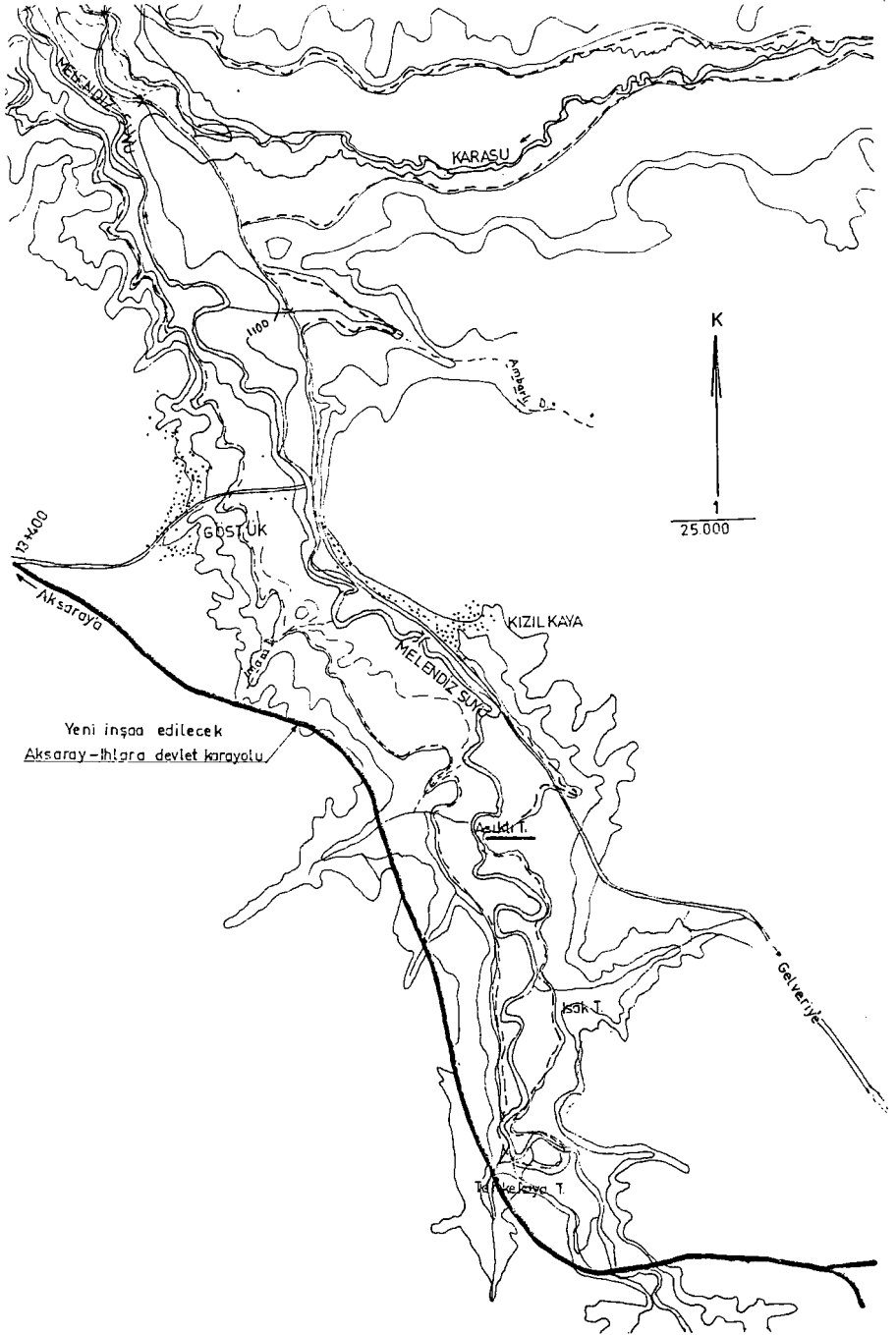
Gerekli parasal ve uzman desteği sağlandığı takdirde Aksaray Projesi çalışmaları önümüzdeki yıllarda da genişletilip sürdürülecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

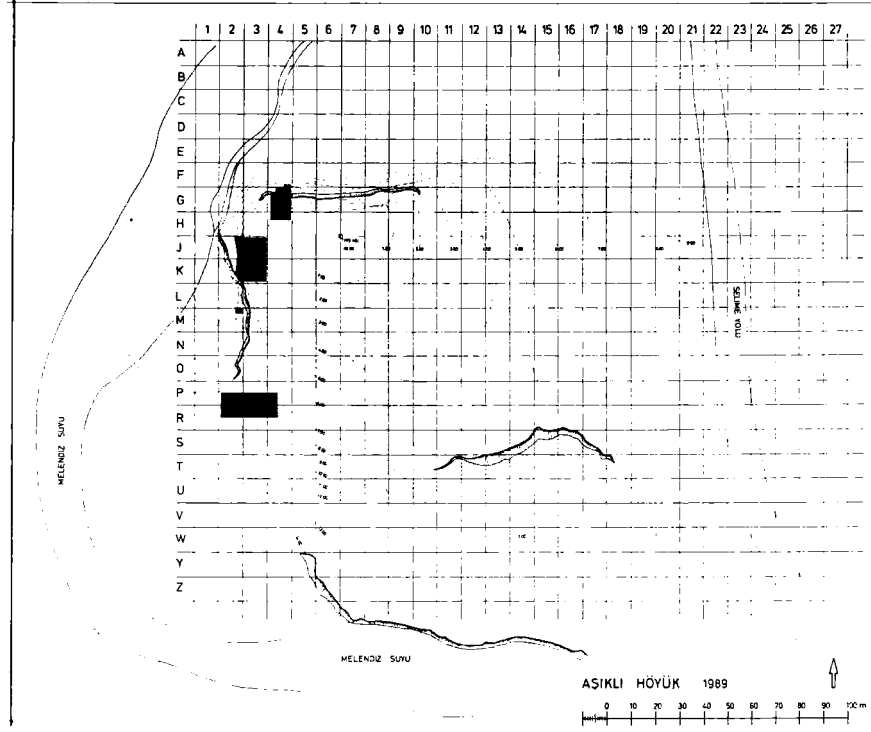
- BORDAZ, J. "A preliminary Report of the 1969 Excavations at Er Baba. A Neolithic Site near 1970 Beyşehir, Turkey" *Türk Arkeoloji Dergisi* XVIII /2 (1969), 59-64.
- BREUNIG, P. ¹⁴C-Chronologie des Vorderasiatischen, Südost-u. Mitteleuropäischen Neolithikums. 1987 Institut für Ur- u. Frühgeschichte der Universität zu Köln. Wien, Böhlau.
- ESİN, U. *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10 500-7 000 Yılları Arası) II. Kùltürler Sorunu*. İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. 2681. İstanbul Edeb. Fak. Matbaası.
- ESİN, U.-T. KEKEÇ, *Aksaray İli Kent İçi Tarihsel ve Kültürel Çevreyi Koruma ve Değerlendirme Projesi Üzerine İlk Ön Rapor*. Aksaray, Selçuk Ciltçilik.
- FRENCH, D.H. "Excavations at Can Hasan III, 1969-1970" *Papers in Economic Prehistory* (yay. 1972 E.S. Higgs), 181-190.
- MELLAART, J. *Çatal Höyük: A Neolithic Town in Anatolia*. London, Thames and Hudson. 1967
- PAYNE, S. "Animal Bones from Aşıklı Höyük" *Anatolian Studies* XXXV, 109-122. 1985
- STUCKENRATH, R.-B. LAWN, "University of Pennsylvania Radiocarbon Dates" *Radiocarbon* XI/1, 150-162.
- TODD, Ian. "Aşıklı Höyük. A Protoneolithic Site in Central Anatolia" *Anatolian Studies* XVI, 1966 139-163.
- 1968 "The Dating of Aşıklı Hüyük in Central Anatolia" *AJA* 72, 157-158.
- 1980 *The Prehistory of Central Anatolia. I. The Neolithic Period*. Studies in Mediterranean Archaeology LX. Göteborg, P. Aström Förlag.

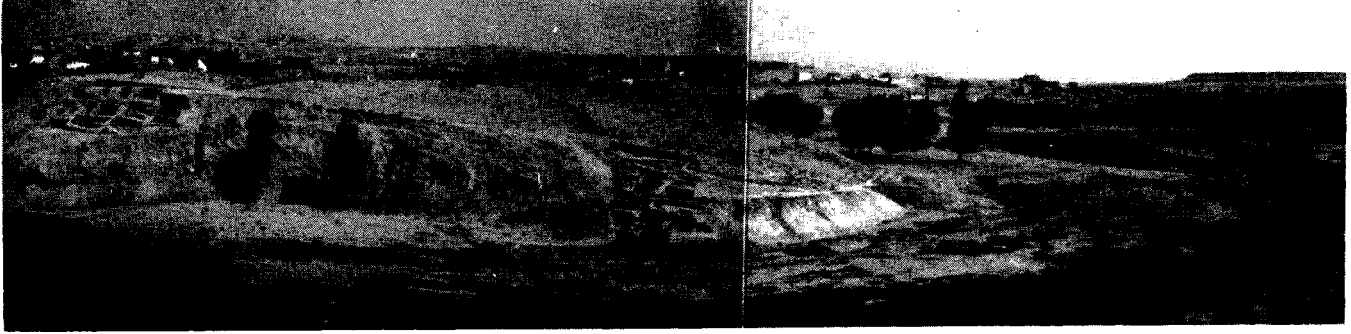
Resim: 1- Aksaray haritası, Kızılkaya köyünde Aşıklı Höyüğü'nün yeri

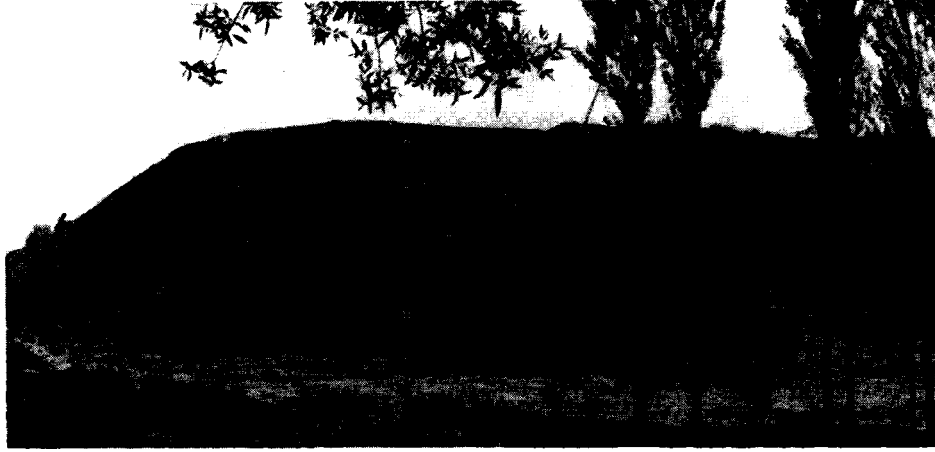
Resim: 2- Mamasın Barajı göl alanı ve Aşıklı Höyük (Aşıklı Tepe)

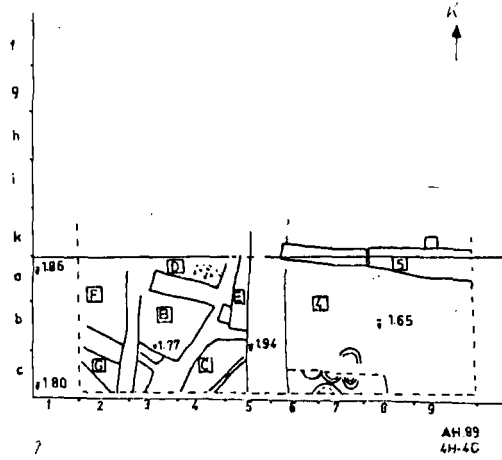
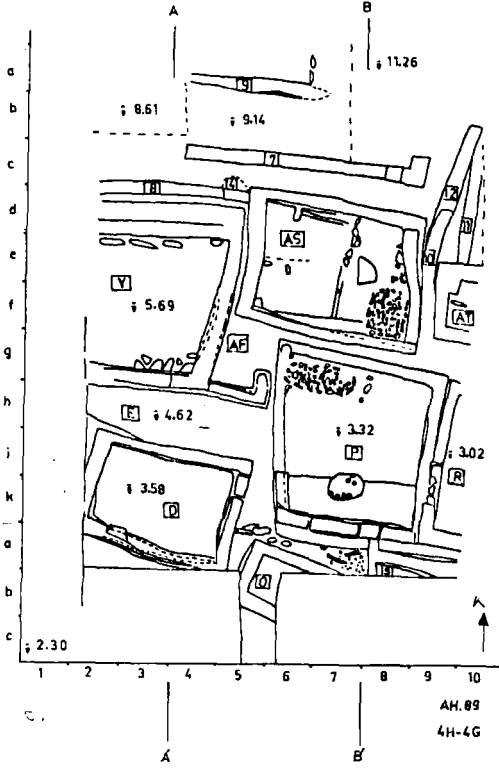
Resim: 3- Aşıklı Höyük. Topoğrafik plan üzerinde açmaların yerleri

Resim: 4- Aşıklı Höyük'ün batıdan görünüşü, Kuzeybatı ve güneybatı açmaları. Ön planda Melendiz Suyu

Resim: 5- Kuzey açması (4/H-G plankareleri) kuzeyden görünüm

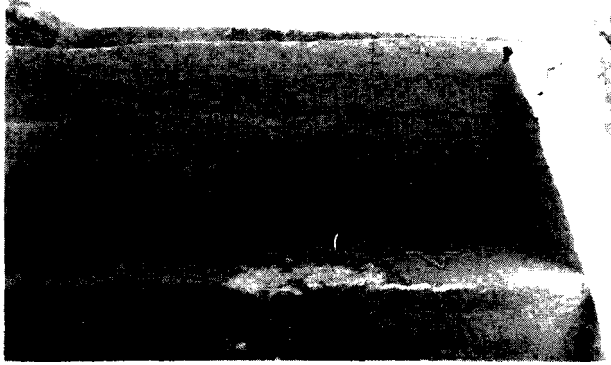
Resim: 6- Kuzey açması (4/H-G plankareleri) a. 1-2. tabakalar b. 2-7. tabakalar

Resim: 7- Kuzey açması (4 H plankaresi) 1. tabaka

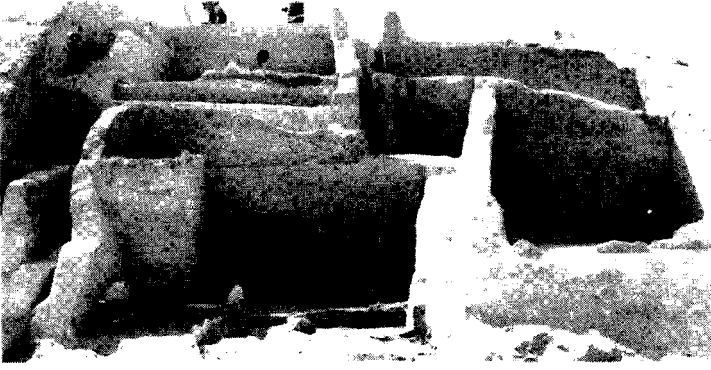

Resim: 8- Kuzey açması (4/H-G plankaresi). 2-7. tabakalar
güneyden görünüş

Resim: 9- Kuzey açması (4/HG plankaresi) 2. tabaka

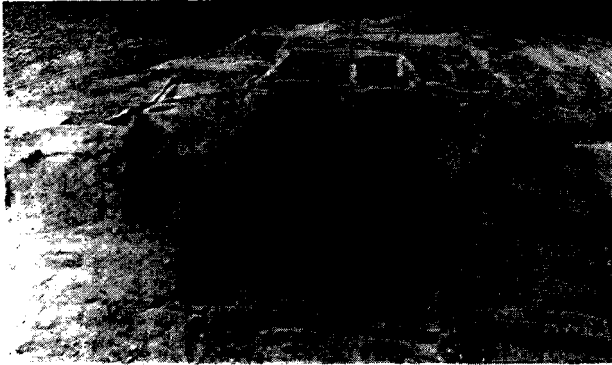
P mekanında bulunan ocak

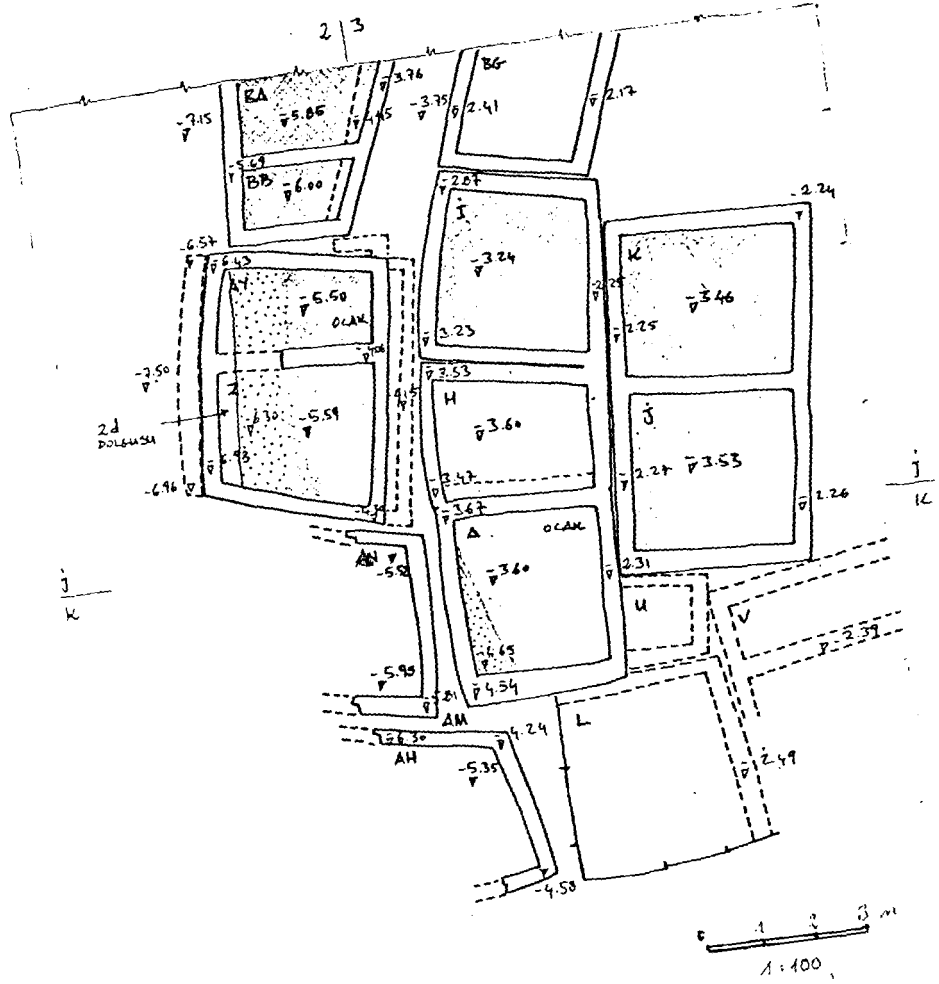
Resim: 10- Kuzey açması (4/H-G plankareleri). Yapıların kuzeyden görünüşü

Resim: 11- Kuzeybatı açması (2-3/J-K plankareleri) yapıları güneybatıdan görünüş

Resim: 12- Kuzeybatı açması (2-3/J-K plankareleri)
yapıları 2-4. tabakalar, doğudan

Resim: 13- Kuzeybatı açması (2-3/J-K plankareleri) yapıları planı 2-3. tabakalar

Resim: 14- Kuzeybatı açması (2-3/J- plankareleri) BA ve BB mekânları batıdan

Resim: 15- Kuzeybatı açması (2-3/J plankareleri) AY mekânı ocağı, batıdan görünüş

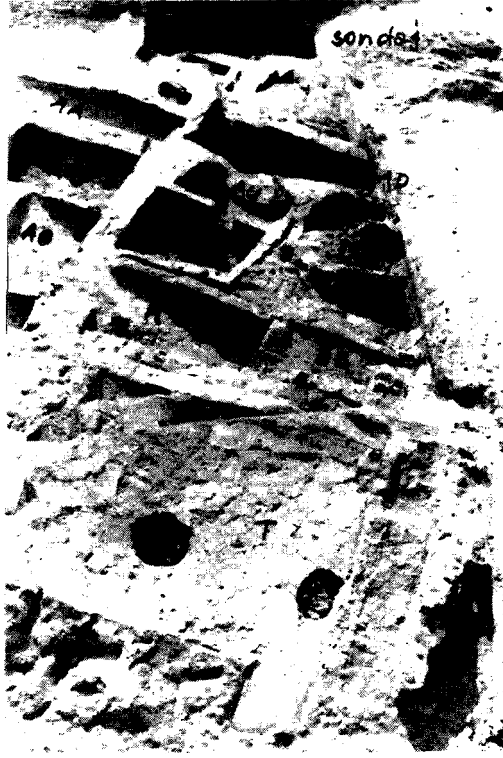

Resim: 16- Kuzeybatı açması (3 J plankaresi)

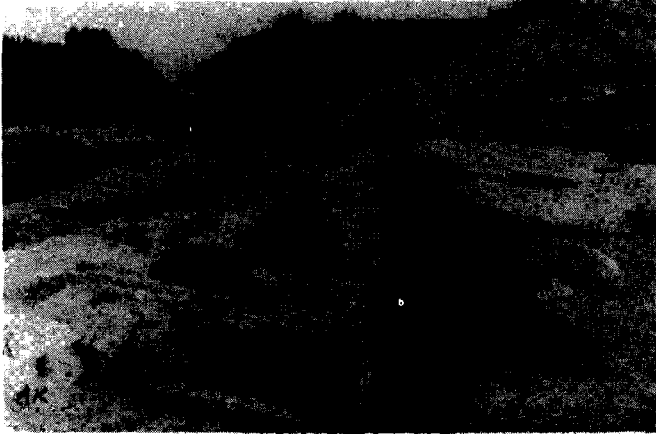
I mekânı 22 No'lu gömü

Resim: 17- Güneybatı açması (4-2/P-R plankareleri) yapıları, güneybatıdan görünüş

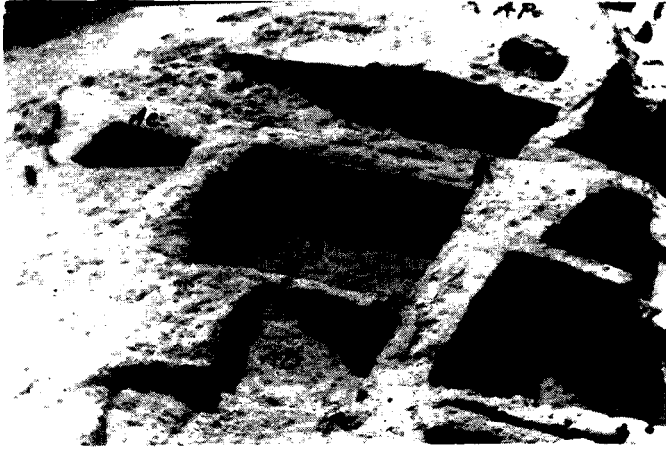
Resim: 18- Güneybatı açması (4-2/P-R plankareleri) 1.-4. tabakalar. Ön planda tabanları ve duvarları boyalı T mekânı

Resim: 19- Güneybatı açması (4-3/P-R plankareleri) T mekânına ait çeşitli evrelerinin tabanları, güneyden görünüş

Resim: 20- Güneybatı açması (3/P-R plankareleri).
Kuzeydoğudan görünüş. Kuzeyde fırın ve
çöp çukuru, güneyde AL ve AU mekânları.
Batıda AD ve AG mekânları

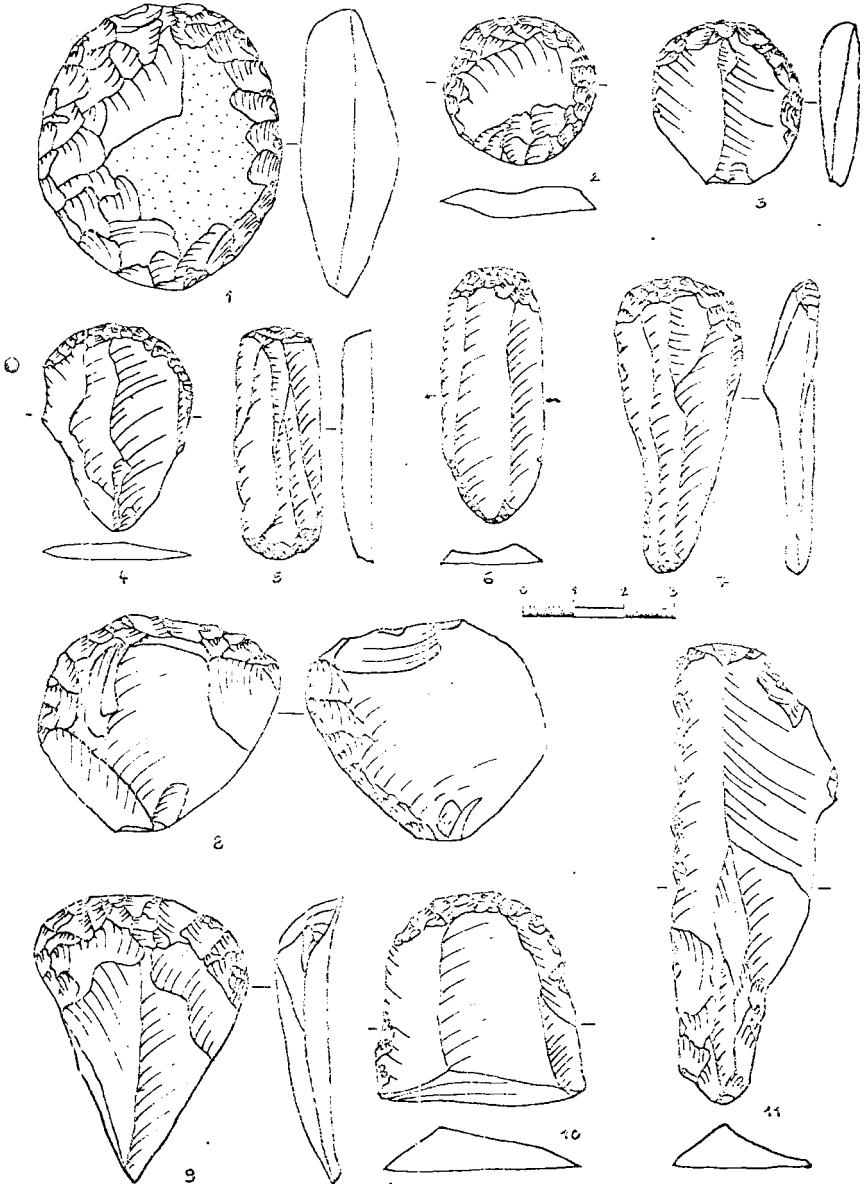
Resim: 21- Güneybatı açması (3/P-R plankareleri). Doğudan görünüş.
AR mekânı ve ocağı ortada AB mekânı, güneydoğuda AO

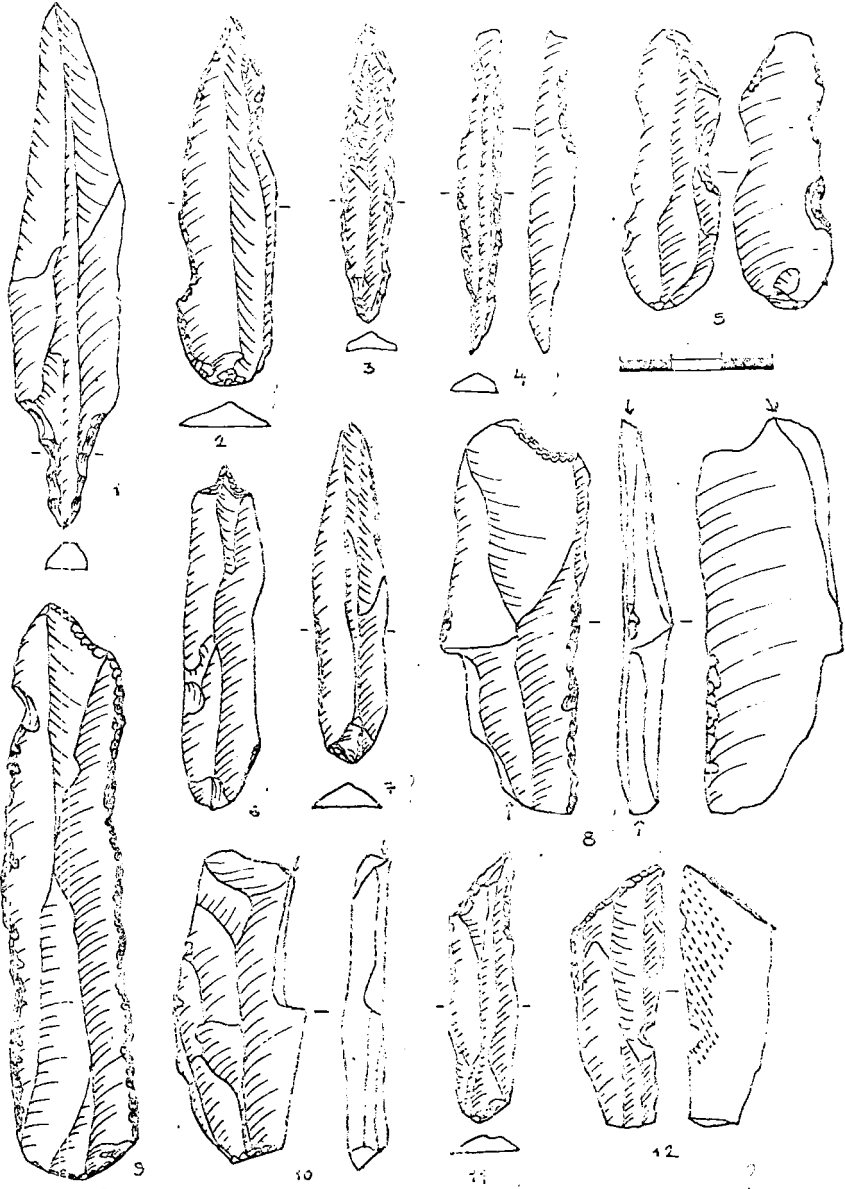
Resim: 22- Güneybatı açması (2-3/R plankareleri), AB mekânı taban altır:da bulunan 8 No'lu çift gömü

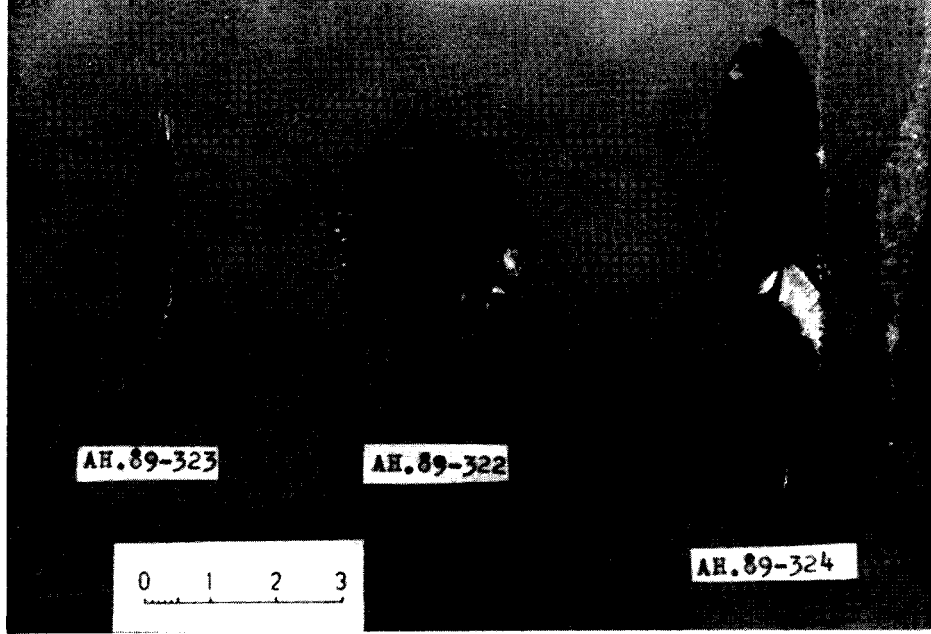
Resim: 23- 2 M plankaresi derin sondajın güneybatıdan görünüşü

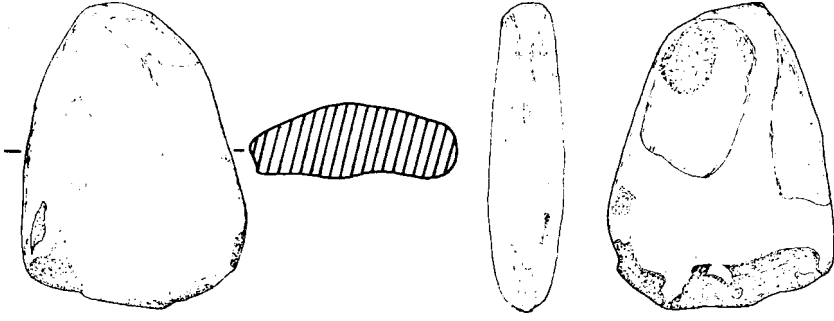
Resim: 24- Obsidien aletler: kazıyıcılar: 1-4, 8-9 yongadan çeper, yarı çeper, ön, almasıık ve yelpaze kazıyıcılar, 5-7, 10-11 dilgiden ikili ve ön kazıyıcılar

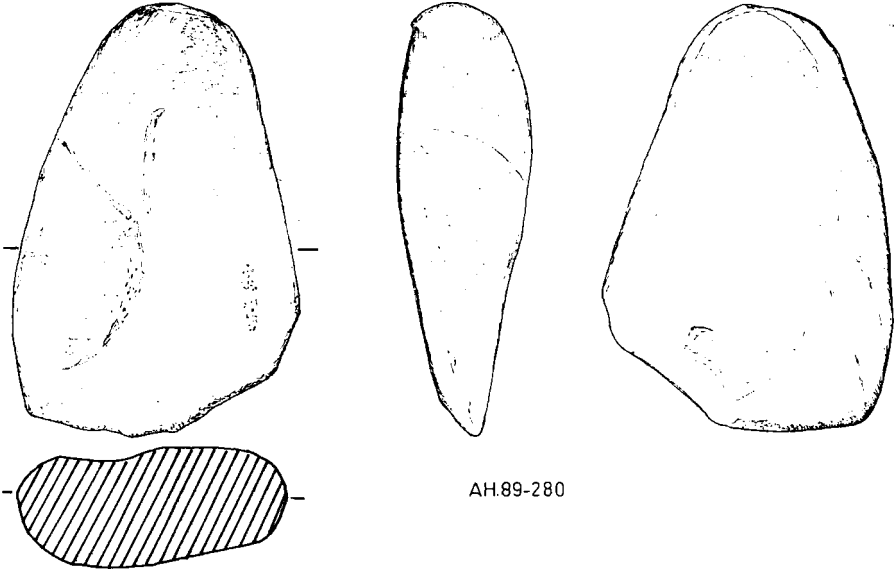
Resim: 25- Obsidien dilgi aletler: 1: okucu, 2-4: düzeltili, uçlu, 3: Sarp düzeltili, 5: çentikli, 7-8: düzeltili dilgiler, 6: delici, 8-10: kalemler, 11-12: Orak-bıçaklar

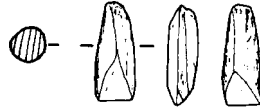
Resim: 26- Obsidien aletler: Uçlu dilgi, yonga çeper kazıyıcı, çiftli delici

AH.89-102

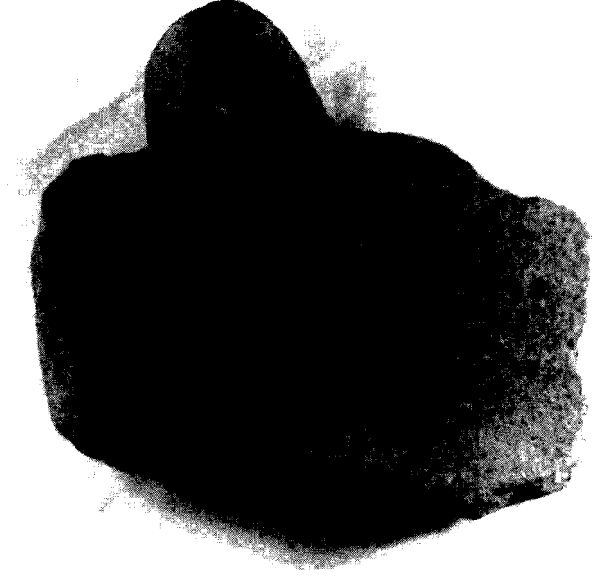
AH.89-280

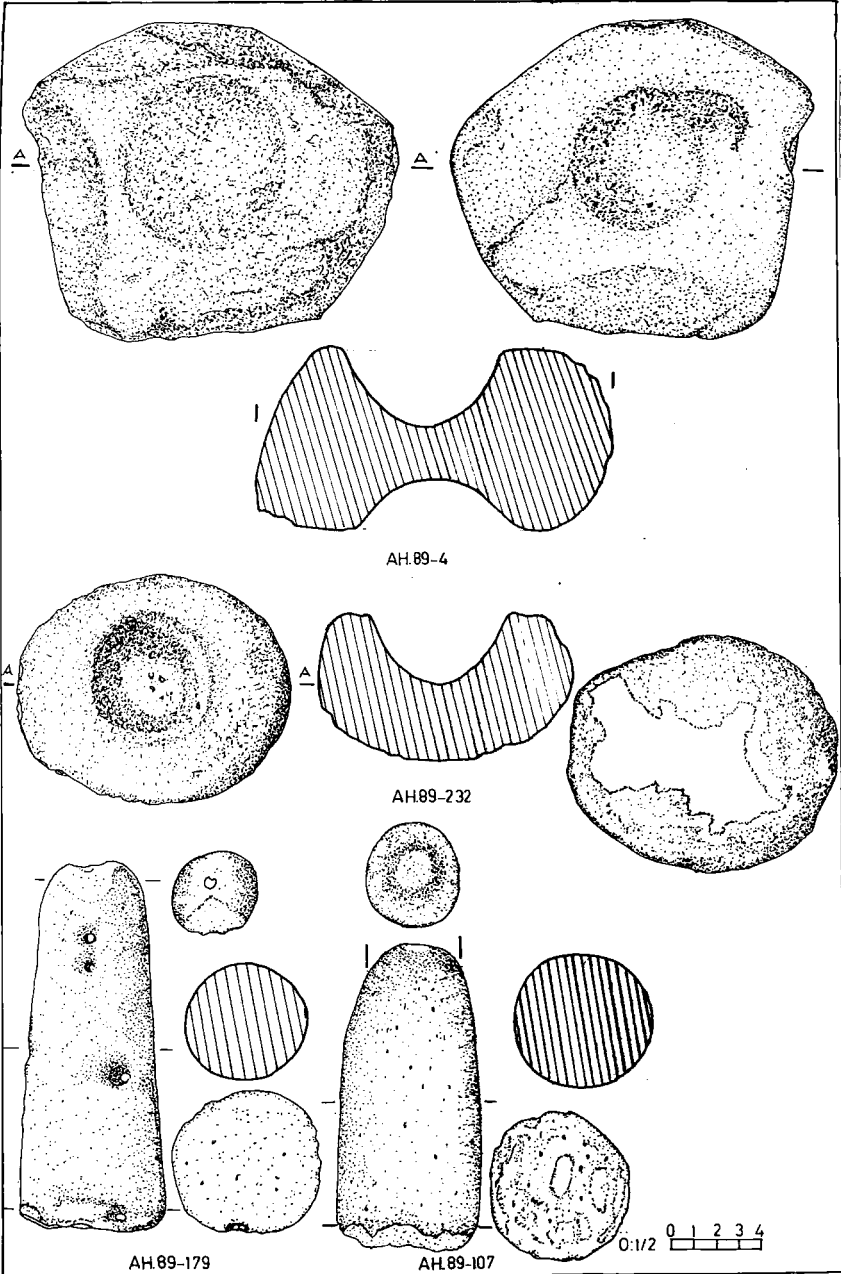
AH.89-230

Ö: 1/1 0 1 2 3

Resim: 27- Cilalı taşın yassı baltalar

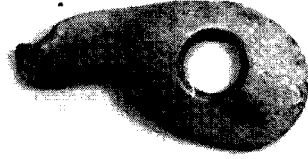
Resim: 28- Alt ve üst ögütme taşları

Resim: 29- Havanlar, havan elleri

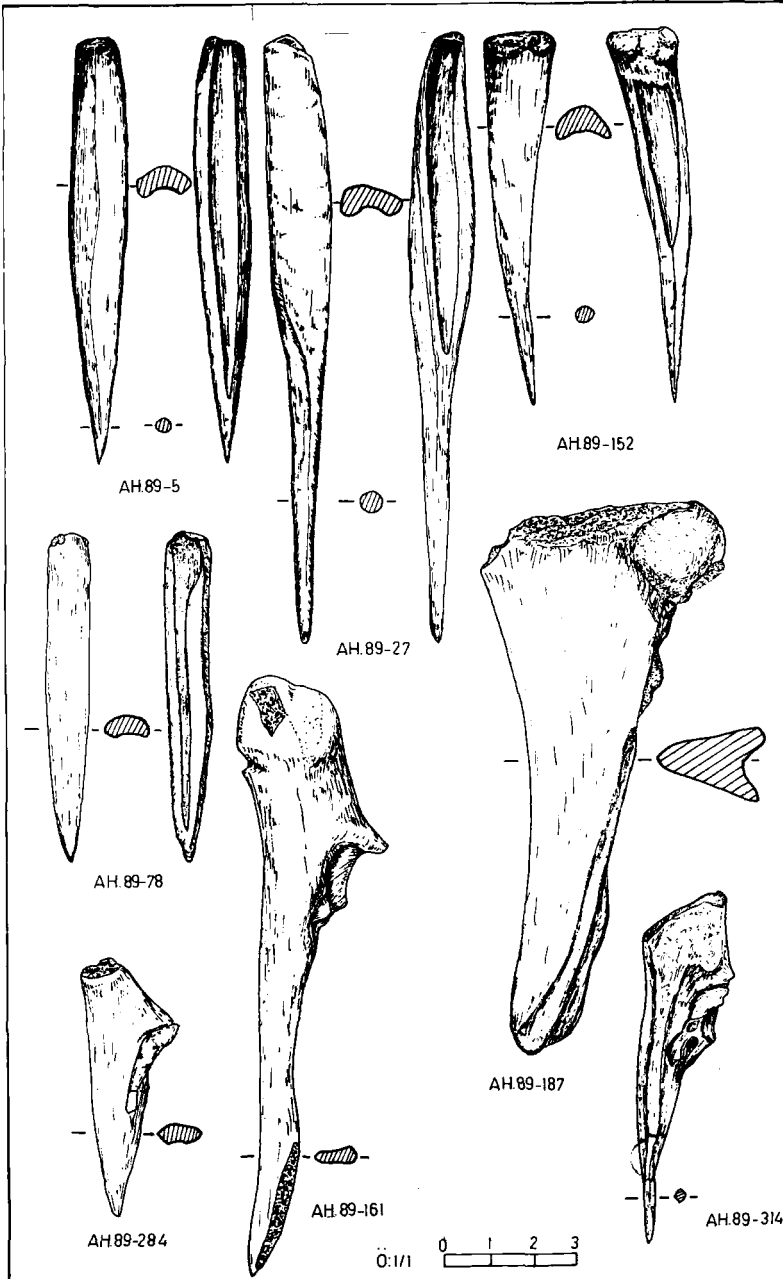
AH.89-223

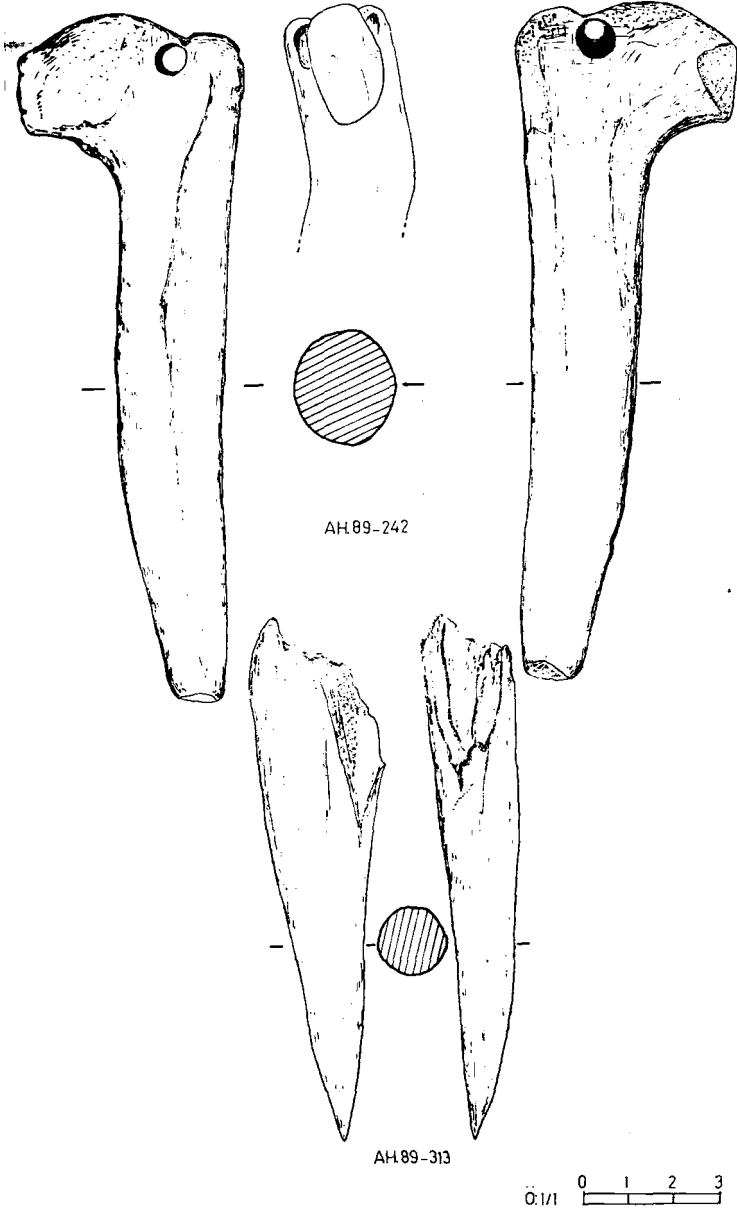
AH.89-222

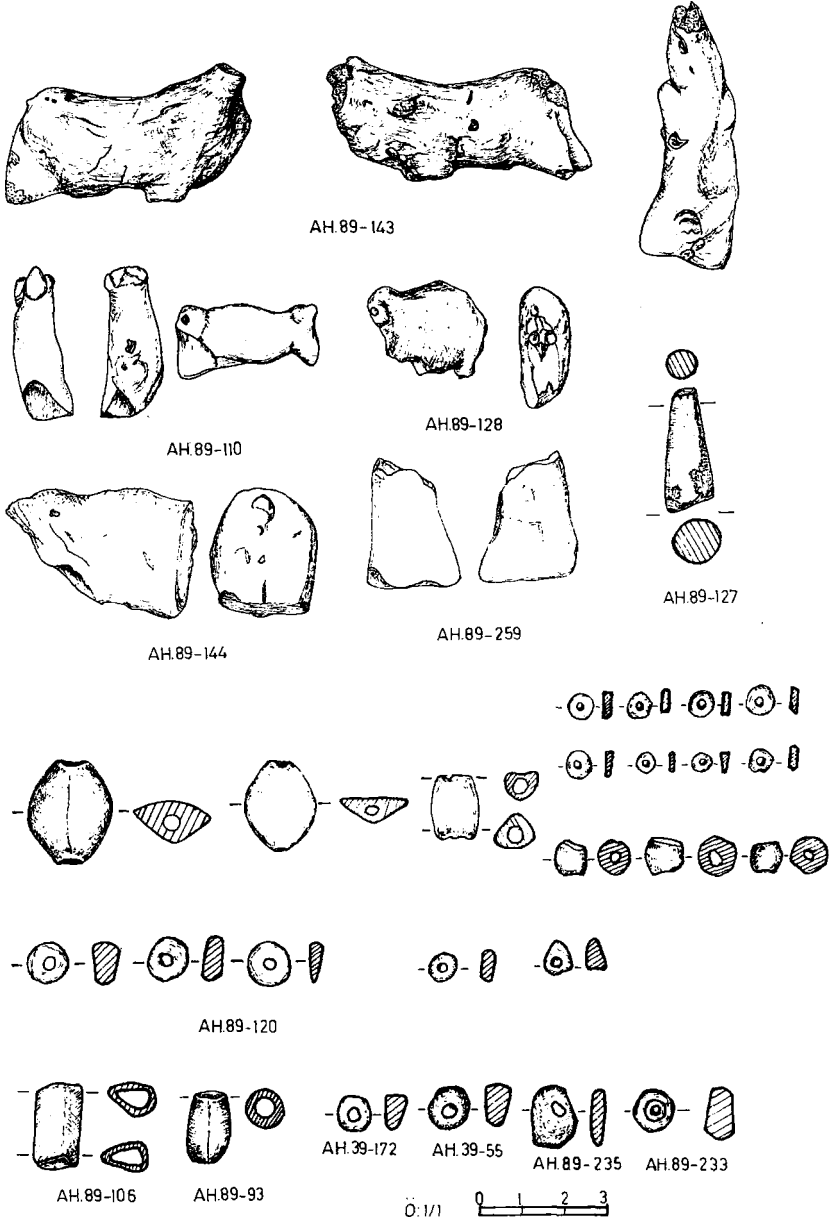
Resim: 30- Kemik toka çifti

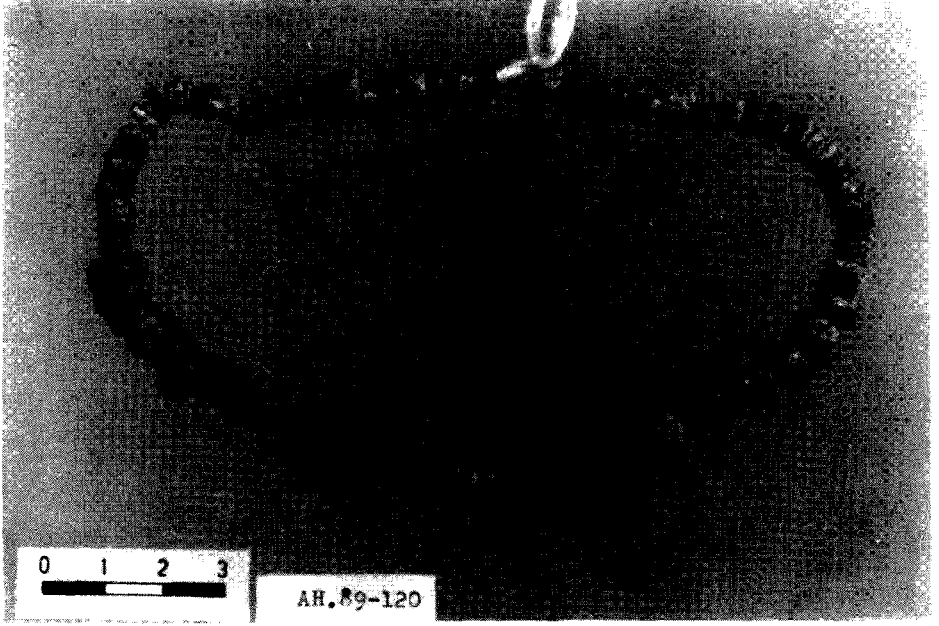
Resim: 31- Kemik ve boynuz aletler. Bizler ve açkî aleti

Resim: 32- Boynuz aletler. Biz ve delikli alet

Resim: 33- Az pişmiş kilden figürinler ve H mekânında bulunan 14 No'lu kadın gömüsüne ait kolyenin boncukları

Resim: 34- H mekânında bulunan 14 No'lu gömüye ait kolye

PATARA DÜNÜ BUGÜNÜ ve GELECEĞİ

Fahri IŞIK*

“Ay’ın 9. günü Kalamaki’den Patara’ya vardık, beklemeden kalıntılara doğru yürüdük. Güneş yakıcı, basacak sağlam bir zemin bulabilmek zordu; anıtlar, yüksek ve kaygan kum dağları, omuzlarıma dek çıkan dikenlerle kuşatılmıştı. Sürekli esen batı rüzgarları, liman girişinde giderek yığılan bir kum seti çekmiş, çıkış bulamayan akıntıların su birikintisini besleyerek oluşturduğu bataklık, kalıntıları yutmuştu sanki. Çok geniş bir alana yayılan Kent’in yapıları arasında bağlantılar tümenden yitmişti. Ulaşabildiklerimizi şöyle bir gördük ve salt Tiyatro’nun tasarını çizebildim; şimdiye dek gördüklerimin en mükemmeliydi... Kimseler yoktu çevrede oturan; su gereksinimimizi uzun aramalar sonrası bulduğumuz tuzlu bir kuyudan karşılıyorduk. Gecelemek için Tiyatro’yu seçmiş, büyük çıkış kapısına asma yataklar yerleştirmiştik. Uzaklardan yansılanan çakal seslerinin ürpertici ıssızlığında dingin bir gece geçirmeyi umuyorduk ki, ansızın korkunç bir sivrisinek ordusuyla sarıldık; iğnelerini örtülerden bile batırabilen bu azmanlardan bir an olsun kapayamamıştık gözlerimizi. Artık bitkinlikten yataklarımıza girerken günün doğduğunu duyumsuyordum...”

Ben de, Fransız Ch. Texier’in 1836’da çizdiği bu yabancı resimden pek farklı olmayan bir Patara’ya gönül vermiştim 1981 Ağustos’unda. Kumun delice Kent’e yürüdüğü, bataklığın sivrisineklere barınak olduğu, yolsuz, susuz ve insansız bir Patara’ya (Resim 1-3); İngiliz Sir W. Gell’in 1810’da ancak birkaç kalıntıyla yetinebilmek uğruna, mimarları Gandy ve Bedford’la yaşadığı bir karabasan’a... Avusturyalı E. Peterson ve F. von Luschan’ın “bataklığından kaynaklanan kötü ününe karşın, görkemli kalıntılarının büyüyle bir gecelik olsun konaklama yürekliliğini gösterdik” tümcesiyle 1880’li yıllardan algılanan bir zorluğa... Yazıtbilimcilerin övgüye değer çabaları dışında bu “zorluk” artık bir “fobi”ye dönüşmüş ki, 1952 yılında

* Prof. Dr. Fahri IŞIK, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanı, ANTALYA

İngiliz F.J. Tritsch ve Türk A. Dönmez'in Kent Akropolü'nde başladıkları deneme kazısı 4 gün sürebilmiş, yabancıların da katıldığı S. Buluç ekibini, "burada kazı yapılamaz" kararlılığına götüren 1972 Patara tutkusunun ardı da, 15 günlük bir yüzey araştırmasıyla kesilmiştir. Ve artık beklememenin bilim adına ve Ülkemiz yararına kaçınılmaz bir görev bir yükümlülük olduğunun bilinciyle, caydırıcı tüm koşulları özgüvenle göğüsleyerek yenmede kararlı bir ekibe 7 uzun yıl izin vermeme anlamsız direnişin de -sözde- gerekçelerinden biri olmuştur "Patara'da kazının zorluğu". Hiç düşünülmemiştir ki, olmaşılan her bir yıl Patara'dan tarih yapıklarıyla birarada bir parça mavi, bir parça beyaz ve bir parça yeşili daha koparmakta; Kent giderek yapılaşma hırsıyla sözde çağdaşlığın doyum bilmezlik burkaına sürüklenmektedir; dönüşü olmayan bir tükenişe...

Patara, antik kaynaklarca övgüyle anılanların yanısıra, yüzey buluntularının niteliği, kalıntılarının görkemi, bunları kumla, yabancı bitkiyle koruyan örtüsünün gizemi ve doğal dokusunun büyüleyici güzelliğiyle tek seçenek olarak girmişti kazı gündemimize. Çünkü 1981'de görülen oydu ki, bu "zor" diye nice kazı gündemlerinden dışlanmış Kent; bilimsel kazılar sonucu günyüzüne vuracak özgün buluntularıyla Likya'nın karanlık geçmişine ışıyabilecek bir aydınlığın, özgün dili ve yazısı gibi yöre bilinmeyenlerine çözüm getirebilecek bulgularıyla bilim evrenine bitek bir kaynağın, kolaylıkla onarılabilecek nitelikte yapıtları, Tak'ı, Tiyatro'su, Meclis Binası, Granarium'u, Hamamları, Tapınakları ve Anıt-Gömütleri'yle, Anadolu toprağına dikilecek gözalcı bir uygarlığın ve de benzersiz denizi ve kumsalıyla bütünleşen doğasıyla yabancıların özlemini duyduğu düşsel bir uğrak yerinin adı olacaktı.

Likçe'de Pttara'ydı adı ve Kent bir yerli kuruluşuydu; özlerini Termini diye tanımlayan, Homer'in İlias destanında Bey'leri Sarpedon önderliğinde döğüşkenliklerine, yiğitliklerine övgüler dizilen Troia yandaşı, yerli Anadolu Likyalıların. Söylenceye göre Pataros'dur destansal kurucu Heros; Tanrı Apollon'un Xanthos kızı, su perisi Lycia'dan olma oğludur Pataros ve Kent'e adını veren de O'dur. Kuruluşun bilinenden çok derinlerde gerçekleşmişliğine, Patara'nın Troia savaşı yiğitlerinden Telephos'la bağlantısı öyküsü iz sürmektedir sanki: Akalı yiğit Achilleus yaralar Telephos'u ve danıştığı bir önbilici bu yaranın salt bir mucizeyle, Achilleus'un mızrağının pasıyla sağalabileceğini söyler Telephos'a. Kimdir bu önbilici Tanrı, gizlidir; anılmaz. Ancak tüm veriler Patara ve Apollon'unda odaklanmaktadır. Çünkü Pausanias'a göre (IX 41,1), Patara Apollon Tapınağı'nda Likyalılar, Telephos'un adadığı Tanrı Hephaistos ürünü demirden bir kraterin sahipliğiyle onurludurlar; ayrıca Rhodos'un Lindos kentinde bulunan altın

bir tabak üzerindeki yazıt, “Likya Apollonu’nun isteğiyle Telephos’tan Athena’ya” der. Yine söyleneceye göre Patara’ya az bir uzaklıkta bir Telephos Pınarı vardır; suyu bulanıktır kaynağının ve inanılır ki bu bulanıklık, yiğidin yarasını burada yıkamışlığındandır.

Çağdaş Arkeoloji-Schlimann’ın Troia’sı gibi-nice bilinmeyenleri bu tür efsanelerin diliyle çözümlemiş olsa da, bilimin özdeksel buluntulara dayalı gerçeği, Likya tarihini bile Xanthos kazılarıyla en erken İ.Ö. 8. yüzyıl sonlarına dek indirebilmiştir; o kadar . Ya efsaneleri belgelercesine İ.Ö. 2. binyıla götüren diğer bilimsel gerçekler? Tlos’da rastlantıyla ele geçen bir Bronz Çağ baltası; Mısır’ın Amarna-betikleriyle Hitit’in Hattuşa-tabletlerinde ve hatta Kadeş Savaşı Hitit bağlaştığı ülkeler listesinde “Lukkalılar” dan söz edilişi gerçeği? ya da Likçe’nin yine 2. binyıl yerli Anadolu halklarından Luwilerin diliyle akrabalığı olasılığı? “Babam bilmiyor mu ki, benim bütün askerlerim Hatti ülkesinde üslenmiştir ve bütün gemilerim Lukka ülkesindedir” der Ugarit kralı Ammurapi İ.Ö. 12. yüzyıl başlarında Ayaşa kralına yazdığı betikte; belli ki Likya ülkesi, bilinmeyen kıyı kentleriyle o zamanlar Hititleri yokeden amansız savaşın da odağındadır; tıpkı destanlarda bir nesil kadar öncesi benzer yazgıyı yaşayan Troia önlerinde varoluşları gibi...

Yerli Anadolu’lu bir budundur Likyalılar; Antik Çağ’dan günümüze hiç bitmeyen “Grekleştirme” çabalarına karşın, özbenliğini tarihi boyunca direngence koruyabilen bir budun: Herodot “Girit’ten gelmişlerdir” der; Ege göçlerinden çok önceleri, Semayük buluntularıyla belli ki 3. binyılda, Anadolu anayurttur Likyalılara ve de Orta Minos döneminden ünlü “Phaistos disk”, yazıtının içerdiği Likya öğeleriyle buradan gitmiştir Girit’e. “Kardeşi Aigeus tarafından Atina’dan kovulan Pandion oğlu Lykos”a bağlanır Lykia sözcüğünün kökeni; aslında “Lukka” dan uyarlamadır soy adı. Homer’in “Sarpedon” biçiminde Grekleştirdiği, “ben coşkun Xanthos ile Likya’yı uzakta bırakarak, karım ve çocuklarımı orada terkederek geldim” diyen Likya savaşçılarının yiğit komutanının yerli adı “Zrppedu(ni)”dir “uzakta bıraktığı” Xanthos’undaki bir yazıtta. Kent kuruluşlarını destansal kaynaklara dayandırarak ya da onların Likçe adlarını değiştirerek Grek’e maletme çabaları da boşunadır; çünkü gerçek Grekçe’ye dönüştürülmüş bazı Kent adlarının Likçelerinin okunmasıyla bulandırılmamaktadır, şimdilerde: Tlos Tlawa’dan, Pınara Pinale’dan, Limyra Zemuri’den ve Patara Pttara’dan uyarlamadır Grek diline besbelli. Ötesi, “Patara ola ki Urartuca “Kent” anlamındaki ‘Patara’dan alınmadır” der ünlü Likçeci Neumann 1950’lerde; ve de bu hiç savlanmamıştır sanki, susulur. Luwilerle İ.Ö. 3. binyıla dek indiği sanılan dil bağı, soy bağı da getirir gündeme

bu Akdeniz’le komşu ve çağdaş Eski Anadolu halklarını birleştiren. Çoğunluğu kendine özgü harflerden oluşan yazısının kalaniyla Greklerininkine benzerliği hiç düşünülmemiştir ki kaynak birlikteliğinden olabilir, Finike’den alınmışlıktan. Sanatta da özgündür Likya; özellikle gömüt mimarisindeki teklifi ve yaratıcılığıyla örneksizdir Antik Evren’de. Sayısız çeşitlemeleriyle anıtsal gömütler tüm Kent’e dağılmıştır ki, ölülerıyla iççedir Likyalı, Grekler gibi kopmaz onlardan. Bey ve Beyce’sini ölünce tanrılaştırır; bir “Nereid’ler” Anıtı sanırsın ki bir Tapınak’tır, alınlığında karşılıklı oturan Bey ve Beyce de Zeus ve Hera. Ve de Grek sömürge kentlerinin diğer yöredekilerden azımsanamayacak denli azlığı, Hellenistik sömürge kentinin ise tümünden yokluğu tek başına bir sağlam kanıttır ki, tarihi boyunca Likya’da etnik bir değişiklik aramanın mümkünü yoktur.

Ve Patara bu çelişkiler sarmalını çözecek gibidir; Likyalının tarihi boyunca tüm yörenin ana limanı olarak önemseydiği yaşamsal konumdaki bir toprağı daha başlangıçta boşlayabileceğı düşünülemez çünkü. Akropol (Resim: 4), verdiği yüzey buluntularıyla Kent’in bilinen tarihini 100 yıl önceye dayamıştır bile; İ. Ö. 7. yüzyıl içlerine: değişik genişlikte, özensiz üç enine şeritle bezeli bir kulp parçası (Resim: 5), değerlendirilebilir nitelikteki buluntular arasında en erkenidir ve benzerlerini doğululaşmış biçemin geometrik gelenekteki geç 7. yüzyıl İon ürünleri arasında bulur. Yerleşimde süreklilik, izleyen evrelerden –çoğunluğu Attika ve Adalar öncelikli İon özelliğinde– nitelikli çanak – çömlek parçalarıyla belgelenmekte (Resim: 6); bu olgu, Patara’nın limanıyla sağladığı sıkı tecimsel ilişkileri ile bu ilişkilerden kaynaklanan varsılığı ve önemi konusunda somut ipuçları da vermektedir. Bu kısa süreli yüzey araştırmaları sonuçlarından görünen o ki, Akropol’de yapılacak bilimsel kazılar alt katmanlarıyla Kent kuruluşunu daha diplere, en azından liman olarak hizmet verdiği yanbaşındaki ilk Başkent Xanthos’la çağdaş bir sürece indirebilecektir. Kent kuruluşuyla ilgili efsanenin bir değişikliğinde Lapeon’un oğludur Pataros bu kez ve Xanthos’la kardeştir. Gençliklerinde başlayarak birlikte sürdürdükleri “deniz korsanlığı” yaşamı, artık yerleşme özlemiyle Likya kıyılarında sonlanır günün birinde; biri, Xanthos, adını verdiği ırmak kenarını, diğeri, Pataros, ırmak ağzının az ötesinde deniz kıyısını yurt seçer ve Xanthos’la Patara böyle doğar destanların dilinde: kardeş ve eşzaman...

Bu bilinmeyenle birlikte Patara tarihiyle içiçe ve Antik çağlarda yaygın ününü borçlu olduğu, bilim evreninin beklentisi bir başka gizlin örtüsünü de aralayacaktır Akropol kazıları: Önbilicilikte Delphi ve Delos’la eşdeğer Apollon Kutsal Alanı üzerindeki karanlığı. Homer’in İlias’ta “Likyalıların ulusal Tanrısı” dediğı ve sıkça “Likya soylu” anlamında “Lukegenes”

sanıyla andığı Apollon'un Anadolu'daki görüntüsü biçiminde Pataros'tan kök sürdüğü söylenen "kehanet", Patara'da, Theodosius'un İ.S. 385 yılında tüm önbilicilik merkezlerinin kapatılmasını öngören bildirgesine dek, hep saygı görmüş; Antik çağ insanının -kışları içeren 6 ayında-tanrısal bir sesle geleceğine açılan kutsal bir umut kapısı olmuştur. Olacakları Tanrı adına seslenen bir kadındır; Likya toplum düzenine egemen anaerkilliğin dinsel yaşamda beklenen bir yansılanışıdır bu ve erkek rahiplerin görevi, onun belirtisiz sözcüklerini anlaşılabilir biçimiyle sorana aktarmaktır. Sormanın ve bilmenin bedeli de, kazılan diğer önbilicilik merkezlerinden ve Patara'ya değgin antik kaynaklardan belli ki, kültürel, sanatsal ve ekonomik yaşamda görkemli bir varıllığa katkıdır. Ve tüm Likya kentlerinde ele geçen Likya-Birliği paralarında simgeleşecek denli Likyalılaşılabilen Apollon'un kehaneti, sağladığı bu tinsel ve özdeksel kazançlarla Patara'nın, İlkın Bölge'nin 3-oy hakkına sahip 6 büyüğünden biri ayrıcalığında ve ardından Başkentliğe erişiminde paydaş bilinir; hem de Roma'nın Pamphylia ve Lykia eyaletleri Başkentliğine.

1950 yılı baharında Akropol'ün doğu yamacının kuzeye yönelen eteğinde, şimdilerin yaşlı Pataralısı Mehmet Kiriş'in sabanına takılan ve 1952'deki dört gün süreli deneme kazısı çalışmalarında bulunmuş gibi Antalya Müzesi'ne getirilen bir Apollon başı (Resim: 7), tanrısal bir görünüşle Tapınağa iz sürmektedir sanki. Kutsal Alan'ın Akropol'de olduğu bellidir artık; bilinmeyen neresinde konumlandığıdır ve bunun saptanışında da yapının niceliğidir yol gösterecek olan: Kutsal Alan'a değgin ilk kaynak bilgileri aktaran Herodot'un (I 182), Apollon Patareus önbiliciliğiyle birarada sürgülü bir Tapınak'tan, "Naos"tan söz etmesi, yapının Delphi'deki gibi boyutluğuna yorumlanabilir; salt Geç Hellenistik Apollon başının dev bir yontuyla bütünlenen ölçüleri değil; Clemens Alexandrinus'un (Protr. IV 41) Tapınağa, İ.Ö. 5. yüzyıl klasiğinin yaratıcılarından ünlü yontucu "Phidias'ın yapıtı Zeus ve Apollon'un adak tapınma yontularıyla birlikte aslan yontularının dikilmişliği" haberi de bunu doğrulamaktadır. Ancak, "Naos" deyiminin genelde, önbiliciliğin 6 ayını Patara'yla paylaşan Delos'taki türden gösterişsiz bir yapı biçiminde yorumlanabileceği olasılığı da vardır ve Akropol'ün dar alanlar içeren düzsetleri de bu olasılığı destekler gibidir. Bir de Servius'un Apollon Lyceus'la ilişkin olarak getirdiği Vergil'e (Aen. IV 377) dayalı bir başka yorum vardır, kehaneti kutsal koruluk ve Tapınak'la birarada üçlü bir bütünde birleştiren ve sonuçta sorunlar sarmalını bir yeni düğümle karmaşıktır. Bu düğümü çözme olgusuna karşın, çıkacak buluntuların korunabileceği bir depoyu da içeren yerleşik bir kazıevi kurulmadıkça, bilimsellikle bağdaştıramadığım tez süreçte "sansasyon yaratmanın" büyüüne kapılarak Akropol'e kazma vurma yanlısı değilim. Patara gizemiyle farklı-

dır ve çekicidir çünkü; bir Apollon mirasıdır bu ve günümüz Pataralısı da “rastgele” diye her işine bir dolunay gecesi başlar ki, niyesini başkaca yorumlayabilemezsin... Böyle bir gecede Akropol’e de ilk kazma vurulacaktır elbette; “rastgele” de inançlaşan bir mirasa ve buna “benimdir” diyebilen Anadolu insanına saygıyla...

Rastlantılar yine de Akropol çevresinde odaklaştırmıştır kazı etkinliklerini; ilkin, Kent–Akropol–Nekropol kavşağındaki bağlayıcı konumu (Resim: 4), çekici mimarisi, görkemi ve iyi korunmuşluğuyla Patara’nın simgesi sayılan Tak’da (Resim: 8). İ.S. 100 yılı dolayında Roma’nın Likya ve Pamphylia eyaletleri genel valisi C. Trebonius Proculus Mettius Modestus tarafından yaptırılan ve “utku takı” olarak bilinen üç kemerli anıtsal yapı, köylülerin tanımlayıcı deyişiyle “Dörtayak”; Kent’e giriş yanında olası suyolu işlevinin irdelenmesi amacı ve doğusunda Doğu–Nekropolü ve Yamaç–Evler’in konumlandığı eteğe, batıda ise Akropol’e doğru uzanan kalın duvarlar dizgesiyle bağlantısı gibi (Resim: 11) Kent tasarına yön verici, çözüm getirici özellikleriyle kazımda öncelikli yapıtlar arasında ilk sırada almıştır yerini.

1988’deki kısa süreli çalışmalarımızda işlevsel sorunları çözebilemeden bıraktığımız kazı, bu yıl Tak’ın tüm çevresi uzantılarıyla birlikte açılarak tamamlanmış; su–kemerli işlevi, doğu ayağından indirilerek, kemerle ortadaki geniş açıklık arasında uzatılan ve batı ayağında bir oluğa açılan geniş künk döşemiyle (Resim: 9) ve bunun boşaldığı su dağıtım deposunun varlığıyla kanıtlanmıştır. Taban düzeyinde yol kalıntısına rastlanmayışı da (Resim: 10), hep savlanan “Kent’e Giriş Kapısı” işlevinin bir yanığı olabileceği görüşünü getirmiştir gündeme. “Bizans sökümümüdür??” diye orta–kemer açıklığı doğrultusunda uzağına açılan derin bir açmada da döşeme arayışının boşunluğu, bunun da ötesinde hemen kuzey eksenindeki Hellenistik–Roma Nekropolü’nün yoğun lahit–gömütleriyle yola engel konumu (Resim: 8, 14), kazı bulgularını doğrular niteliktedir; buna karşın, Nekropolü bölen “turist yolu”nun her iki yakasında kalan lahitlerin alnaçlarıyla birbirlerine bakar biçimde yerleştirilmişlikleri, antik yolun bugünkü asfaltın altında bu gömütler dizgesi arasından ve belki de bir yay çizerek Tak’ın içinden geçtiği umutlarını diri tutmaktadır. Gerektiğinde kemerler kurarak İ.S. 1. yüzyılın 2. yarısında İslamlar Köyü’nden başlayıp Fırnaz üzerinden Kent’e ulaştırılan uzun ve emekli suyolunun doğu yamaçta sonlanan kesimiyle Tak arası bağlantısı (Resim: 11) nasıl sağlanmıştır? İleride açıklayabilmeyi ummaktayız. Şimdilik bilinen o ki, yapının “Su Kemerli” işlevi yanısıra bir “Onur Takı” olma olasılığı güçlüdür ve açığa çıkarılan Kaiser Traian’a ilişkin bir yazıtla da suyolu yapımını izleyen İ.S. 100 dolayları tarihi perçinlenmiştir.

Doğucasarı Tepesi'nin eteğine yaslı, Kent'e egemen genişçe bir düzset üzerinde özgün yerinde dikili iri bir sütun (Resim: 11) ve setten düşmüş benzeri Dor başlıklı başkaları yanında küçük boyutta Ion tamburları (Resim: 12), burada önemli bir yapının konumlandığının tanıtıları olarak görülmüş; halkın "B-Bölgesi'dir, önemsizdir, yapılanmada ne sakınca ola ki?" yanılığını gözleriyle yaşasınlar amacıyla da kazıya başlanmasına karar verilmiştir. Yerinde gömülü 90 cm çapındaki sütun çevresinde ve belirli aralıklarla bunun uzantılarında açılan açmaların (Resim: 11) bir kesiminde saptanan, iç yüzeyleri dört kata varan fresklerle kaplı, nitelikli kalın duvarlar (Resim: 13), 55x31 m gibi dev boyutlarda bir yapının, belki de kent ileri gelenlerinden birine ait bir "Villa"nın, varlığını ortaya koyarken; salt Dor başlıklarının biçimiyle sezinlenen "Hellenistik" olabilirlik de kazının önemini artırmıştır. Düzset-Yapısı tek başına Patara'nın varsılığının, toprak altında benzeri daha nice bilinmeyenleri gizlediğinin ve sit haritasında "B-Bölgesi" tanımıyla (Resim: 33) sanki önemsenmeyen, seyri doyumsuz doğu yamacın çok geniş bir alana yayılan duvar kalıntılarıyla "Yamaç Evleri" barındırdığının tanıtıdır da: hemen aşağısında bir su arkının az bir kesimini oyarak günyüzüne çıkardığı nitelikli taşlarla döşenmiş bir döşem de ola ki, Patara yol ağını tümünden ortaya çıkarmada yönlendirici sağlam bir iz...

Patara'nın toprak üstü buluntularında ışılan varsılığı, nekropollerinin görkeminde de yansılanmaktadır. Bir kentin toplumsal düzeyinin aynasıdır çünkü gömütler ve Patara'da hem de üç yerde kümelenmişlerdir: Antik Liman'ın her iki yakasında, özellikle doğusunda arkalara doğru yayılarak (Resim: 4) ve Tiyatro'nun yaslandığı Kurşunlu Tepe'de (Resim: 1. 2. 29. 35). Kapsadıkları böylesine geniş bir alan, türünün olası tüm çeşitlerini artığıyla sergileyen benzersiz bir görsellik ve de genelde iyi korunmuşlukları, nekropollerini Patara kazılarının hep gündeminde tutacaktır. Kurşunlu Tepe'nin doruğunda yüksekçe bir düzset üzerine oturtulmuş "prostylos"undan, Liman'ın batı yakasındaki "yalancı peripteros" tasarısına (Resim: 3) dek tapınağa öykünenleri ve bunların her boyutta değişiklikleri (Resim: 32) yanında sunak benzerlerine; tekil oda-gömütlerden, üstlerine yerleştirilen bir lahitle zenginleştirilmişlerine; bezeli ya da yalın lahitlerden ilkel toprak altı gömütlere dek her türü barındırmaktadır Patara nekropollerini. Ve de oluşumunda zorunlu uygun kaya alnaçlarından yoksunluğa ve "yoktur" denmesine karşın, kaya gömütlerinden üç örnekle bütünlenmektedir bu çarpıcı resim.

Bu yıl başlangıçta değişik her biçim gömütten en iyi korunabilmiş bir örneğin kazılarak tiplerede genel bir tablo çıkarılmak istenmişken, özellikle Akropol'ün doğu eteğinde gömütlüğü yaran yol kenarında salt lahitleri gözüklenlerin altlarında oda biçimli ikinci bir gömütü içerdikleri ve Bizans

Çağı'nda sandukaları sökülmüş birçok bilinmeyenlerinin de dipdibe sıralandıkları görülmüş (Resim: 14), iş büyümüştür. Tümüyle açığa çıkarılan toplam 20 kadar gömütten anakayaya oturtulan "Likya tipli" olanının sanıldığı gibi salt semerdamlı bir lâhitten oluşmadığı (Resim: 15), altındaki bir sürgü kapıyla girilen gömüt odasıyla "hyposorion" diye adlandırılan Kaş'taki görkemli klasik türü Hellenistik Çağ içlerine taşıdığı anlaşılmıştır (Resim: 16). Türün Roma uzantıları, üçgen alınlıklı bir kapak, anı-çerçevesi bir tekne ve altta blok taşlardan örülen gömüt odalı iki yapıyla saptanmış (Resim: 8. 14 sol); diğer ikisi aynı geleneği -alınlığı yalınlaştırılmış- semerdamlı kapaklarıyla sürdürürken, alt odayı bir yükseltiye dönüştürmüşlerdir (Resim: 17); bir "pseudo-hyposorion'a". Akropol duvarına dayalı, doğrudan zemine oturtulmuş bir tekne, salt "sandık" görüntüsüyle, değil, ince-uzun anı çerçevesiyle de biçimde G. Rodenwaldt ile ardından G. Kleiner'in Roma lâhitlerini Hellenistik Likya kökenine bağladıkları özgün türü örneklemekte (Resim: 18), tek satırlık yazıtının harf biçimiyle de türün tartışmalı İ.Ö. 3. 2. yüzyıllar tarihini belgelemektedir. Yine Roma lâhitlerinde sevilen simgesel bir örge, en erkenini İ.Ö. 4. yüzyıl sonlarından Termessos Alketas gömütünde gördüğümüz "Hades Kapısı" örgesi, Patara'da ilginç bir gömüt türünde, ilginç bir uygulamayla çıkar karşımıza: üzerini Likya geleneğinde semerdamlı bir kapağın örttüğü, yerli kayaya oyma bir teknenin uzun yüzüne kazılmış olarak (Resim: 17 üst).

Dinsel mimarinin bu kez Bergama, Priene ve Magnesia sunaklarından tanıdığımız anıtsal tasarımlarından bir başka bilineninin ölü tapınımına uyarlanışıyla yaratılan "Sunak-Gömütler" Patara'da ne Geç-Hellenistik Knidos'un -gömüt odasını da içeren- yüksek bir düzset üzerinde yapılanmış öncülleri ve ne de Roma Çağı Sura'sındaki gömüt odasız, küçük, köktenci değişikle ilintilidir. Özgünlük burada, arkadaki yükselti içinde yerleşik iki gömüt odası ile arkada onların ve yanlarda da her iki uçtan öne doğru uzatılan duvar çıkıntılarının sınırladığı U-biçimli bir sunu alanı oluşumundan kaynaklanmaktadır (Resim: 19, 20). Akropol eteğindeki gömütlükte ve Doğu Nekropolü'nün değişik yerlerinde yüzeyde sergilenen yazıtlı ya da -biri Geç Hellenistik-girlandlı sunakların (Resim: 21) yeri belli ki, bu tür gömütlerde üç yanı sekili sunu alanıdır; ve biri klineli iki ayrı lâhit kapağından kopuklar da, bunların arkadaki iki gömüt odası damında konumlanmışlığını gösterir; örtü blokları üzerindeki zıvana delikleri bunun tanıtıdır. Pataralı yaratıcıdır, çeşitliliği sever ki, bu tür, Tak karşısındaki bir başka gömütün arka bitişiğinde günyüzüne çıkarılan bir örnekle (Resim: 8 sol) sanki kökten değişime uğramıştır; benzersiz bir değişime: Arkadaki yükselti Sura'daki gibi salt üzerine lahit yerleştirmek içindir, öndeki sunu alanı ise sekisiyle birarada L-biçimlidir; U-değil.

Ve Patara gömüt mimarisinde sergilediği bu değişkenlikle şaşırtıcıdır da: Yol yapımı sırasında dozerin köşesini sıyrarak bulunuşuna iz sürdüğü bir gömütün alnacı (Resim: 22) günyüzüne çıktıkça sanılmıştı ki, Patara'da "yok" bilinen bir kaya gömütüdür bu ve de kapalı girişiyle Bizans talanından payını almamış, açılmamıştır. Beklentilerin boşunluğu ilkin bunun yerli kayadan oyulmadığı, ardından da Bizanslı'nın geriye alnacını "armağan" bıraktığı gerçeğiyle anlaşılacak (Resim: 23), yazıklanacaktık. Pişmiş topraktan nitelikli bir satyr maskı ile üst yarısı dozer kepçesiyle biryerlere sürüklenmiş küçük bir gömüt kabartmasını Bizans-artığı avuntu ödülü bilip, hiç değilse Likya'nın simgesi kaya gömütü türünün Patara'daki varlığından umut da kesilemezdi doğallıkla; ve de beklenen ödül, yoğun arama ve soruşturmalarla gerçekleşen bu türün saptanışıyla geldi de; hem de üç örnekle: ilki "düşkiran" gömütün güneyinde yamaçta (Resim: 24), ikincisi Doğucasarı'nın Kent'e bakan yüzünde orman içinde, sonuncusu da Akropol'ün kuzeyinde (Resim: 25). Kaya kütesiyle birlikte geriye devrilen ilkinde saptadığımız, damı üzerine yerleşik yerli-kaya oygulu ve altındaki kaya gömütüyle ilişkili bir umulmadık ikincisinin, kaya teknesinin, varlığıyla (Resim: 24) Pataralı'nın gömüt çeşitlemelerindeki sınır tanımazlığına bir halka daha eklenmiş; bunun gibi, mimarisinde Likya'da yöresel "Oda Gömüt" tipini yineleyen diğer ikisi ise, alnaçlarını örten yoğun bitki perdesi ve tabanlarını dolduran toprak dolgudan temizlenerek günyüzüne çıkarılmıştır; çalışma saatları dışında bile dur-durak bilmeyen kazı susamış yiğit öğrencilerimin tanımsız çabalarıyla...

Açık havada, kaya alnaçlarına oyulan mihraplarda ölüye ya da Tanrı'ya sunular sunmak Eski Anadolu'nun Erken Demirçap budunlarında yaygın bir gelenektir. Tanrısal gücü kayalarda algılayan Urartu düşüncesinin bir ürünüdür bu uygulama ve çağdaşı Friglerle Doğu'dan Orta Anadolu'ya aktarılır. Kaya gömütü arayışı sırasında Patara'da Doğucasarı'nın doruğundaki görkemli surların hemen doğu eteğinde rastladığımız 1.10x0.70 m boyutlarında bir kaya mihrabı (Resim: 26), Trysa, Myra ve Sura'dan bilinen -kutsallığı tapınak alnaçlı biçimleriyle vurgulanmış- özenli örneklerle birarada, bu Anadolu kökenli tapınma geleneğinin Frigler aracılığıyla batı komşusu, hatta Bayındır kazılarında artık belli ki yurt bile edindiği, Likya topraklarına sürgün sürmüşlüğü'nün bir belgesi niteliğinde ilginçtir; çünkü bu yalın kaya anıtı salt dikdörtgen tasarı ve üçgen alınlığında bütünlenen yapısallığında değil, gömütlerden de tanıdığımız mihrap tabanına açılan sulu sunular sunma amaçlı kaya-çanağıyla da öncüllerinin yerel bir öykümesidir ve sonuçta bu üç budun arasında kaya anıtlarına değgin kurduğum sanatsal ve dinsel bağıntıları berkitmektedir.

Biri portresiyle Geç Roma Çağı'ndan, İsa'lı yıllarda yaşamış Pataralı ünlü bir ozanın, Philistion'un, koşuklarını Tiyatro'da ustalikle okuyan Eucharistos'a ait, diğzerinin üst yarısı dozer bıçağıyla sürüklenmiş iki küçük gömüt kabartması; biri tüm, ikisinin başı korunabilmiş üç Aphrodite yontucuğı; pişmiş topraktan bir satyr maskı, kandiller, değişik türden çoğu kırık çömlekler, gömüt dibine dikine yerleştirilmiş künkler ve tek altın küpe, Bizans soygunundan arta kalabilen gömüt buluntularıdır. Seneye amacımız, öncelikle Akropol eteğindeki gömütler dizisini yolboyu günyüzüne çıkarmak ve beğeniyle izlenen görüntüyü bütünlemektir (Resim: 14).

Görüntü, bir dönem iki eyalete Başkentlik yapmış, anıtları doğanın koruyuculuğunda ayakta kalabilmiş bir Metropol kazısında önceliklidir doğallıkla. Hele de burası turizmin gözdesiyse şimdilerde ve de deniz ağırlıklı yabancı çekiyorsa eğer, o görkemli kültürü yaratan Anadolu insanına saygının gereğidir bu olguyu tersine çevirmek; bir yükümlülüktür. Bir zorunluluktur da. Kent'in topografik haritasını eksiksiz çizebilme yanında, kazı çalışmalarında önceliğı belirleyebilmek ancak kum altında ve bitki sarmalında gizli yapıların (Resim: 1-3) örtülerinden arındırılmalarıyla olasıdır çünkü. Geçen kış odun edinmek amacıyla köylülerce açılan dar bir alanda Roma genel valisi Sextus Marcus Priscus'un "4 yıl 5 ay 12 gün" yaşamış kızı Marciana için diktirdiğı bir anıt-gömütün günyüzüne vurması, bu zorunluluğa ve daha nice bilinmeyenlerin varlığına somut bir örnektir.

Bu nedenle ilkin Kent'e girişten başlayarak , yol boyu dizilen anıtsal Devlet Yapıları'nın bitki sarmalından kurtarılması amaçlanmış; ve daha ilk uygulamamızda yolun sıyırdığı görkemli apsisi dışında tümüyle saklı Kilise'den (Resim: 27) yüzyıllar sonrası belki de türünde Likya'nın en büyük ve en erken örneğı tanıştırılmıştır bilim evrenine (Resim: 28); işin tanımsız güçlüğü nedeniyle açamadığımız Nartex'yle Atrium'u dışında 39x32 m ye varan boyutu, daha da ilginç 5 sahınlı tasarı ve biri içinde diğeri Apsis'in güneyinde 2 Şapel'yle erken Bizans'ın devşirme malzemeye yapılmış benzersiz bir yapıtı. Bu yapı türünün; yüzyılların aşınımına karşın, Akropol'ün batı yamacına yaslı dev apsisi iç duvarlarında dinsel içerikli fresklerin bile seçilebildiğı ve görkemli kapısı bataklık sazlarıyla gizlenmiş Liman Kilisesi, yaklaşık Büyük Kilise içindeki Şapel boyutlarındaki Küçük Kilise ile olası bir Manastır'la dörtlenmesi, Kent'in antik kaynaklarda önemle vurgulanan "Bizans Çağı'nda bir Bischof- Kenti, Metropolit" olma onurunu taşıyışının bir gereğidir. Ve Patara'nın göksel dinlere değgin en büyük onuru "Noel Baba" adıyla ünlenen Aziz Nikolaus'tur kuşkusuz. İ.S. 12. yüzyıl belgelerine göre burada doğmuş -olasılıkla İ.S. 4. yüzyılda-, bu Anadolu toprağında filizlendirmiştiir insan sevgisinin evrenselliğı ve tanrısallığıyla

dopdolu erdemli öğretisini; tıpkı bir Yunus, bir Mevlâna gibi. Umudumuz, bu tüm insanlığa mal olmuş ulu kişiliğe ilişkin somut bir iz yakalayabilmektir etkinliğini sürdürdüğü kesin kiliselerden birinde; Patara'yı özellikle Hristiyanlığın uğrağı yapacak bir iz...

Kent'te topraküstü kalıntılarıyla saptanabilen biri dev boyutlu imparator vakfı üç hamamdan Akropol eteğindeki Liman Hamamı'nın da (Resim: 29), daha kesim sırasında belirmeye başlayan etkileyici mimarisıyla (Resim: 4 sol) gezginlerden –sanki varlığının ayırımına ilk kez varılırcasına– gördüğü yoğun ilgi, çevreci bir yaklaşımla doğal dokuyu bozmamak için düzgün ağaçların yer yer bırakıldığı temizlik çalışmalarına gelecekte de ağırlık verilmesi gereğinde bizleri yüreklendirmiştir. Çünkü, Kent bütünlüğünden kopukça bir dizi anıt–gömütü barındıran Bodrum Düzlüğü'nde bile, yerli kayadan oluşmuş 7.00x4.00 m boyutlarındaki dar bir alan üzerinde gözlemlediğimiz oyuntular, yine temizlik etkinliklerinin bir ürünü olarak hiç beklenmeyen bir yapı türünün varlığını çıkarmıştır ortaya; zeytinyağı işliklerinin (Resim: 30). Ahşap kollar dışında tüm mimari öğeler, bu üretim atelyesini –günümüzde değişmeyen tekniğiyle –yeniden işletmeye açabilecek denli sağlamdır ve Doğucasarı, yamaçlarındaki dibeklerde algıladığımız benzerleriyle birarada, Patara'nın ekonomik yaşamına ilişkin olarak bizleri bilgilendirecek denli de önemli.

Gelecek mevsim öngörülen, Liman Hamamı önünde kümelenmiş, Patara tarihinin bir parçası görünümündeki doğa harikası yaşlı hurmalığı (Resim: 29) düzenleyerek doğal dinlenme alanına dönüştürmek; Vespasian Hamamı, Tiyatro'nun sahne binası (Resim: 1) ve karşısında yükselen tiyatro tasarlı bir Devlet Yapısı'nı temizlikle soluklandırarak bilimin ve turizmin hizmetine sokmaktır. Teknik olanaklara kavuşulduğunda bu etkinlikleri kumdan arındırma çalışmaları, kazı ve onarımla bütünlemektir ereğimiz; Kent'i görkemli tarihsel resmiyle yeniden canlandırmaktır. Bir resim ki, antik kaynakların çizdikleriyle bütünlense, Anadolu toprağında yeni bir Efes'in yaratılacağında kuşku duyulabilinemez. Günümüzde salt küçük fakat alımlı Korinth Tapınağı'yla (Resim: 31) sergilenen dini mimari, var olduğu yazılan sekizden yalnızca biridir örneğin; diğer yedisi gizlidir biryerlerde: Apollon'un yanısıra O'nun Letoon'daki kopmaz parçası anası ve bacısına adananlar, Appian'dan (Mithrad. 27) bildiğimiz "Mithradates'in –İ.Ö. 88 yılındaki – Patara kuşatması sırasında gördüğü bir düşle baltalanmasından caydığı kutsal koruluğu da içeren Leto Tapınağı" ile biçimde Lycia'yla özdeşleşmiş Artemis Kombike Tapınağı; Zeus Soter, Poseidon, Samos Herası, Nympheler ve Roma Kaiserleri adına yapılmış olanlar...

Vinç yokluğundan, iri yıkıntı blokları dibinde barındıran Devlet Yapıları'na ve Tapınak-Gömütlere (Resim: 3. 32); kazıevi ve depo yokluğundan, derinliklerinde Likya tarihinin ve Apollon Kehaneti'nin yattığı Akropol'e el atabilemediğimiz yanında, Kent'in ivedi çözüm bekleyen -sit sınırı ve korunmasına ilişkin nedeni "insan" sorunlarındaki çaresizliğimiz, genelde -her bireyin katkısınca sorumluluk ve yayında paydaşlık gibi görev-hak" ilkesinin tılsımından kökenlenen örnek bir ekip çalışmasıyla doyurucu bulduğumuz, Patara 1989 etkinliklerinin olumsuz yönleriydi. Ve bu olumsuzlukların "teknîge" yönelikleri kazının daha ilk yılında doğal sayılmalıydı da, "insan" içeriklisini içimize sindirebilmemiz olanaksızdı; çünkü o biri, tarihin mülkü ortak bir mirası ve insanlığın mülkü ortak bir doğayı dilediğince gasbederek yokedişde yazısız (Resim: 34-38) hem "suçlu" hem de "güçlü" ydü. Özçıklarına karşı gördükleri, Devlet'in bir kazıyla Patara'ya sahiplenişini bile değişik yöntemlerle, hatta yeni açılan bir kaya gömütünü kırabilecek cürette (Resim:25), "protesto"ya vardırabilecek denli "suçlu" ve de "güçlü".. Belli ki sözü güncel bir soruna, Patara'nın ivedi çözüm bekleyen tarihsel ve doğal sit sorunlarına bağlamak isterim; daha ilk yılında geleceğe yönelik büyük umutların ışıladığı kazıyı bile öncelikli misyonundan dışlayabilecek ağırlıkta önemli bir soruna.

Patara'dan sorumluluğumuzun bilinciyle kazı süresince sit alanına ilişkin ekipçe yaptığımız gözlem ve saptamalara dayalı olarak, sorunlar ve bunların köktenci çözümüne değgin görüş ve önerilerimiz özlüce şunlardır:

I- Sit Sınırı Sorunu: Yürürlükteki sit sınırları "arkeolojik alan sınırı" çerçevesinde belirlenmiş, sonuçta Patara'yı saran büyüleyici güzellikteki "yeşil kuşak", tepelerin sırt ve yamaçlarında C-Bölgesi kapsamında izinli yapılanmaya açık bırakılmıştır (Resim: 33). Bu yaklaşım, tarihsel dokuyla doğal dokuyu birarada algılayan çağdaş korumacılık anlayışına terstir ve ilk acı ürününü, çamlığıyla Tak ve Akropol'e doyumsuz bir "fon" oluşturan, tüm Patara'ya egemen, antik gömütülüğün de konumlandığı (Resim: 22-24) yamacın alnacına geçen kış "yasadışı" kondurulmuş üç katlı, sözde "çoluk-çocuğa bir barınak"la vermiştir bile; Kent'i çevreleyen yeşil kuşağın "zilliyet" garibesi altında parsellenip "tapusuz" olarak yazlıkçılara satıldığından belli ki, bu "emsali" tez süreçte diğerleri izleyecek, Patara, gövdesini saran beton yığınları arasında boğulacaktır. Orman alanlarının bile "apart villalar için 49 yıllığına güçlü şirketlere devredileceği" söylentileri de, ülke turizmine yönelik yaklaşan tehlikenin ürkütücü resmini koyu karanlık bir tabloda karabasana dönüştürmektedir ki, dilerse bir Fransız Ressamı'nın fırçasından izleyelim: Büyük Kilise'deki çalışmalarımızı ilgiyle gözlerken "merhabalaştık" onunla; yakınlık görünce "burası Patara' mı" diye

sordu ansızın, yüzünde acı bir gülümsemeyle köy yamaçlarında yuvalanmış beton kondulara yönelerek ve yanıtını da soluklanmadan kendisi verdi: “4 yıl önce dostlarım Paris’te, geçmişin güzelliğini doğasıyla birarada özümsemekse dileğin Akdeniz ve Ege’de, Patara’ya gitmelisin; salt Patara’ya, oraya gidip oradan dönmelisin demişlerdi. Kısmet bu yılaymış; dün geldim ve bugün dönüyorum”. “Dön” dedim, yüreğim sızlayarak içimden ve sordum özüm özüme “yarınını görseydi neylerdi acep” diye?...

Böylesine “yarınsızdır” Patara ve “yarını” kurtarmanın yolu da ikidir: ilki, halka verdiği boş umutlarla sakıncaları ve gereksizliği artık belli olan, yapılanmaya kesin yasaklı A ve B-Bölgelerini amacı doğrultusunda tek bir sınırdaki bütünleştirmek; ikincisi, bu 1. derecede yapılanma yasaklı sit sınırını, yerleşime açık C-Bölgesi’nin Kent’ten gözüken tüm yamaç ve sırtlarını içine alacak biçimde genişletmek (Resim: 33). Açıkça dendiğinde, Tarihi ve Doğal Sit yapmak Patara’ya.

II- Sit Alanı’nın Korunma Sorunu: Patara 10 km²’yi aşkın yayılım alanıyla Eski Anadolu’nun en geniş yerleşim yerlerinden biridir ve böylesine boyutlu bir kent, köyü ve çevresini yazlık tutkusu ya da kazanç amacıyla sanki istilâ eden “dışarlıkları”ların artmasıyla, Ören Yeri’ni hep özmalı gibi korumuş Gelemişli’nin de gözetiminden çıkmış; benzer koşulları içeren bir Olympos’da akşamın 7’sinde örnek bir görev bilinciyle kazı ekibimize bile yasaklanan Kent, burada “24 saat –non stop– herkese açık” bir sahipsizliğe itilmiştir. Buna, Patara’nın çok şeyler borçlu olduğu Antalya Müzesi’nin yerin uzaklığından ve işlerinin yoğunluğundan kaynaklanan denetim güçlüğü de eklenebilir. Kazı süresince geceli-gündüzlü tanığı olduğumuz “inanılmazlıklar” saymakla bitecek gibi değildir; ve hiçbir örenyerinde görülmeyen bu çarpıklığın –korucu sorunundan da öte– nereden kaynaklandığı artık bellidir: Parasal doyumsuzlukları uğruna, sırasında şafak sökene dek turist “ağırlayan”, Ören Yeri’nin yasaklı odağına kondurulmuş 2 restaurant ve 6 ilkel pansiyondan (Resim: 21, 34–36). Bugünkü “beyliklerini”, sit ilanı öncesinden kalma derme-çatma kondularına borçludur bunlar; sözde onarımla “çağdaşlaştırılan” odalar yetmemekte, ahşap kulübe ve özellikle teras eklentileriyle en ucuz fiattan ağırlanan turist sayısı da giderek artmaktadır; bir Ören Yerinde ve açık havada. İnkelliğin sergilediği görüntü bir felakettir; bunları “emsal” göstererek konut-arabalarda ya da kalıntıların dibinde geceleyenlerse hiç sorulmaya ve –kendi deyimleriyle bunların “Devlet için varlıklarına” hiç inanılmaya; bilim artık turizmin de rehberidir çünkü, çağdaş kurallarıyla umuttur bu “bacasız” sanayi; samanlıktan bozma “kabin”-lerde ya da dikedörtgen “fıçı”larda kişisel çıkarlara tutsaklaşan hizmetin bu “umut” içinliği aldatmacadır. Ucuz ve bilgisiz turizmin olumsuzluklarının

bilincindeki Devlet bu çarpıklığı giderebilecek güçtedir: Çünkü, turistlerin salt gündüzleri 9–19 saatları arası Patara’da gereksindikleri yiyecek–içecek, duş ve dinlenmeleri, Özel İdare’nin ya da Köy Tüzel Kişiliği’nin yaptıracığı Phaselis benzeri çağdaş, yüzakı bir konaklama yeri’yle sağlanabilir. Bunun dışındaki her türden olanağı 2 km içerdeki Gelemiş hem de en iyisiyle sunmaya hazırdır; onların –salt Patara’nın çekiciliğini sömürerek– yarattıkları ucuz rekabeti içlerine sindirebilemeyen köy halkının istemleri de bu yöndedir.

Ötesi; bu sözde “turizmciler” Ören Yeri’nde işletmeye açık tutuldukları sürece ne Patara’ya ücretli girişi ve ne de Kent’in güvenliğini kontrol altında tutabilmenin mümkünü vardır; bu olguya sahil güvenliği de dahildir. Bu çarpıklığı yasal yoldan giderebilecek bir Devlet, en ilkel koşullarda sürdürülen sözde “turizmçilik”ten başka uğraşlarla da geçimlerini sağlayabilecek ya da bunu Köy içinde sürdürebilecek güçteki birkaç ailenin ayrıcalıklı çıkarını, tarihi ve doğasıyla yabancıların “düşü” bir Patara’nın tükenişine yeğleyecekse eğer, bunda yazıklanmadan öte söylenebilecek bir sözümüz olabilemez. Ancak yüzyılların uğraşıyla tümünden günyüzüne çıkarılabilecek bitek bir Ören Yeri’nde bana kazacak bir yer bulunur elbet; derdim kişisel değildir; bu toprağa ve insanına, Ulus’a gücümün yettiğince hizmet borcumdandır. Umulur ki, bu yıl ilk kez yer yer eşelendiğine tanık olduğumuz Antik Kent, “artık çok geç” olmadan kendi elimizle’ çizeceğimiz bir kötü yazığıya terkedilmeye; turist sayısında bu yıl ilk kez gözlemlenen düşüş, son’un başlangıcı olmaya...

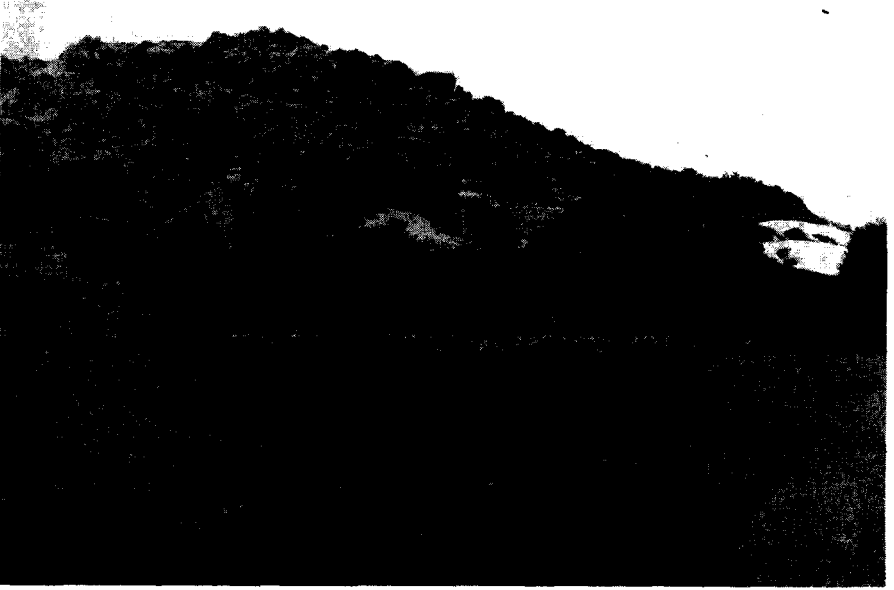
III– Ören Yeri’ne Ücretli Giriş Sorunu: Sit alanının korunması sorununa bağlı olarak, Ören Yeri’ne girişin denetim altında tutulabilinemeyeceği bellidir ve bu olgu, yanıbaşındaki Xanthos’tan elde edilebilinenin dörtte biri bir gelir oranıyla tanıtlanmıştır. Ören Yeri ortasından dilediğince geçerek denize girenlerin günde 1000’den aşağı düşmeyen sayısı, salt Antik Kent’i görmeye gelen yüzlercesiyle birarada düşünülürse, Xanthos’un çok üzerinde gelir sağlanabileceği kesin bir Patara’da, korumasızlık ve denetimsizlik sonucu uğranılan parasal ulusal zararın yazığım boyutları da kendiliğinden anlaşılacaktır.

Plajların da paralı olabileceği gerçeği bir şyana, sorunun köklü çözümü, deniz yoluyla Ören Yeri yolunun birbirinden ayrılmasında yatmaktadır ve Patara’nın korunması yönünden de yararlar içereceği belli bu ayırma, hem de kısa süreli bir çalışmayla mümkündür: Çünkü 4 yıl önce herhalde bu amaçla açılan, ancak –sanki gerçek neden kenardaki anıtsal / Aslanlı Gömüt’ü yerle bir ederek “hazine bulmayı ummakmış” gibi–hiç kullanılmayan Gürten yolu, Sit’in batı sınırını çizerek kumsala uzanmakta (Resim: 33),

böylece denize gidecekler için kullanımda bir çözüm yolu olarak düzenleme ve asfaltlama çalışmalarına gereksinmektedir. Bu gerçekleşirse eğer, şimdilerde hem deniz hem de Ören Yeri için işleyen ve ücret alışda sorunlar yaratan ortak – yol salt Antik Kent’e geçit verecek; köy çıkışının az ötesindeki ormanlık dik yamaçla Antik Liman arasına sıkışmış darboğaza yerleştirilecek bir gişeyle, girişte denetim sağlanabilecektir; hem de bu yoldan denize gitmeyi yeğleyenlerin ücret konusunda bir diyeceği olmaksızın; tıpkı Phaselis’te uygulandığı gibi. Bunda muradımız “bir taşla iki kuş vurmaktır” da: Giriş gelirini artırmanın yanısıra, sit alanı içinde yerleşik, tüm sorunların çıbanbaşı durumundaki pansiyon ve restaurantlarda “ağırlama” da caydırıcılık ve sonuçta daha nicelerinin, salt bu nedenle çekici gelen, sit içerisinde yapılmanma istek ve umutlarını kırmak...

Korkumuz odur ki, önerilerimiz o ya da bu nedenle “uygulanabilinmez” görüle; Ülkemiz arkeolojisi ve turizmi alanında gelecek yüklü, tükenmez bir tarih ve doğa kaynağı, Patara, birkaç kişisel çıkar-umanın baskılarıyla kurutulmuş da, asıl umudu kırılanlar, Anadolumuz’un bağışladığı benzersiz bir mirası geleceğe taşıyarak devlete hizmetten öte bir amaç gütmeyen bizler ola; hep karşı karşıya getirilen bu iki “olmazsa olmaz” bir aradalığı, arkeolojiyle turizmi, ülkemiz yararına en akılcı biçimde dengelemeyi hedefleyen; “görmediğim, konaklayabilemediğim ve değerlendiremediğim yerin görsel güzelliğinden bana ne ki?”nin ayrımında olan bizler. Ve şimdi sorulur, “18 km uzunluğunda Tanrı vergisi bu eşsiz kumsalın sit uzantısı dışında kalan 15 km si çevreyi kollayan akılcı bir master-plânla neden insanımızın ve konuklarımızın hizmetine açılmaz da, ısrarla –deniz kaplumbağalarının da yuvalandığı– Patara çevresinde odaklanır gözler?” Anlayabilemediğimiz budur işte... Turizme hizmet, o’nu yaratan, besleyen tarihsel ve doğal bir mirası tüketmek ise, başlamıştır yıkımla (Resim: 25). kalıntıların dibinde tepelenen çöplüklerle (Resim: 37); asfalt yol sa, verilen onca güvenceye karşın müthiş bir zamanlamayla dönüşümünün hemen ardından döşenmiştir antik kalıntılar üzerine (Resim: 4. 14. 38); karasıyla Patara’nın geleceğini çizen bir tablo gibi...

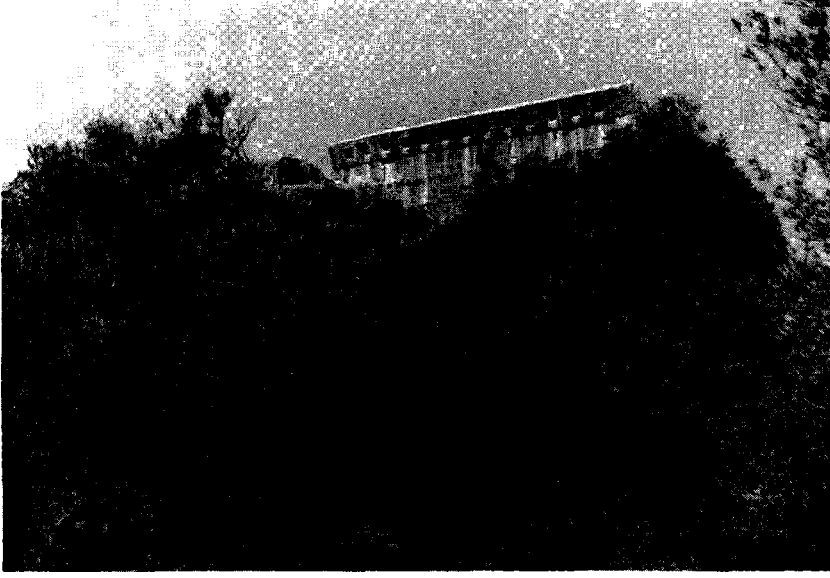
Antik kaynaklar Tanrı Poseidon’un Anadolu’da salt Patara’da “depremlerden esirgesin” diye “Asphalios” sanıyla saygı gördüğünü, bununla “Yer Sarsıcı”nın koruyuculuğuna sığınılmak istendiğini yazar; dileğimiz odur ki, Patara’nın günümüzdeki tek sığınağı Devlet, Kent’i koruyuculuğuna ala ve geçirdiği bu çağdaş “sarsıntı”nın yıkımından “Milli Park” dokunulmazlığıyla esirgeye; çok geç olmadan...

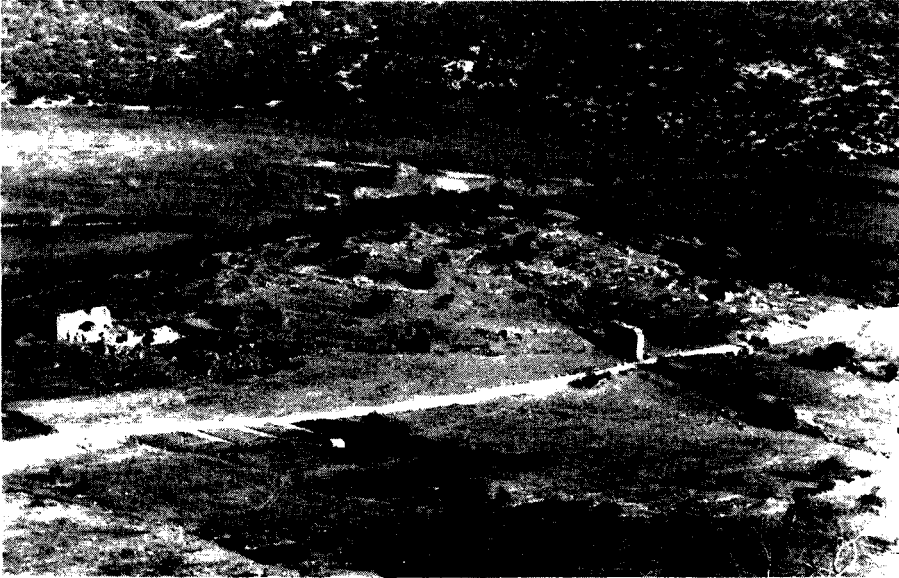
Resim: 1- Patara. Tiyatro

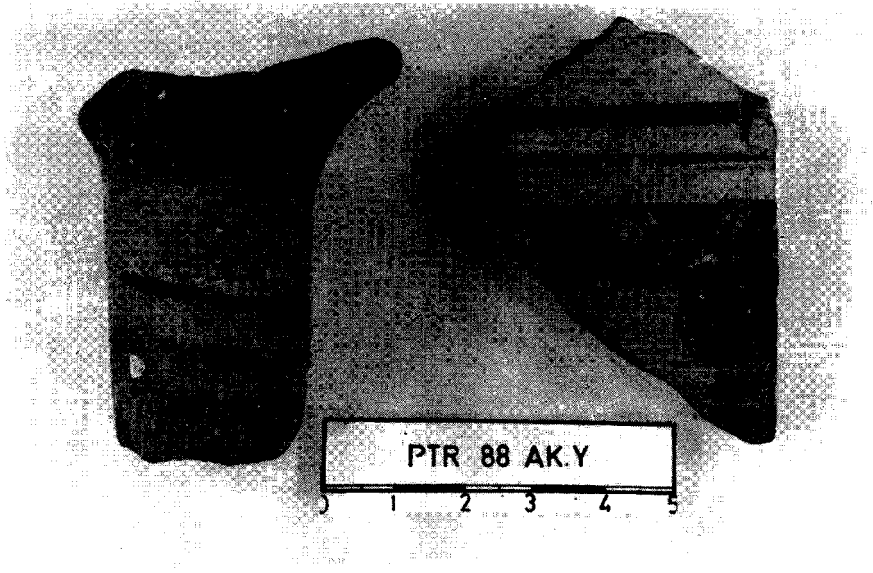
Resim: 2- Patara. Antik Liman ve Kurşunlu Tepe

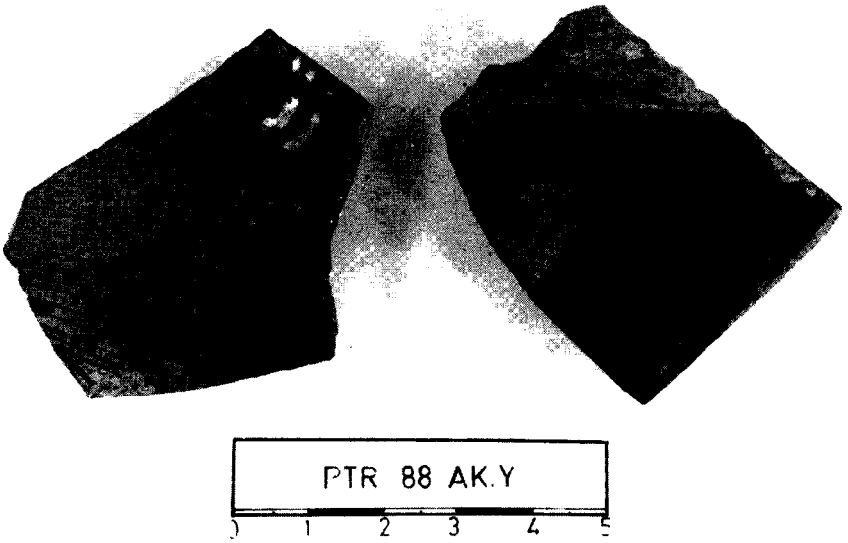
Resim: 3- Patara. Batı Nekropolü, Tapınak-Gömüt

Resim: 4- Patara. Akropol

Resim: 5- Patara.Akropol'den Arkaik çağ yüzey buluntuları

Resim: 6- Patara. Akropol'den Klasik çağ yüzey buluntuları

Resim: 7- Patara. Apollon başı, Antalya Müzesi Env. No. 603

Resim: 8- Patara. Mettius Modestus Tak'ı

Resim: 9- Patara. Tak'in batı yanı

Resim: 10- Patara. Tak'in kuzey tabanı

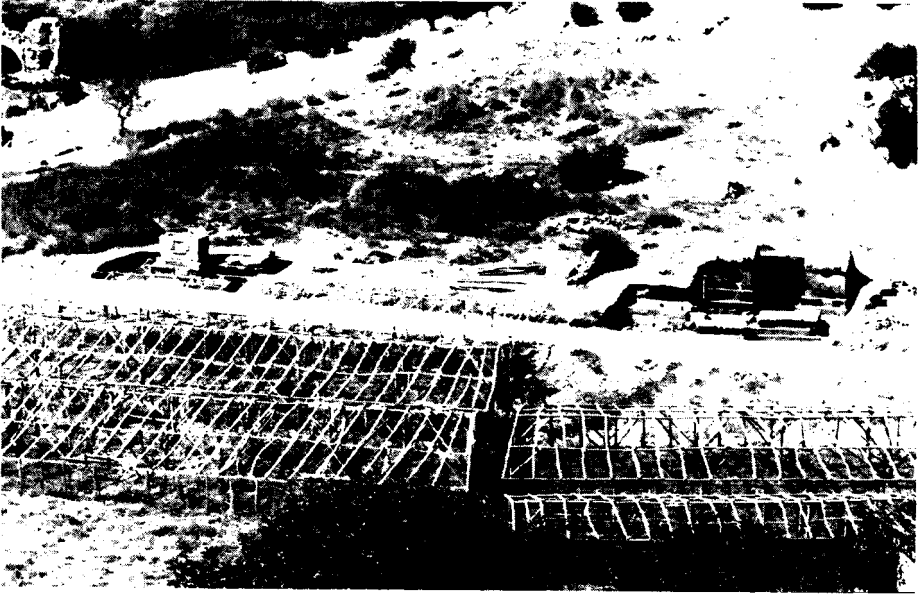
Resim: 11- Patara. Düzset-Yapısı

Resim: 12- Patara- Düzset-Yapısı sütun kalıntıları

Resim: 13- Patara. Düzset-Yapısı temeli

Resim: 14- Patara. Doğu Nekropolü

Resim: 15- Patara. Likya Lahdi

Resim: 16- Patara. Resim 15'in kazı sonrası görünümü

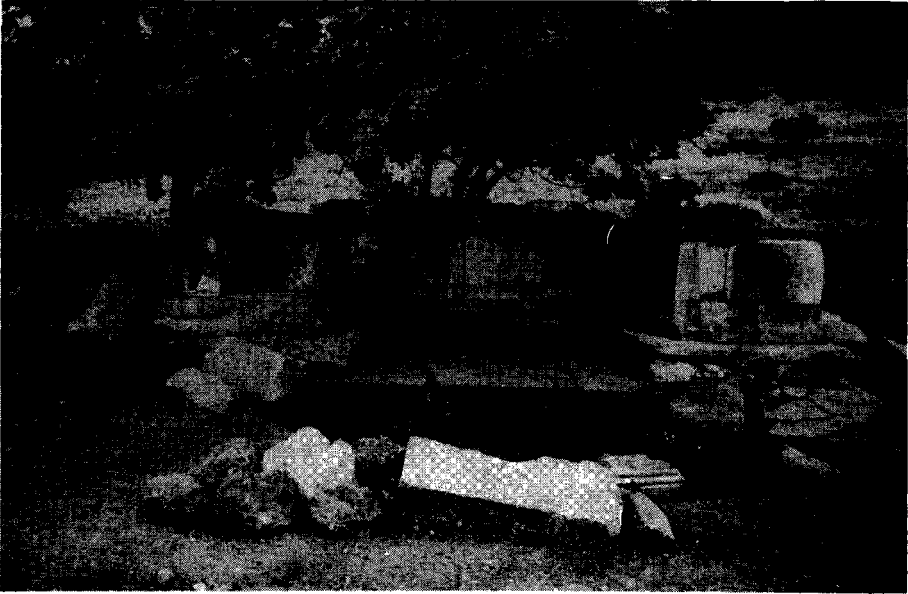
Resim: 17- Patara. Doğu Nekropolü

Resim: 18- Patara. Doğu Nekropolü

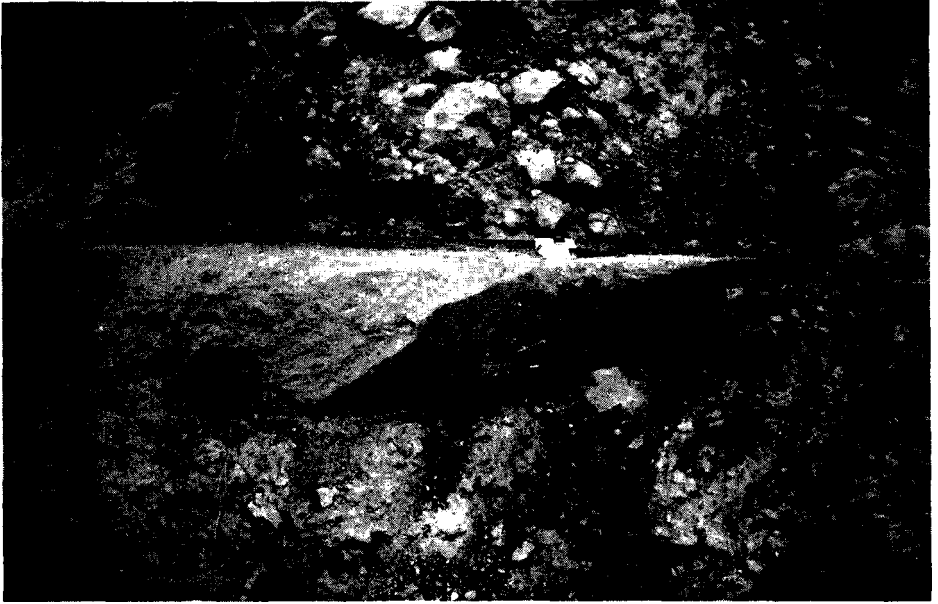
Resim: 19- Patara. Doğu Nekropolü, "Sunak-Gömüt"

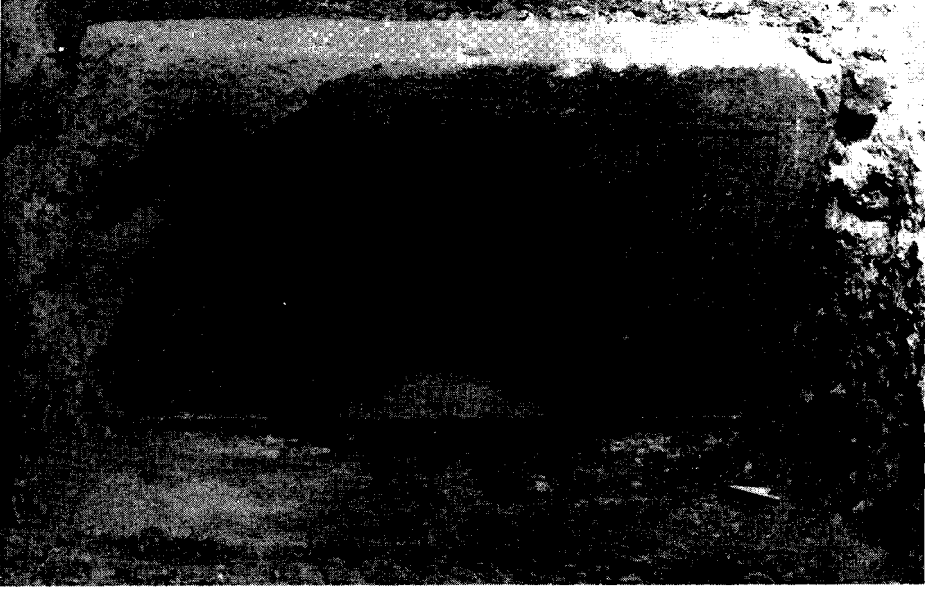
Resim: 20- Patara. Resim 19'un kazı sonrası görünümü

Resim: 21- Patara. Doğu Nekropolü, Sunaklar

Resim: 22- Patara. Doğu Nekropolü, Oda-Gömüt

Resim: 23- Patara. Resim 22'nin kazı sonrası görünümü

Resim: 24- Patara. Doğu Nekropolü, Kaya Gömütü

Resim: 25- Patara. Akropol, Kaya Gömütü'nün "kıyım"dan sonraki görünümü

Resim: 26- Patara. Doğucasarı Tepesi,
Kaya Mihrabı

Resim: 27- Patara. Büyük Kilise

Resim: 28- Patara. Resim. 27'nin temizlik sonrası görünümü

Resim: 29- Patara. Liman Hamamı

Resim: 30- Patara. Bodrum, Zeytinyağı İşliği

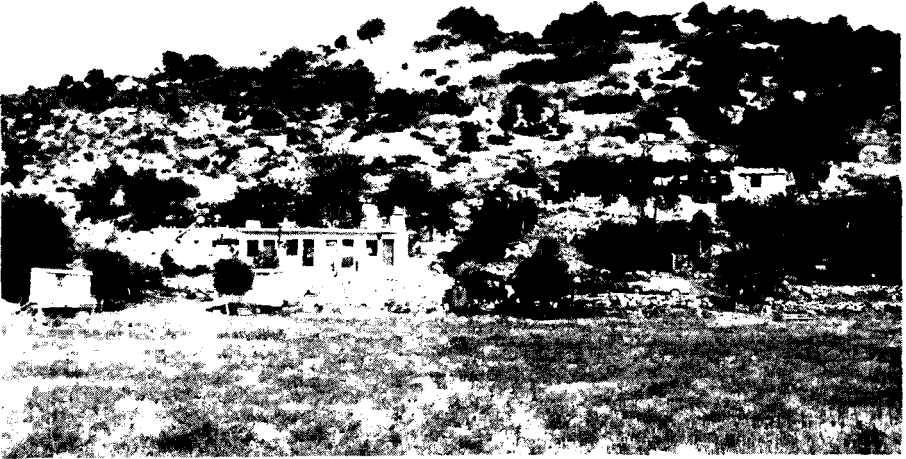
Resim: 31- Patara. Korinth Tapanağı

Resim: 32- Patara. Doğu Nekropolü, Tapınak-Gömüt

Resim: 34- Patara (Yazısız)

Resim: 35- Patara (Yazısız)

Resim: 36- Patara (Yazısız)

Resim: 37- Patara (Yazısız)

Resim: 38- Patara (Yazısız)

EFES MÜZESİNDE BULUNAN MASA AYAKLARI

Mükerrem (Usman) ANABOLU*

Antik Dönem'de Kaistros adını taşımış olan Küçük Menderes ırmağının Ege Denizi'ne dökülmekte olduğu yerde, lâkin bugünkü deniz kıyısından 10 km içeride bulunan Ephesos, tarihinin her döneminde çok önemli olan bir şehirdir. Romalılar tarafından Provincia Asia'nın yönetim merkezi olarak seçilmiş ve oldukça büyük bir nüfus kalabalığını kendisinde toplamıştır. Çok zengin bir şehir olduğu, İmparatorluk Dönemi'nde 4 kez "neokor" olmasından da bellidir.

Roma İmparatorluk Dönemi Ephesos'u, başşehir Roma'dan sonra en önemli şehirdir.

Ephesos'daki yüksek memurlar ile tüccarlar, zamanın en değerli mobilyası ile döşenmiş olan görkemli konutlarda oturmaktadırlar. Avusturya kazı heyeti tarafından kazılıp restore edilmekte olan bu konutlardan çıkarılmış olan mobilya kalıntıları, bugün Efes Müzesi'ndedirler. Ek olarak çevrede bulunmuş, bulup getirenden satın alınmış veya müsadere edilmiş olan kalıntılar da vardır. Efes Müzesi'ndeki sayısı oldukça yüksek olan masa ayakları, bunlardandır¹.

Efes Müzesi'ndeki masa ayaklarının büyük bir çoğunluğu, taştandır. Daha doğrusu taştan yapılmış olan masa ayaklarının günümüze kadar kalma şansı daha büyük olduğundan, sayısı daha büyük gibi gözükmektedir.

Bunların tamam olanlarında yükseklik, 1 m nin az üstünde veya az altındadır. Genişlikleri ile derinlikleri her zaman eşit olmasalar bile, birbirlerine yakındırlar. Üst yüzeyi kalmış olanlarda, masa tablasının oturacağı yer bellidir. Bazıları, masa tablasının içerisine geçecek olan çıkıntıyı da muhafaza etmişlerdir.

Dışarıya bakan yüzeylerinde heykele yakın yüksek kabartma olarak yapılmış hayvan, sfenks veya karışık varlık protomu veya tanrı, efsanevi

* Prof. Dr. Mükerrem (Usman) ANABOLU, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bornova/İZMİR.

(1) Masa ayağının bir adı da, "trapezophoron"dur. Cicero, *Epistulae ad Familiares*, VII, 23'de, bu türlü masa ayaklarının tapınaklara bağış olarak verilebildiğinden söz eder.

kahraman veya insan figürü içeren masa ayakları, benim daha önceden yapmış olduğum "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Taştan Yapılmış Masa Ayakları" adlı incelememde belirtmiş olduğum gibi, dışarıya bakan yüzeylerinde masa tablasının ağırlığının taşınmasına yardım eden figür içerdiklerinden, bir tür karyatid'dirler².

Efes Müzesi'ndeki masa ayakları, iki tipe ayrılırlar:

- 1- Hayvan, sfenks veya karışık varlık protomu ile süslü olanlar
- 2- Tanrı, efsanevi kahraman veya insan figürü ile süslü olanlar.

Şimdi bunlara bir göz atalım.

1- Hayvan, sfenks veya karışık varlık protomu ile süslü olanlar

Bunların sayısı, 40'ı geçer. Hayvanlardan aslan, en fazla ele alınmış olanıdır. Panter de, zaman zaman ele alınmıştır, Bunların vücudu hayvan vücudu, bacakları da hayvan bacağıdır. Sadece bacak ve pençe sayısı, 2 değil 1'dir.

Bunların arasında bir hayli kaliteli olanları vardır. Erkek arslanların yeşelleri, görkemli olarak işlenmişlerdir (Resim: 1 ve 2). Dişi arslanlar, yeşersizdirler. Erkek arslanların yeşelleri, bazen çok stilize edilmişlerdir. Ağzları, genellikle açıktır. Dilleri ve dişleri gözükmektedirler (Resim: 3). Hakikî bir arslanda hiç olmayan detaylar bile eklenmişlerdir. Göz bebekleri ile gözlerin renkli kısımları, bazen belli edilmişlerdir (Resim: 4). Bu, M. S. II. yüzyılın ortasına doğru uygulanmağa başlamış olan yeni bir uygulamadır. Hayvan protomları, bazen yaprakların arasından dışarıya çıkarlar (Resim: 5 ve 6). Bu da, M. Ö. II. yüzyılda özellikle imparator Hadrianus'un döneminde çok görülen bir özelliktir.

1042 Env. No. lu Masa Ayağı, sfenks protomlu olup oldukça kaliteli bir işçilik gösterir. Bundaki sfenks, kadın başlı ve kadın memelidir. Kanatları vardır. Aslan pençelidir (Resim: 7 ve 8)

2- Tanrı, efsanevi kahraman veya insan figürü ile süslü olanlar

Tanrılardan Dionyos en çok ele alınmış olanıdır.

Ephesos'da, Varius Therme'lerinde bulunmuş olan 1918 Env. No.lu Masa Ayağı'ndaki Dionyos, çocuk yaştadır. Uzun olan saçları, omuzlarına kadar iner. Sağa dönük olan başında, asma yaprakları ile üzüm salkımların-

(2) İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Taştan Yapılmış Masa Ayakları, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. I (Ankara, 1988), s. 293.

dan yapılmış bir çelenk taşır. Vücudunun ağırlığı, sol bacağına üzerine verilmiştir. Sağ bacağı, gevşek bırakılmıştır. Kolları, kırık ve noksandırlar. Dionysos, sağ elindeki kantharos'undan panteri için şarap boşaltmaktadır. Kutsal hayvanı olan panter de, yanındadır³ (Resim: 9). Bu grup, halen Vatikan'da bulunan Dionysos ve Panter Grubu'nu andırmaktadır. Sadece bu sonuncusunda, vücudun ağırlığı sağ bacak üzerindedir. Gevşek duran bacak ise, sol baktır⁴ (Resim: 10). 1552 Env. No.lu Masa Ayağı'nı süsleyen gruptaki kalite, daha iyidir. Bundaki Dionysos daha büyük bir yaşta gösterilmişse de, körpe vücutludur. Başı ve kolları, kırık ve noksandır. Uzun olan saçları, omuzlarının üzerine dökülmektedir. Vücudunun ağırlığı, sağ bacağına üzerine verilmiştir. Sol bacağı, gevşek bırakılmıştır. Panterin sadece ön ayaklarının başlangıçları kalmıştır⁵ (Resim: 11). Minturnes'deki Dionysos ve Panter Grubu, bu gruba çok benzer⁶. Bu sonuncular, aynı Hellenistik Dönem orijinalinin Roma İmparatorluk Dönemi kopyeleri olmalıdırlar. 25/25/75 Env. No. lu Masa Ayağı'ndaki Dionysos da, başında çelenk taşır. Bunda göz bebekleri ile gözlerin renkli kısımları, incisé çizgiler ile belirtilmişlerdir.

Henüz envanter numarası almamış olan bir masa ayağında, kanatlı tanrı Eros, ufak, tombul bir çocuk şeklinde canlandırılmıştır. Figür, başsızdır. Sağ elini göğsünün üzerine koymuş, sağ bacağına oturmuş olduğu yerden aşağıya sallandırmıştır. Sol eli, sol dizinin üzerindedir. Açık olan kanatlarındaki tüyler, ince ince işlenmiştir (Resim: 12 ve 13). Satın alınma yolu ile Müze'ye kazandırılmış olan 1/36/80 Env. No. lu Masa Ayağı'ndaki Eros'un da, başı yoktur. Tanrının kimliği, omuzlarındaki kanat başlangıçları sayesinde saptanabilmektedir.

1059 Env. No. lu Masa Ayağı'nda Nemea Aslanı ile boğuşan Herakles canlandırılmıştır. Herakles'in başı ve bacakları, Nemea Aslanı'nın da bazı kısımları, kırık ve noksandırlar. Sadece Herakles'in ayakları, masa ayağının altlığının üzerinde kalmışlardır. Aslanın yelesinde, matkabın kullanılmış olduğu bellidir (Resim: 14 ve 15). Floransa'da, Palazzo Corsini'de, benzer bir grup vardır⁷. 2200 Env. No. lu Masa Ayağı'ndaki başsız figürün de Herakles figürü olduğu, adaleli olan vücudu ile boynuna bağlanmış olan aslan postundan anlaşılmaktadır (Resim: 16).

(3) S. Erdemgil ve Arkadaşları, *Catalogue du Musée d'Éphèse* (İstanbul, 1989), s. 39'daki üst resim.

(4) S. Reinach, *Répertoire de la Statuaire Grécque et Romaines*, c. IV (Roma, 1969), s. 63/1.

(5) S. Erdemgil ve Arkadaşları, *Adı Verilmiş Olan Eser*, s. 39'daki alt resim.

(6) S. Reinach, *Adı Verilmiş Olan Eser*, c. IV, s. 66/1.

(7) S. Reinach, *Adı Verilmiş Olan Eser*, c. V, s. 82.

2330 Env. No. lu Parçada, bir ağacın gövdesine yaslanmış duran Attis canlandırılmıştır⁸ (Resim: 17). Bu eser, Avusturya kazı heyeti'nin değerli elemanı S. Karwiese tarafından ele alınmıştır⁹. Eser, M.S. II. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Yamaç Evleri'nde bulunmuş olan bir masaya ait 4 adet bronz ayak (ayakların tümü, 1989 envanter numarası altında gösterilmiştir), yaprakların arasından çıkan Pan figürü ile süslüdür¹⁰. Yaprakların arasından çıkan figürler, M.S. II. yüzyılın ortalarında yaygındır (Resim: 18).

Yine bronzdan yapılmış olan 14/56/73 Env. No. lu 3 adet ayak da, Yamaç Evleri'nde bulunmuş olup yapraklar arasından çıkan figür içerir. Bunlar, üç ayaklı kazan ayağı da olabilirler¹¹. Ayaklardaki her üç figür de, kollarındaki kolluktan anlaşılacağı üzere gladiator'durlar. Bunlardan birinin başında, bir çelenk vardır. Diğer ikisi, boks yapma pozisyonundadırlar (Resim: 19). M. S. II. yüzyılda artık tam anlamı ile Romalılaşmış olan Ephesos'da, gladiator döğüşleri de yaygındır. Nitekim Efes Müzesi'nde, gladiator figürlü kabartmalar da pek çoktur.

(8) S. Erdemgil ve Arkadaşları, *Adı Verilmiş Eser*, s. 8'deki üst resim.

(9) S. Karwiese, *Festschrift für Eichler* (. ,1967); s. 84, res. 38.

(10) S. Erdemgil ve Arkadaşları, *Efes Yamaç Evleri* (İstanbul, 1989), s. 39 ve S. 44'deki resim.

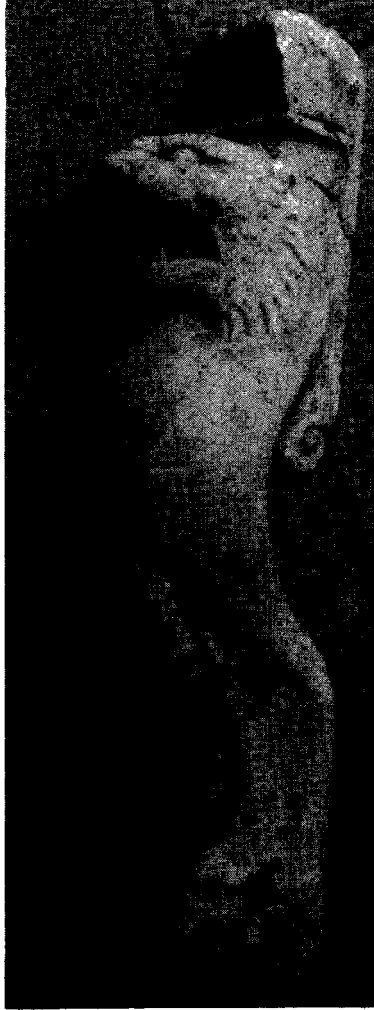
(11) S. Erdemgil ve Arkadaşları, *Catalogue du Musée d'Ephèse*, s. 21'de ortadaki resim.

Resim: 1- 1/60/80 Env. No.lu Masa ayağı

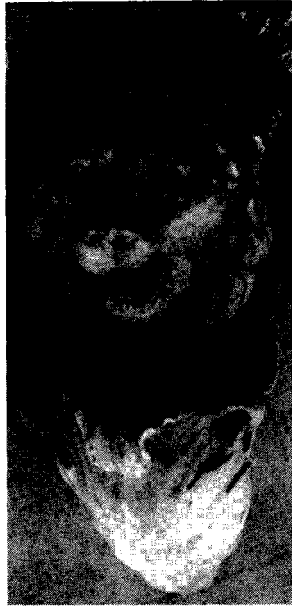
Resim: 2- 1/60/80 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 3- Henüz Envanter Numarası
olmayan Masa Ayağı

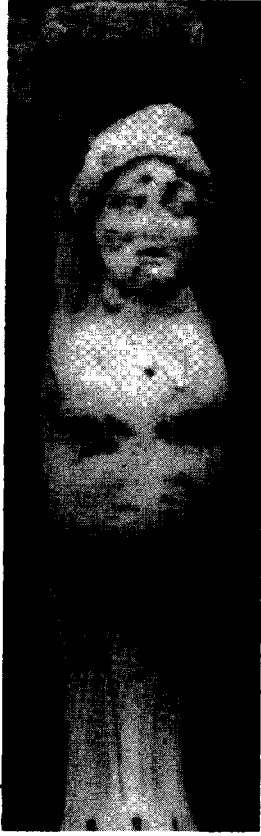
Resim: 4- 1/26/87 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 5- 801 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 6- 801 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 7- 1042 Env. No.lu
Masa ayağı

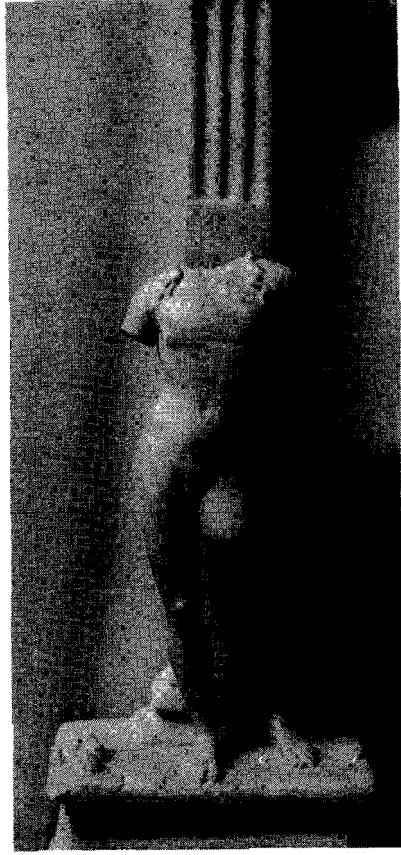
Resim: 8- 1042 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 9- 1518 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 10- Vatikan'da bulunan
Dionysos ve Panter
grubu

Resim: 11- 1552 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 12- Envanter Numarası
olmayan Eros'lu Masa
ayağı

Resim: 13- Envanter Numarası
olmayan Eros'lu Masa
ayağı

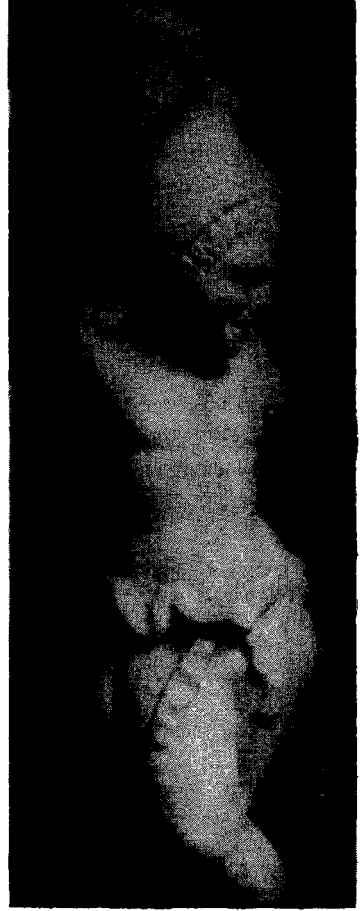
Resim: 14- 1059 Env. No.lu Masa
ayağı

Resim: 15- 1059 Env. No.lu Masa
ayağı

Resim: 16- 2200 Env. No.lu Masa ayağı

Resim: 17- 2330 Env. No.lu
Masa ayağı

Resim: 18- 1989 Env. No.lu 4 adet
bronz Masa ayağı

Resim: 19- 14/56/73 Env. No.lu 3
adet Masa ayağı

PERGAMON VORBERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE 1989

Wolfgang RADT*

Die Kampagne begann am 22. Mai mit den Restaurierungsarbeiten am Trajaneum. Die Stadtgrabung wurde am 31. Juli wiederaufgenommen. Die Trajaneumsarbeiten kamen am 19. September zum allgemeinen Abschluß dieses Jahres, während noch bis zum 12. Oktober Tempelsäulen kanelliert wurden. Die Gesamtkampagne endete mit der Abreise der letzten Mitarbeiter der Stadtgrabung am 21. Oktober¹.

(*) Prof. Dr. Wolfgang RADT, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Siraselviler No. 123, Taksim / İSTANBUL

Abbildungsnachweis: Abb. 1: M. Bachmann.–Abb. 3: A. Reichel.–Abb. 2.4: Ulrike Wulf.–Alle übrigen: Elisabeth Steiner, Fotoarchiv Pergamon im DAI Istanbul.

(1) Jährliche Vorberichte erschienen in AA, AJA und AnatStud, eine türkische Fassung im Bericht über das Ausgrabungssymposium der türkischen Antikendirektion (Kazı Sonuçları Toplantısı; jährlich, Ankara). –Die Pergamongrabung dankt allen Förderern in Deutschland und in der Türkei, seien es Personen oder Institutionen.–Die türkische Antikendirektion wurde in diesem Jahr durch die Archäologinnen Aynur özet (Museum Bodrum) und Jale Dedeoğlu (Museum İzmir) repräsentiert. Wir danken beiden Damen für die freundliche Zusammenarbeit.

Der Arbeitsstab bestand aus: W. Radt (Gesamtleitung), E. Steiner (Fotoarbeiten, Haushalt, Verwaltung), R. von den Hoff, M. Kohl, M. Müller, W. Sallaberger (archäologische Schnittleitung), M. Bachmann, U. Wulf, A. Reichel (architektonische Aufnahmen und Zeichenarbeiten), O. Bovet, D. Ellrott, K. Fuhrmeister, A. Heimerl, A. Pöschl (Fundbearbeitung und archäologische Zeichenarbeiten), B. Hagenburger (Restauratorenarbeiten).–An der Aufarbeitung von Depotbeständen und Fundgruppen waren tätig: G. de Luca (Megarische Becher), A. Heimerl (römische Lampen), C. Meyer-Schlichtmann (Zisternenbefunde), H. Müller (Inschriften), M. Schultz, unterstützt von T.H. Schmidt-Schultz (byzantinische Skelette). –An Projekten im Gelände (s. Text) arbeiteten: H. Fahlbusch, M. Klinkott, K. Rheidt, J. Rohmann, D. Salzmann, unterstützt von P. Pahlen, E.L. Schwandner, unterstützt von W. Brunner, T. Utecht, unterstützt von R. Kühn.–Am Trajaneum waren tätig: K. Nohlen (Projektleitung), D. Cauer, A. Orbasi, A. Schinz (Architekten- und Zeichenarbeiten), P. Mutsch, F. Wenzel (statisch-konstruktive Beratung), E. Steiner (Fotoarbeiten), H. Benz, G. Frehner, Chr. Heime, N. Janning, Chr. Kronewirth, Chr. Kuttler, M. Lopez, D. Metzger, K. Sipple (Steinmetzarbeiten), B. Gossel-Raeck (archäologische Fundbearbeitung), V. Erdmann (Mechaniker), W. Hacker (Zeichen- und technische Arbeiten), A. Kühn (allg. Helfer).– Von den Genannten waren Mitarbeiter des Instituts für Baugeschichte der Technischen Universität Karlsruhe: M. Bachmann, M. Klinkott, A. Reichel, K. Rheidt, U. Wulf.

STADTGRABUNG (Abb. 1–8)

Dem planmäßigen Fortschreiten der Grabung nach Westen entsprechend wurde in diesem Jahr ein weiterer Streifen des Geländes zwischen der antiken Hauptstraße und dem Heraheiligtum geöffnet. Das Areal ist 25 m breit und schließt unmittelbar westlich an die im Vorjahr ergrabene Fläche an (Abb. 1.2). Von Osten nach Westen nimmt die Länge des ausgegrabenen Stücks von 35 m auf 30 m ab, und zwar wegen des schrägen Verlaufs der antiken Straße und wegen der Tatsache, daß im Westen aus Zeitmangel nicht ganz bis an die Hera-Terrasse heran gegraben werden konnte. Das nach Süden dort steil abfallende Gelände machte außerdem die vorläufige südliche Grabungsgrenze sinnvoll. Die Ausgrabung wurde nur in den oberen, durchwegs spätbyzantinischen Schichten durchgeführt, Beim Auftauchen antiker Mauern wurde nicht weitergegraben, weil die antiken Befunde im nächsten Jahr geschlossen ans Licht gebracht werden sollen.

Wie der Übersichtsplan (Abb. 1.2) zeigt, hat die Stadtgrabung südlich der antiken Straße von Osten her kommend jetzt die Linie erreicht, bis zu der man nördlich der Straße im Jahre 1980 von Westen her vorgedrungen war².

Mittelalterliche Bebauung (Abb. 1-5)

Überblick

Abgewandt von den unmittelbar östlich schon ausgegrabenen Wohnhäusern³ schließt sich die Bebauung des diesjährigen Grabungsareals zu einem einheitlichen Ganzen von anderem Charakter zusammen.

Dieser wird vor allem bestimmt durch die Reste einer kleinen Kirche und eines mehrräumigen, langgestreckten Gebäudes östlich davon. Die Front des Gebäudes ist zum Kirchhof hin ausgerichtet⁴. Es ähnelt nicht den üblichen Privathäusern spätbyzantinischer Zeit, die meist die Form von

(2) W. Radt, AA 1981, 398 Abb. 1.

(3) W. Radt, AA 1989, 391 mit Anm. 3 und Abb. 1.

(4) Räume in 3050/90 und 100 mit Niv. 217, 60. 217,00. 216,73–216,70.– Die Niv.-Angaben beziehen sich auf die Fußboden-Niveaus der Räume; vgl. auch Anm. 9. Zum Benennungssystem der Planquadrate und seiner Zitierweise vgl. W. Radt, AA 1985, 473 ff.–Ab AA 1989–also auch in dem vorliegenden Bericht–sind auf den übersichtsplänen die Kennziffern für die 100x100 m-Quadrate in Klammern gesetzt, soweit sie nicht an der Südwestecke des 100x100 m-Quadrates stehen, sondern irgendwo innerhalb des Quadrates, weil dieses durch den Planrand abgeschnitten wird. Sie stehen dann soweit südwestlich wie möglich. Nur die Kennziffern ohne Klammern stehen an der Südwestecke der 100x100 m-Quadrate, dem jeweiligen Ausgangspunkt der Koordinatenzählung, z. B. AA 1989, 388 f. Abb 1 und 2: 4060. Leider ist hier gleich ein Fehler zu berichtigen: AA 1989, 388 Abb. 1 müßte die Kennziffer 4050 eigentlich in Klammern stehen.

kleineren Gehöftanlagen hatten⁵, sondern erinnert an einen ähnlichen Bau ('Langes Gebäude') des in früheren Jahren in der Stadtgrabung freigelegten 'Kirchgehöfts', bei dem es sich sehr wahrscheinlich um ein kleines Kloster handelte⁶.

Betrachtet man den übersichtsplan der bisher ausgegrabenen spätbyzantinischen Bebauung im Ostbereich der Stadtgrabung (Abb. 2), so fällt auf, daß eine große Häufung von Bestattungen in unmittelbarer Nachbarschaft der neu ausgegrabenen Kirche vorhanden ist. Allerdings hat es mit Sicherheit schon vor der Anlage der Kirche und vor Erbauung des Langen Gebäudes Gräber im Bereich des späteren Klosters gegeben (s.u.). Die Häufung der Gräber um die Kirche entspricht jedoch dem gleichen Phänomen bei der in das Megalesion eingebauten Kirche (Abb., Nordostbereich⁷) und bei der schon früher im Westen der Stadtgrabung freigelegten Klosterkirche⁸. Die geringen Ausmaße dieser Kirchen, nach unseren Begriffen eigentlich nur Kirchlein oder Kapellen, und die inzwischen deutlich gewordene dichte Verteilung innerhalb des Siedlungsgebietes lassen auf ein ähnliches Muster von Stadtteil oder Nachbarschaftskirchen schließen, wie man es heute noch in Griechenland, besonders auf manchen ägäischen Inseln in Gebrauch erleben kann. Die Abstände der in unmittelbarer Nähe der Hauptstraße freigelegten drei Kirchlein voneinander betragen nur jeweils etwa 100 m.

Hinter der Kirche, d.h. östlich von ihr, befand sich bis zu dem langen, Gebäude ein freier Raum von 5–7 m Tiefe. Dies war die engste Stelle des Kirchhofes, der zur Straße hin –nach Norden– bedeutend breiter war und auch hangabwärts –nach Süden– sich wieder erweiterte. Wegen des schlechten Erhaltungszustandes im unmittelbaren Randbereich der Hauptstraße ist es allerdings nicht auszuschließen, daß in dem oberen –nördlichen– Kirchhofbereich doch noch z. T. Bauten standen. Einzelne Maueransätze scheinen dies nahezulegen. Eine starke Konzentration von eisernen Gußschlackenresten direkt östlich der Hoftreppe zur Straße hin (bei Niv. 219, 35) zeigt außerdem, daß hier handwerkliche Tätigkeiten, wohl in Verbindung mit einem Schmiedebetrieb, stattfanden. Der bis auf die Gräber bebauungsfreie Zustand, den der übersichtsplan nördlich und nordöstlich der Kirche zeigt (Abb. 1), muß also wohl nicht ganz so leer gedacht werden. Ob die Zugangstreppe von der Hauptstraße wirklich ursprünglich den freitreppen-

(5) S. demnächst K. Rheidt, Die byzantinische Wohnstadt von Pergamon, AvP XV 2.

(6) W. Radt, AA 1981 mit Anm. 7 und Abb. 2. Demnächst K. Rheidt a.O.

(7) W. Radt, AA 1982, 539 ff. mit Abb. 2.

(8) W. Radt, AA 1979, 312 ff.–AA 1980, 401 ff. mit Abb. 2.

artigen Eindruck machte, den der Plan nahelegt, ist nicht sicher. Ansätze von rohen Stufen aus Spoliensteinen sind nur auf der Ostseite erhalten, da, wo die Linien der Stufen auf dem Plan durchgezeichnet sind.

Östlich des oberen Kirchhofbereichs mit der Eingangstreppe lag abgetrennt ein Wirtschaftshof von etwas verwinkelter Gestalt (Niv. a 218, 12; b 218, 50⁹), zu dem auch eine dreigeteilte Beckenanlage gehörte (Niv. 218,00) (s.u.).

Südlich der Kirche scheinen einige Räume erst nach und nach angebaut worden zu sein, sodaß der bebauungsfreie Kirchhof ursprünglich größer war, als der Plan jetzt zeigt.

Gräber

Eine Kernfrage für die Rekonstruktion des frühen und des späteren Zustandes der Umgebung der Kirche ist die Chronologie der Gräber, vor allem die Frage, ob gewisse Räume über schon bestehende Gräber hinweg erbaut wurden, oder ob manche Gräber erst in die Räume hineingesenkt wurden (z.B. der südlichste Raum des langen Gebäudes <Niv. 216, 70>, oder die südlichsten Anbauten der Kirche <Niv. 216, 93; 216, 59>). In vielen Fällen ist diese Frage auf Grund des Befundes jedoch nicht zu entscheiden.

Insgesamt wurden in diesem Jahr in der Umgebung der Kirche 59 spät-byzantinische Gräber festgestellt und zum größten Teil schon ausgegraben. Wie üblich lagen die Toten auf dem Rücken, mit dem Kopf nach Westen, d.h. den Blick nach Osten gerichtet.

Besonders zahlreich sind die Gräber südlich und südöstlich der Kirche gewesen, wie der Plan (Abb. 1) zeigt. Die dort im Streifen 3050/89 b-d¹⁰ bestehende Lücke zwischen den Gräbern in den südlichen Anbauten der Kirche und den Gräbern im südöstlichen Kirchhof ist nur eine scheinbare. Auch dort werden bei Fortführung der Grabung noch Gräber auftauchen, wie sich aus sicheren Anzeichen entnehmen ließ.

An zwei Stellen wurde eindeutig klar, daß schon Gräber in dem Gebiet des Klosters bestanden, als selbst die frühesten byzantinischen Gebäude noch nicht vorhanden waren: so ist die SO-Ecke der Kirche über ein Grab

(9) Niv.-Zahlen mit a. und b. bezeichnen zwei übereinander festgestellte Fußbodenniveaus desselben Raumes oder Hofes. Alle Niveaus über NN. Zum System der Nivellements in der Stadtgrabung vgl. die weiterführenden Angaben bei W. Radt, AA 1985, 473 Anm. 6.

(10) Zur Lesung der Planquadrat-Kennziffern und der Buchstaben vgl. W. Radt, AA 1985, 476 oben.

hinweggebaut; auch wird ein Grab von der SW-Ecke des Langen Gebäudes überlagert.

Anbauten der Kirche wurden möglicherweise über schon bestehenden Gräbern errichtet: der Raum mit Niv. 217, 60 und vermutlich auch die weiteren Bauten im Süden (Niv. 216, 93 und 216, 59). Ebenso scheint es sich mit dem südlichsten Raum des langen Gebäudes zu verhalten. Allerdings wäre auch denkbar, daß die Gräber in den jeweils schon bestehenden Raum eingebracht wurden, dieser also als eine Art Begräbniskapelle diente.

Der Gedanke an die Eintiefung von Gräbern in vielleicht eigens dafür geschaffene Räume erscheint weniger abwegig, wenn man bedenkt, daß ein integrierender Bestandteil der Kirche ein kleines Grabgewölbe gewesen ist, das eigens zur Aufnahme mindestens **einer** Bestattung in einem Zuge mit der Kirche erbaut wurde (s.u.).

Leider ist das Alter der Gräber aus keinerlei Anzeichen genau festzustellen. Es kann lediglich gesagt werden, daß alle Gräber den Grabtypen entsprechen, die immer wieder in der Stadtgrabung gefunden wurden und ins 12.–14. Jh. zu datieren sind¹¹. Es handelt sich um Gräber, die mit Steinen langrechteckig eingefaßt sind und nach drei Grundschemas abgedeckt sein können: a) kartenhausförmig gegeneinandergestellte spätbyzantinische Dachziegelplatten¹², b) horizontale Abdeckung mit ebensolchen Dachziegelplatten, c) horizontale Abdeckung mit Steinplatten. Mischformen kommen häufig vor¹³. Eine zeitliche Priorität des einen oder anderen Grabtyps scheint nicht zu bestehen. Auch die zahlreichen sich gegenseitig überlagernden Gräber helfen hier nicht weiter.

Immerhin zeigen die Überlagerungen, wie dicht der Friedhof um die Kirche besetzt war. Allerdings läßt sich nicht entscheiden, ob eine dichte Belegung schon vor dem Bau des Klosters (Kirche und langes Gebäude) bestand, oder ob sie erst nach Entstehen der heute noch sichtbaren Bauten hinzukam. Es wurde schon erwähnt, daß mindestens vereinzelte Gräber schon vor Errichtung dieser Bauten bestanden.

Da Gräber in einer gewissen Häufung auch sonst in der Stadtgrabung gelegentlich vorkommen¹⁴, muß aus dem Vorhandensein von Gräbern schon

(11) W. Radt, AA 1981, 400 f. mit Abb. 2; AA 1982, 541 ff.–Als Besonderheit wurden dies Jahr auch Säuglingsbestattungen (wohl Neugeborene) in tönernen Wasserrohren gefunden.

(12) W. Radt, AA 1982, 543 Abb. 16; AA 1989, 392 Abb. 5.

(13) Vgl. die ganz ähnliche Situation, ebenfalls mit unterschiedlichen Grabtypen, bei der Kapelle im ehemaligen Megalesion-Bereich. W. Radt, AA 1982, 542 f. mit Abb. 13.15.

(14) Vgl. Anm. 11. 13.

vor der Errichtung der Kirche nicht auf einen heute verschwundenen Vorgängerbau, der eine Häufung von Gräbern in seiner Nähe veranlaßt haben könnte, geschlossen werden. Allerdings läßt sich ein Vorgängerbau der Kirche auch nicht völlig ausschließen, bevor nicht das unmittelbar westlich liegende Gebiet ausgegraben ist.

Beigaben

Die Gräber enthielten keine Beigaben, außer gelegentlich spärlichen Schmuck (schlichte Ohringe¹⁵ und bronzene Kügelchen¹⁶, als Anhänger oder Textilornament).

Zwei nur als Bruchstücke erhaltene Kreuze, ein ornamentiertes aus Bronze (Abb. 5) und ein ganz schlichtes aus Eisen, wurden nicht in Gräbern gefunden. Allerdings lag das Bronzekreuz-Fragment in der Sandschicht, die die beiden Gräber im Grabgewölbe der Kirche (s.u.) abdeckte, und die ihrerseits wieder von einer Mörtelschicht bedeckt war. Die Fundlage spricht zwar dafür, daß das Bronzekreuz-Fragment mit der zweiten Bestattung im Grabgewölbe in die Sandschicht kam, die Tatsache aber, daß das Kreuz nicht ganz erhalten ist und, daß das Fragment nicht direkt in dem Grab lag, spricht gegen eine Beigabe. Das eiserne Fragment wurde, wie viele andere Metallteile (Messer, Glöckchen u.a.), im Mittelraum des 'Langen Gebäudes' (s.u.) gefunden.

Kirche und Umgebung (Abb. 1-4)

Die Kirche ist nur rund 10 m lang und 6 m breit. Aus ihrem geschlossenen Umriß springt auf der Nordseite eine tonnenüberwölbte, niedrige Grabkammer vor. Die Kirche wurde z.T. auf einem antiken Steinplattenpflaster errichtet, von dem noch unklar ist, zu was für einem Bau es einst gehörte. Das Pflaster setzt sich nördlich und östlich der Kirche fort, wurde jedoch nur in ihrem Inneren, im Bereich östlich der Kuppelpfeiler, als Fußboden verwendet. Außen war es von Erde bedeckt und das Behebungsniveau des Kirchhofes lag auf der Erdschicht. Nach Norden steigt das Gelände, sodaß an der Nordseite der Kirche eine höhere Erdmasse anstand. In diese war das niedrige Grabgewölbe so hineingebaut, daß es auf der Nordseite fast im Erdreich verschwand.

Die beiden Gräber im Grabgewölbe wurden in dessen Fußboden eingesenkt oder etwa auf **einer** Höhe mit dem Fußboden der Kirche lag.

(15) Vgl. W. Radt, AA 1989, 393 Abb. 6-9.

(16) Vgl. W. Radt, AA 1988, 467 Abb. 11.

Beide Gräber waren mit Steinplatten abgedeckt. Das an der Rückwand liegende Grab war ursprüngliche, ja es bildete vermutlich den Anlaß für die Erbauung der Kirche, als Grabkirche für einen Würdenträger. Dies ist daraus zu schließen, daß Kirche und Grabgewölbe in einem Zuge erbaut wurden. Das südlich vor dem ersten liegende Grab ist nur durch ein dünnes, niedriges Mauerchen von diesem getrennt. Die Tatsache, daß in diesem Mauerchen ein Stain mit byzantinischen Wandmalereiesten verbaut ist, läßt darauf schließen, daß dieses Grab erst später, vielleicht erst nach einer Reparatur der Kirche angelegt wurde, die sich besonders an der Südwestecke und an der westlichen Tür zu erkennen gibt. Bei dieser Reparatur könnte Bauschutt angefallen sein, der auch Wandmalereieste von der ursprünglichen Ausstattung der Kirche trug. Beide Gräber in dem Grabgewölbe der Kirche waren ohne jede Beigaben.

Die Kirche gehörte, dem Kreuzkuppeltyp an. Die Kuppel ruhte im Westen auf zwei Säulen, im Osten auf zwei gemauerten Pfeilern. Das Stützegeviert hatte nur knapp 3 m äußere Seitenlänge, die Kuppel nur einen Innendurchmesser von rund 1,6 m. Das Mittelschiff der Kirche hatte eine lichte Weite von knapp 2 m, die Seitenschiffe waren noch nicht einmal 1 m breit. Bei diesen geringen Ausmaßen konnte die Kirche höchstens 20–30 Menschen fassen.

Von der Innenausstattung sind noch einige Reste vorhanden. Der Fußboden aus Steinplatten wurde schon erwähnt. Im Kuppelgeviert und westlich davon sind Spolienplatten als Boden verlegt, ganz im Westen auch Ziegel, die wohl einer späten Flickphase angehören. An der nördlichen Innenwand waren geringe Reste von Wandmalerei im unteren Bereich erhalten. Hier scheint sich ein pflanzliches Ornament auf weißem Grund befunden zu haben, das oben und unten durch weiße, rote und schwarze Streifen gerahmt war. Im Versturz fanden sich Baublöcke mit Malereiesten, die darauf hindeuten, daß auch die oberen Wandzonen und wohl auch die Kuppel mit Malerei geschmückt waren. Es waren mit Sicherheit auch menschliche Figuren vorhanden, doch wird sich aus dem Wenigen erhaltenen kein Zusammenhang rekonstruieren lassen. Die Malerei wurde auf den Steinblöcken gefestigt und soll später genau studiert werden.

Einige Bauglieder aus Ziegeln bzw. Platten von weichem Stein sind in Form eines "positiven Schlüsseloches" geschnitten. Diese Teile müssen, als übereinandergemauerte Elemente, zu Rundstäben gehört haben¹⁷. Schmale Marmorpfeiler mit säulenförmigen Ornamenten in flachem Relief

(17) Am ehesten von der Gliederung der Ikonostase und von Fusterleibungen.

und prismatisch geschnittene langrechteckige Kapitelle aus Kalkstein dürften von den Unterteilungen der Fenster in der Apsis stammen. Darauf deuten Fundort, Form und Maße hin. Ein vor der Apsis im Steinplattenboden umgekehrt verlegtes dorisches Marmorkapitell, das von den hellenistischen Hallen des Athenaheiligtums stammt¹⁸, hat vermutlich als Basis des Altars gedient. Die Anordnung all dieser Ausstattungsteile (bis auf die Wandmalerei) geht aus der Rekonstruktionsskizze (Abb. 5) hervor.

Auch die Rekonstruktion des Außenbaus ist aus Abb. 3 ersichtlich. Die dort und im Grundriß (Abb. 1) erkennbaren lisenenartigen Wandvorlagen hatten eher gliedernde Funktion, als daß sie geeignet waren, den Gewölbeschub abzufangen. Die aufgehenden Mauern sitzen auf einem vorspringenden Fundament aus großen Blöcken, das als Sockel des Bauwerks ca. 1/2 bis 1 m hoch sichtbar gewesen ist. Die Blöcke sind sorgfältig und auf Ansicht berechnet verlegt, auch gab es andere Anzeichen dafür, daß das Hofniveau erst weiter unten an diesem Sockel des Gebäudes anstieß. Durch den Sockel wurde die Kirche als Bauwerk deutlich hervorgehoben, ein sicher beabsichtigtes gestalterisches Moment.

Die Kirche hatte ursprünglich ihre Tür im Westen, vermutlich auf einen Vorplatz hin, der später durch eine Gasse ersetzt wurde. Die Gasse ist im Plan (Abb. 1) eingezeichnet. Mit Entstehung dieser Gasse und einer sie begrenzenden Bebauung im Westen scheint die Zusetzung des Kirchenportals zusammenzuhängen. Man kann vielleicht daraus schließen, daß ursprünglich auch weiter westlich noch Bauten standen, die unmittelbar auf die Kirche Bezug nahmen, vermutlich also zu dem Kloster gehörten. Klarheit soll hier die weitere Ausgrabung bringen.

Wie schon erwähnt, wurde die Südwestecke der Kirche, vielleicht nach einem Erdbeben¹⁹, erneuert. Die westliche Tür wurde zugesetzt und statt dessen wurde eine Tür in der Mitte der südlichen Längswand geöffnet. Diese neue Tür allerdings ging nicht ins Freie, sondern in einen Anbau der Kirche, der zwar nicht mit der Kirche im Zusammenhang erbaut wurde, der aber schon bestand, als die Reparatur vorgenommen werden mußte. Das Niveau dieses Anbaus lag rund 60 cm tiefer (217, 60), als das der Kirche. Eine kleine Treppe ist also zu ergänzen. Der Zugang zu dem Anbau muß auf seiner Ostseite gelegen haben. Erst mit dem Durchbruch der südlichen Kirchen-

(18) Vgl. R. Bohn, AvP II Taf. 22, 2-3; 25, 3.

(19) Ein Erdbeben ist für die Mitte des 13. Jh. überliefert, ein weiteres, besonders schweres, für das Jahr 1296. Vgl. demnächst K. Rheidt AvP XV 2 und einstweilen ders. IstMitt 36, 1986, 226 f. Für die Beschädigung der Kirche kommt wohl eher letzteres Erdbeben in Frage, u.a. auch wegen der späten Herdnische in dem südlichen Anbau (vgl. Anm. 20).

tür oder vielleicht noch später wurde in den Anbau eine der in der zweiten Hälfte des 13. Jh. und im frühen 14. Jh. üblichen Herdnischen²⁰ aus Ziegeln eingebaut.

Diese baulichen Zusammenhänge in der Spätzeit der Kirche sind recht ungewöhnlich. Wenn man sich noch vorstellen kann, daß der Vorraum im Süden einem erhöhten Raumbedarf entsprach, was bei der Kleinheit des Kircheninneren nicht verwunderlich war, so ist doch das Vorhandensein eines kaminförmigen Herdes im Vorraum, der noch dazu unmittelbar über früher eingebrachten Gräbern erbaut wurde, sehr befremdlich.

Wie oben schon kurz erwähnt, wurden an den Vorraum der Kirche, hangabwärts im Süden noch zwei weitere Räume angebaut, die dicht an dicht gesetzte Gräber enthielten. Die Räume sind ziemlich schiefwinklig. Der südliche scheint zudem nach Osten ganz offen gewesen zu sein, also keine Türwand gehabt zu haben. Vielleicht handelte es sich bei diesen Mauergerüsten um Begräbnisräume.

Für die **Datierung** der Kirche können mehrere Hinweise in Anspruch genommen werden:

Ein **Kalkofen**, der in unmittelbarer Nähe der Hauptstraße (Abb. 1), etwa gleichzeitig mit den frühesten Bauten der spätbyzantinischen Besiedlung errichtet wurde. Es liegt nahe, daß der Kalk für den Mörtel der Kirchenmauern in diesem Ofen gebrannt wurde. Die Kirche ist weit und breit das einzige byzantinische Gebäude, dessen Mauern mit Kalkmörtel errichtet wurden. Alle anderen Mauern sind mit Erdschlamm gebunden und höchstens stellenweise, und auch das nur in der Umgebung der Kirche, mit Kalkmörtel verputzt.

Da die byzantinische Besiedlung im Bereich der Stadtgrabung im allgemeinen im späteren 12. Jh. beginnt, wird man den Kalkofen an den Anfang dieser Entwicklung stellen können, da er in einen verfallenen antiken Raum eingebaut und auf den Felsen gegründet wurde. In der Umfassung des Kalkofens waren Ziegel des 12. Jh. verbaut, die sich von den spätesten byzantinischen Dachziegeln in charakteristischer Weise unterscheiden²¹. Auch glasierte byzantinische Keramik fand sich im Schutt des Kalkofens. Erst in einer nächsten Phase wurden auch um ihn herum spätbyzantinische Hausmauern errichtet. Von einer dieser Mauern wurde er, wie aus dem Plan Abb. 1 ersichtlich, überschritten, war also schon aufgegeben. Daraus ergibt sich

(20) Vgl. die Bemerkungen zu einer 1987 ausgegrabenen Herdnische: W. Radt, AA 1988, 465 mit Abb. 4.

(21) K. Rheidt in Koll.-Akten Berlin, DAI Architektur-referat, 1990.

der Schluß, daß die Kirche –falls der Kalkofen zur Kalkbeschaffung für ihre Erbauung errichtet wurde, was sehr wahrscheinlich ist– im späten 12. oder frühen 13. Jh. erbaut wurde.

Für eine längere Benutzungszeit der Kirche sprechen die Nachbestattung im Grabgewölbe und die Reparaturen und Umbauten nach einer Beschädigung. Ursache war vermutlich das für das Jahr 1296 überlieferte Erdbeben²². Erst nach diesem Ereignis wurde auch der an die Kirche angebaute südliche Vorraum in direktem Verbund mit der Südwestecke der Kirche wiederhergestellt und mit einer aus Ziegeln gebauten, typisch spätbyzantinischen Herdnische versehen²³.

Die Bauten östlich der Kirche (Abb. 1.2)

Langes Gebäude

Dieses wegen seiner regelmäßigen Bauweise auffällige Gebäude wurde eingangs schon erwähnt, weil es in direktem Bezug zur Kirche gesehen werden muß. Darauf weisen seine Ausrichtung, die Öffnung der Türen zum Kirchhof und die Verwendung von weißem Mörtel als Fugenverstrich der zu Kirche gerichteten Außenmauern. Nach dem übrigen baulichen Zusammenhang scheint das Gebäude in der spätbyzantinischen Hauptbauphase, also im 13. Jh. errichtet worden zu sein. Die Kirche existierte vermutlich schon etwas vorher. Erst zum Schluß der Entwicklung wurden zwischen Kirche und Langem Gebäude Mauern eingefügt, die den oberen und den unteren Kirchhof stärker voneinander trennten (Abb. 1, bei Niv. 218, 25 und 218, 05).

Aus dem Baubefund ist nicht mit letzter Sicherheit zu entscheiden, ob das Gebäudes von vornherein die im Norden und Süden angebauten beiden Räume mit umfaßt hat. Deren Mauern binden nicht in den Hauptraum ein, was aber auch mit der Erbauung am Hang zu tun haben könnte und nicht unbedingt mit zeitlich verschiedener Errichtung. In der Hauptphase umfaßte das Gebäude jedenfalls diese drei Räume. Außerdem wurde noch eine Fortsetzung der geraden Fassade durch eine weiter nach Norden verlaufende Mauer gebildet, die den verwinkelten, nordöstlich gelegenen Wirtschaftshof (Niv. a. 218, 12) von dem oberen Kirchhof trennte. Den östlichen Abschluß des Kirchhofes bildete, zusammen mit dieser Mauer, eine Baufront von 21 m Länge. Das 'Lange Gebäude' allein war 17 m lang.

Der Hauptraum des Langen Gebäudes besaß eine steinerne Außentreppe, die zu einem Obergeschoß führte. Die Treppe ist in ausreichenden Res-

(22) Vgl. Anm. 19.

(23) Vgl. Anm. 20.

ten erhalten, um ihrer Existenz sicher zu sein. Dieser in Pergamom sehr seltene Fall eines nachgewiesenen Obergeschosses bei einem spätbyzantinischen Gebäude ist besonders wichtig²⁴. Man kann vermuten, daß das Obergeschoß zum Wohnen diente. Das Untergeschoß, in dem zwei Benutzungsphasen zu unterscheiden sind, wurde für Wirtschaftszwecke genutzt. Dies ergibt sich nicht nur aus dem dort gefundenen Pithos, sondern vor allem aus zwei viereckigen Becken, die auf der Südseite des Raumes von vornherein mit dünnen Mauern eingebaut waren (bei Niv. 216, 73). Sie dienten vielleicht der Vorratshaltung, vielleicht auch der Bearbeitung von vermutlich landwirtschaftlichen Erzeugnissen. Wasserdichter Verputz wurde an den Beckenwänden nicht gefunden, sodaß sie kaum für Flüssigkeiten bestimmt gewesen sein können. Vor den Becken fand sich besonders viel byzantinische Keramik. Außerdem wurden in dem Raum zahlreiche Metallteile gefunden, u.a. auch das oben erwähnte Kreuz aus Eisen.

Der nördliche Raum dürfte zusammen mit dem Hauptraum oder bald danach erbaut worden sein, denn eine nach Norden und zum ansteigenden Hang gerichtete Tür, wie sie der Hauptraum besaß, kann man sich als Dauerlösung aus klimatischen Gründen (Winterstürme, starker Regen) nicht vorstellen. In der Nordwestecke des Raumes befand sich in der ersten Benutzungsphase ein Pithos, in der zweiten wurde er gekappt und von einem Estrich überdeckt, während in die Nordmauer eine Herdnische eingebaut wurde, die, wie oben erwähnt, typisch für die allerletzte Bauphase ist. In dieser Zeit scheint auch die Durchgangstür zum Hauptraum zugesetzt worden zu sein. Dieser war danach vermutlich nur noch durch eine hölzerne Innentreppe oder Leiter von seinem Obergeschoß aus erreichbar.

Der südlich an den Hauptraum anschließende Raum (Niv. 216, 70) ist weniger gleichmäßig und geradlinig gebaut als der nördliche. Schon dies könnte darauf hindeuten, daß er später angefügt wurde. Außerdem enthält er mehrere Gräber und wurde noch nachträglich von einer Quermauer unterteilt. Möglicherweise handelt es sich hier um reine Begräbnisgelasse, wenn dies auch nicht mit Sicherheit nachzuweisen ist. Es bleibt jedenfalls auffällig, daß unter den Fußböden von Hauptraum und nördlichem Raum, die sicher Wirtschaftszwecken dienten (Becken, Pithoi, Herd), im Gegensatz zum südlichen Raum **keine** Gräber gefunden wurden.

Wirtschaftshof

Nördlich und nordöstlich des Langen Gebäudes lag ein ziemlich verwinkelter Hof, der nur ein einziges, vermutlich sehr spät hier eingebrachtes

(24) Zu dem einzigen bisher vorhandenen Beispiel vgl. W. Radt, AA 1976, 308 mit Abb. 2 (Planquadrat II A-B 9).-K. Rheidt, DOP 44, 1990.

Grab enthielt. Der Hof war teilweise mit Steinplatten gepflastert, teilweise mit einer Kalkschicht bedeckt, teilweise bestand der Boden aus gestampfter Erde. Als charakteristischstes bauliches Element enthielt der Hof ungefähr in der Mitte seiner Ostseite drei durch schmale Mauerchen voneinander abgeteilte viereckige Becken. (Niv. 218, 00). Diese Beckenanlage ähnelt sehr derjenigen im Hauptraum des langen Gebäudes. Man könnte sich vorstellen, daß hier z.B. Oliven nach der Ernte gesammelt und zur Weiterverarbeitung bereitgestellt wurden.

Räume im Nordosten

Nördlich wurde der Hof durch einen Raum abgeschlossen, der keinen erkennbaren Zugang besaß (Niv. a. 218, 20; b. 218, 50). Vielleicht war er auf hohem Niveau von der Hauptstraße aus zugänglich. Vor der Errichtung dieses byzantinischen Raumes befand sich hier zwischen antiken Mauern der oben erwähnte Kalkofen aus der Anfangsphase der spätbyzantinischen Besiedlung (s.o. bei Kirche).

Weitere Bauten

Im Nordostbereich des diesjährigen Grabungsareals liegen noch zwei Räume, die zu den schon früher weiter östlich längs der Hauptstraße ausgegrabenen Häusern gehören.

Mit der Kirche und ihren Nebengebäuden ('Kloster') haben sie nichts zu tun.

Der nördliche Raum (Niv. a. 217, 31; b. 217, 40) war wegen der dort gefundenen Pithoi offenbar ein Wirtschaftsraum, der südliche (Niv.a. 217, 28; b. 217, 39) enthielt besonders viele spätbyzantinische Fundmünzen, wie schon sein östlicher Nachbarraum in der Kampagne 1987 (Niv. 217, 64)²⁵.

Östlich des langen Gebäudes liegen ein Raum und ein Hof., die durch eine schmale Gasse von dem nördlich gelegenen Wirtschaftshof aus zugänglich waren. Die Gasse hatte mehrere trennende Mauerchen, die aber anscheinend nur Stufen in dem nach Süden abwärts führenden Gelände bildeten und keine wirklichen Trennmauern waren. Der östlich dieser Gasse gelegene

(25) Die Münzen fanden sich alle über dem Niveau der niedrig erhaltenen Trennmauer zwischen beiden Räumen, sodaß anzunehmen ist, daß die Räume nach einer Zerstörung zu einem einzigen zusammengezogen wurden. Anschließend wurden die Münzen und andere Metallkleinfunde mit einer Erdfüllung eingebracht, die der Herstellung des Fußbodens des neuen Raumes diente. Diese Umschichtung einer Erdmasse, in der ursprünglich offenbar ein Metallhort lagerte, scheint im Zusammenhang mit Wiederaufbauarbeiten nach dem Erdbeben von 1296 zu stehen (vgl. Anm. 19). Zu den Funden von 1987 vgl. W. Radt, AA 1988, 465 mit Anm. 6.

Raum (Niv. a. 216, 60; b. 216, 50) hatte besonders viele Türen, die alle im Lauf der Benutzung zugesetzt wurden (zwei in der Westwand und je eine in der Nord- und Südwand.) Zu dem Steinplattenpflaster in der Osthälfte des Raumes gehörte auch eine Herdnische der schon oben erwähnten späten Art²⁶. Wegen der unmittelbar östlich dieses Raumes liegenden Geländestufe und seiner verhältnismäßig guten Zugänglichkeit über den Wirtschaftshof des Klosters – durch die Gasse – scheint dieser Raum wenigstens zeitweilig zu dem Kloster gehört zu haben. Die unmittelbar südlich gelegene Hoffläche (Niv. 216, 29) ist in ihrer Zugehörigkeit unsicher.

Antike Bebauung (Abb. 6-8)

In dem gerade besprochenen Grabungsareal mit der frisch ausgegrabenen spätbyzantinischen Bebauung wurde nicht in antike Befunde hineingegraben, sodaß von dort über die antike Bebauung noch nichts zu berichten ist.

Dagegen wurde östlich des Ostzuges zur Heraterrasse mit Sondagen und einer Tiefgrabung versucht, weitere Informationen über die frühen Stadtmauern zu gewinnen (Abb. 6. Bereich 4050/85-95. 86-96. 87-97). Nebenbei stellte sich heraus, daß bei Erbauung des Heraheiligtums dessen östliche Tür, die in allen älteren Plänen eingezeichnet ist, nicht existierte, sondern daß dieser Zugang erst später, vermutlich in römischer Zeit in die Mauer gebrochen wurde.

Archaische Stadtmauer²⁷

Im westlichen Grabungsbereich (s.o.) tauchten in der erwarteten Richtung stellenweise die typischen großen, kaum bearbeiteten Steinbrocken der archaischen Mauer in byzantinisch gestörten Schichten auf. Man kann daher erwarten, daß in der nächsten Kampagne hier eine Fortsetzung der archaischen Mauer gefunden wird.

In den Sondagen östlich der Heraterrasse wurde nichts mehr von der archaischen Mauer gefunden, weil die spätere Überbauung durch andere Stadtmauerphasen dort offenbar alle Spuren beseitigt hat. Einzig die besonders großen, unförmigen Steine im Torbereich der Mauer der klassischen

(26) Es handelt sich um die in Anm. 20 erwähnte Herdnische.

(27) Vgl. W. Radt, AA 1989, 400 ff. – In dieser Kampagne erbrachte eine Auswertung der gesamten Keramikstatistik und aller Keramik-Typenzeichnungen der Stadtgrabung PE 1973–PE 1988 auf frühe Keramikfunde (7.–4. Jh. v. Chr.) und ihre Fundorte hin eine sehr interessante Kartierung dieses Materials. Die Konzentrationen archaischer Keramik, liegen eindeutig im Verlauf der archaischen Stadtmauer, für die auch diese Auswertung bestätigt, daß die Bezeichnung zu Recht besteht.

Zeit (s.u.) könnten aus wiederverwendetem Material von der archaischen Mauer stammen. Eine Suche weiter östlich und südöstlich verspricht keinen Erfolg, weil das Gelände dort durch den Steilhang, die Mauern des Gymnasions und des Megalesions zu stark gestört erscheint.

Mauern der klassischen Zeit (Abb. 6, vorhellenistisch II)²⁸

Die wichtigste Ergänzung unserer Kenntnis brachte die Tiefgrabung unmittelbar östlich der Ostmauer der Heraterrasse (4050/85 b-d Abb. 7). Hier fand sich, direkt westlich neben den erwähnten besonders großen Steinbrocken (Niv. 205, 14) eine Mauerstirn als Abschluß der schon im Vorjahr vermuteten südlichen Torwange. Damit bestätigt sich eindeutig, daß das Tor vom 'skäischen' oder 'overlap'-Typ²⁹ gewesen ist. Der von außen (Südosten) sich dem Tor Nähernde kam auf einem verhältnismäßig schmalen Zugangsweg, der als Rampe (Niv. 204, 83) mit geböschter Stützmauer³⁰ gestaltet war, von Südosten auf das Tor zu. Erst kurz vor dem Zugang zu dem tiefen, schlauchartigen Bereich vor dem eigentliche Torverschluß hat sich anscheinend der Aufweg auf die Breite von rund 4,5 m erweitert. Hier waren zur Befestigung des Hanges und vielleicht auch zur Pflasterung des Torvorplatzes die erwähnten sehr großen Steine verwendet, die aus Überresten der archaischen Mauer stammen könnten. Die Mauerstirn der südlichen Wangenmauer des 'skäischen' Tores, die wir nun gerade noch erfassen konnten, ging sicher im Bereich 4050/85 d noch ein ganzes Stück weiter nach Süden, ja man möchte annehmen, daß die Mauerstirn zu einer Bastion oder einem Turm ausgestaltet gewesen ist.

Dieser Bereich wurde allerdings in frühhellenistischer Zeit von dem Hangpflaster (Niv. 203,; 85) der philetairischen Mauer (s.u.) so in Mitleidenschaft gezogen, daß von der Ausgestaltung der klassischen Torwangenstirn (Turm oder Bastion) nichts mehr erhalten ist. Als weitere Störung hellenistischer Zeit wurde ein Stück der Wegerampe, die direkt hinter der Hera-Stützmauer westlich aufwärts führte, in die Füllung der Torwange hineingebaut³¹. Nach all diesen Störungen und tiefgreifenden Veränderungen müssen wir froh sein, überhaupt noch ein Stück der Mauerstirn gefunden zu haben.

(28) Vgl. W. Radt, AA 1989, 401 ff.

(29) Griechische Tore vom 'skäischen' Typ gehen auf, prähistorische Vorbilder zurück und kommen bei frühgriechischen Befestigungen öfter vor: A.W. Lawrence, *Greek Aims in Fortification* (1979) 32. 314. 332 mit Abb. 15. 61a. 73.-Vgl. W. Radt, *IstMitt Beiheft 3* (1970) 134 mit Anm. 3.

(30) Rampenweg auf der 'Hepding - Mauer': vgl. W. Radt, AA 1989, 402 mit Abb. 19.

(31) In Abb. 4 das kreuzschraffierte Stück ('hellenistisch II') unmittelbar östlich der Niv.-Zahl 205, 06.

Der Torzugang (Zwinger) vor dem eigentlichen Torverschluß war leicht trichterförmig gestaltet. Am Eingang betrug die Breite, wie gesagt, 4,5 m, im eigentlichen Torbereich nur noch rund 3,5 m, noch weiter westlich nur noch ca 3 m.

Die nördliche Mauer der klassischen Zeit ist länger erhalten, als das überlappende südliche Stück beim Tor. Es hat sich bestätigt, daß die Mauerebenen, die in Abb. 4 mit den Niv.-Zahlen 208, 95 im Westen und 204, 52 im Osten gekennzeichnet sind, wirklich zu ein und derselben Mauer gehören, denn eine Sondage etwa in der Mitte der Strecke –in der Mauermaße der Philetairischen Mauer ('hellenistisch I') bei Niv. 206, 21– brachte erneut die Vorderkante der klassischen Mauer zum Vorschein. Damit ist diese auf eine Länge von rund 32 m erfaßt.

Auch die Mauerstärke konnte gesichert festgestellt werden. Sie beträgt 4,2 m bei dem Stück –dem einzig erhaltenen– zwischen den Niv.-Zahlen 206, 21 und 206, 57. Das bei Niv. 206, 57 gelegene Stück der Rückschale wurde in diesem Jahr neu freigelegt. Es ist in Flucht und Technik so gleich mit der Frontschale, daß an der Zusammengehörigkeit kein Zweifel möglich ist, auch wenn die römische 'Gasse mit Kanal' (Abb. 4) und schon vorher die Errichtung der Philetairischen Mauer ('hellenistisch I') die klassische Mauer schwer in Mitleidenschaft gezogen haben.

Da von der Rückseite der Mauer nur die alleruntersten, sicher einst von Erde verdeckten ein bis zwei Schichten erhalten sind, wird man annehmen können, daß sich auf der Rückseite in die Mauerstärke integriert noch ein Wehrgang oder Transportweg befunden hat. Auf diese Weise würde auch die Dicke der eigentlichen Mauer auf ein normales Maß von vielleicht 2,5 oder höchstens 3 m reduziert.

Weitere Keramikfunde in der ungestörten Schwemmsandschicht hinter der Mauerrückschale (bei Niv. 206, 57) bestätigen die Datierung ins 5. Jh. v. Chr.

Philetairische Mauer und Hangpflaster (Abb. 6-8)

Von der Vorder- und Rückkante der Philetairischen Mauer (Abb. 4, hellenistisch I) konnte unmittelbar östlich der Heraterrasse in diesem Jahr noch ein ganzes Stück mehr freigelegt werden, als vorher sichtbar war³². Wenn diese Freilegung auch nichts Neues zum Verlauf der Mauer brachte, da dieser bekannt war, so zeigte sie doch, daß die ganze Strecke der Philetairischen Mauer im Osten unseres Untersuchungsgebietes (von Niv. 205, 06 bis 204, 52, Abb. 4) nicht auf Fels, sondern auf unsicheren Hangschutt und Erde

(32) Vgl. Abb. 4 mit W. Radt, AA 1989, 390, Abb. 3.

gegründet war. Dies mag mit den schwierigen Bedingungen am Steilhang zu tun haben, und hierin liegt wohl auch der Grund dafür, daß man vor der Mauer und parallel zu ihr ein Hangpflaster von 48° Neigung anlegte. Die Auffindung dieses Hangpflasters ist von besonderer Wichtigkeit weil ein solches bisher in Pergamon noch nicht bekannt war und auch sonst in der hellenistischen Verteidigungsarchitektur nicht eben häufig zu sein scheint³³. Die Fußkante des Hangpflasters ist im Abstand von rund 3,2 m (Horizontalmaß) zum Fuß der aufgehenden Mauer auf dem Fels aufgesetzt. Die schräge Fläche (48° Neigung) des Hangpflasters muß in einer (senkrecht gemessenen) Höhe von ca. 3,3 m den Fuß der Stadtmauer erreicht haben. Durch diese Maßnahme wurde jeder Angreifer an einer besonders gefährdeten Strecke weit vom Mauerfuß ferngehalten und die unsicher gegründete Mauer wurde von der Hangpflasterung stabilisiert. Leider ist das Hangpflaster durch die vielfältigen später erfolgten Baumaßnahmen in diesem Bereich nur auf eine Länge von rund 3 m erhalten und es läßt sich nicht sagen, wie weit es sich ursprünglich erstreckt hat. Nach Westen zu ist keine große Ausdehnung anzunehmen, weil hier sehr bald der Fels wieder zutage tritt und die Stadtmauer auf ihn gegründet werden konnte. Nach Osten allerdings könnte man sich vorstellen, daß die Wegerampe der klasisschen Zeit ('Hepding-Mauer', bei Niv. 204, 83) und das unter der Philetairischen Mauer noch hervorschauende Ende der klassischen Stadtmauer (bei Niv. 204, 52) sich überhaupt nur dadurch erhalten haben, daß sie lange Zeit von dem Hangpflaster der Philetairischen Mauer bedeckt geblieben sind.

Vom Mauerstil her ähnelt das Hangpflaster garnicht der Front der philetairischen Mauer mit ihren gleichmäßigen mittelgroßen Quadern³⁴. Man könnte also an der Gleichzeitigkeit durchaus zweifeln. Zum einen aber ist das Pflaster genau parallel zu Philetairischen Mauer ausgerichtet und verläuft in einem einleuchtenden Abstand zu ihr, zum anderen zeigt die Philetairische Mauer an anderen Stellen des Burgberges von Pergamon Stücke, die dem neugefundenen Hangpflaster ähneln. Diese Stücke finden sich an der rückseitigen Schale der Mauer. Sie zeigen das auch für die Hangpflaster-

(33) Vgl. die wenigen Beispiele geböschter bzw. abgetreppter Mauerfüße bei A.W. Lawrence a.O. 207, mit Taf 5.–Abbildungen auch bei J.–P. Adam, *L'architecture militaire grecque* (1982) fig. 37 B; Foto–Abb. 100.102.103, 216.257.– Geböschte Mauerfüße bei pontischen Befestigungen: *La fortification dans l'histoire du monde grec / Actes du colloque international, Valbonne 1982* (Hrsg. P. Leriche–H. Tréziny, 1986) Fig. 183–186. 208.– Die einzige mir bekannte geböschte Befestigung aus der Zeit der klassischen Antike in Kleinasien ist die der Burg von Limyra (J. Borchhardt, *IstMitt* 17, 1967, 153 f. mit Taf. 14,1 und Literatur in Anm. 20 ff.). Allerdings handelt es sich auch dort eben um weit steilere geböschte Mauern und nicht um ein Hangpflaster wie bei unserem Neufund.

(34) W. Radt, *AA* 1989, 402 Abb. 19.

terung typische kleinteilige Mauerwerk mit Schichtenversprung und eingeschobenen kleineren, plattenförmigen Steinen³⁵.

Römische Phase

Bei der Tiefgrabung, in der ganz unten das Hangpflaster auftauchte, wurde eine römische Tonrohr-Wasserleitung mit leichtem Gefälle nach Westen freigelegt. Sie verlief unmittelbar nördlich zur und parallel mit der Stützmauer des Gymnasions, die in unserem Plan Abb. nur gepunktelt eingezeichnet ist. Die Tonrohrleitung ist nicht eingezeichnet. Sie könnte zur Versorgung der Westthermen des Gymnasions oder der Demeter-Terrasse angelegt worden sein. Die Ostmauer der Heraterrasse (ebenfalls gepunktelt) wurde für diese Wasserleitung in römischer Zeit auf niedrigem Niveau (204, 77, d.h. weit unter Fußboden) durchbrochen. In dieselbe Zeit könnte auch der erwähnte Türdurchbruch in ebendieser Mauer gehören. Die Röhren der Wasserleitung wurden von uns nach der Herausnahme gesammelt und bei der Wiederauffüllung der Tiefgrabung an der Nordostecke des Heraheiligtums geschlossen vergraben, um sie vor Zerschlagung zu schützen.

Die "Gasse mit Kanal (Abb. 6) ist ebenfalls der römischen Zeit zuzurechnen³⁶.

Gassensondagen³⁷

Mit mehreren neuen Gassensondagen wurde die Erforschung des antiken Straßensystems im Bereich zwischen Stadtgrabung und Oberer Agora fortgesetzt. Die Suche nach hangparallel verlaufenden Quergassen gestaltete sich schwierig, war aber für den nordöstlichen Anschluß der "Mittelgasse"³⁸ erfolgreich. Vor allem die Tatsache, daß unter den Quergassen in der Regel keine Kanäle liegen, erschwerte das Erkennen von Gassen in den verhältnismäßig kleinen Sondagen. Fortsetzungen der senkrecht zum Hang verlaufenden Gassen konnten weiterhin mehrfach gefunden werden.

(35) So in dem Mauerabschnitt unmittelbar westlich des Pergamonaltars und in einer Strecke auf der Südseite der Athenaterrasse. Auch im Gymnasion von Priene wurde ähnliche Mauertechnik neben gleichmäßiger Quadertechnik beobachtet. Für Hinweise danke ich W. Sallaberger und K. Rheidt.

(36) Diese Gasse wurde von uns früher fälschlich als Teil der Philetairischen Mauer angesehen. Vgl. W. Radt, AA 1986, 429 mit Anm. 18 und Abb. 3.–Außerdem ist hier ein bedauerlicher Flüchtigkeitsfehler zu berichtigen: AA 1988 muß es zweimal Hestiation statt Megalesion heißen: S. 466, 2. Zeile von unten und S. 470, 1. Zeile von oben.

(37) Vgl. zu den Gassensondagen allgemein W. Radt., AA 1989, 403 ff.

(38) "Mittelgasse": vgl. W. Radt. AA 1981, 402 Abb. 3.–Es wurde die Fortsetzung dieser Gasse nach Nordosten verfolgt und ihre Vereinigung mit einem besonders wichtigen Knotenpunkt in rund 80 m Entfernung festgestellt.

ARBEITEN AUSSERHALB DER STADTGRABUNG

Erforschung von Grabtumuli

Von Experten der Geophysik konnten auch in diesem Jahr weitere Vorarbeiten für eine Erforschung der Grabtumuli in der Ebene von Pergamon durchgeführt werden. Die Testmessungen ergaben, daß von allen einsetzbaren naturwissenschaftlichen Methoden die **magnetische** am besten geeignet sein wird, die innere Struktur der Tumuli gezielt zu erforschen.³⁹ Dies hängt vor allem mit dem in Pergamon vorherrschenden Gesteinsmaterial (Andesit) zusammen.

Aufnahme und Bearbeitung von Fundmaterial und Bauten im Gelände
H. Fahlbusch konnte mit Kontrollsondagen an und unter der spätromischen Mauer ('Gotenmauer') auf der Ostflanke des Burgberges wichtige Fragen der Geschichte der Wasserversorgung von Pergamon klären. Vor allem über das Aussehen der Rohrleitung, die dort in einem Stollen verlegt ist, konnten neue Informationen gewonnen werden⁴⁰.

M. Klinkott arbeitete weiter an der Aufnahme antiker Architekturteile vom Burgberg, mit dem Zweck, einen vollständigen Überblick über das Material zu bekommen und nach Erstellung des Kataloges Einzelfragen zu bearbeiten.

K. Rheidt konnte die Aufnahmearbeiten an Stützmauern und Bauten der Oberen Agora und ihrer Umgebung abschließen. Die Arbeiten dienen einer Klärung der Baugeschichte der Agora und der angrenzenden Stadt- und Stützmauern sowie weiter reichenden städtebaulichen Fragen. Die Publikation in Form eines größeren Aufsatzes ist vorgesehen.

J. Rohmann arbeitete weiter an der Aufnahme römischer Bauornamentik, besonders der korinthischen Kapitelle.

D. Salzmann, unterstützt von P. Pahlen, sondierte zahlreiche in früheren Jahrzehnten ausgegrabene Mosaiken im Stadtgebiet von Pergamon. Die erneute Freilegung und Feststellung des evtl. noch vorhandenen Bestandes diente der Aufnahme sämtlicher aus Pergamon bekannter antiker Mosaiken in Form eines Corpus. Bei der Aufzeichnung und Rekonstruktion der Befunde kam ein Computer zum Einsatz. Der Schwerpunkt der Arbeiten, die im nächsten Jahr fortgesetzt werden sollen, lag im Bereich des Attaloshauses

(39) Durchgeführt wurden die Arbeiten von T. Utecht und R. Kühn (Kiel);

(40) Die Arbeiten dienen der Ergänzung der schon von F. Graeber bei den ersten Grabungen gewonnenen Kenntnisse. Vgl. AvP I 3 (1913) 384 f. mit Beiblatt 91.

und der Unteren Agora. Auch das nordwestliche Gemach von Palast V, in dem einst das Hephaistion-Mosaik gefunden wurde, konnte mit Erfolg neu untersucht werden. Bei einigen Mosaiken fanden sich bisher unzureichend oder garnicht publizierte Partien in immer noch ausreichender Erhaltung. Alle untersuchten Böden wurden anschließend mit einer Schutzschicht aus Sand, Ziegeln und Erde wieder abgedeckt.

E.L. Schwandner konnte mit Hilfe von W. Brunner die im Vorjahr begonnenen architektonischen Aufnahmearbeiten und Untersuchungen am Tempel der Theaterterrasse und am Tempel R des Gymnasiums abschließen.

Am Theatertempel konnten die Aufnahmen der neu entdeckten Ritzlinien⁴¹ kontrolliert werden, ohne daß dabei wesentlich Neues festgestellt wurde.

Die Bauteile des Gymnasion-Tempels⁴² wurden zeichnerisch aufgenommen und in neuer Ordnung aufgestellt. Dies war vor allem bei den zahlreichen Stücken in den Westthermen des Gymnasions wegen der seit der Ausgrabung wieder eingetretenen Verschüttung nicht einfach. Die Schuttmassen wurden zunächst konzentriert aufgehäuft und am Ende der Kampagne abtransportiert und westlich des 'Kellerstadions' des Gymnasions abgekippt. Der marmorne Oberkörper torso⁴³ vom Kultbild des Tempels (Asklepios?) wurde ins Lapidarium auf der Oberen Agora transportiert⁴⁴. Im Zusammenhang mit der Erforschung des Tempels haben sich besonders interessante Fragen zu den Problemen der Herkunft der dorischen Bauteile sowie der Zerstörung des ursprünglich dorischen Tempels und seines ehemaligen Standortes ergeben. Die Publikation wird von E.L. Schwandner vorbereitet.

Bauarbeiten

Mit Hilfe von Spenden⁴⁵ konnte unmittelbar westlich des Grabungshauses der dringend notwendige Bau eines neuen Depots für die Keramik-

(41) Vgl. W. Radt, AA 1989, 410.

(42) W. Dörpfeld, AM 33, 1908, 349 ff.

(43) Abgebildet bei Dörpfeld, a. O. Taf. 24, 1 sowie W. Radt, Pergamon (1988) 150, Abb. 49.

(44) Zum Lapidarium vgl. W. Radt, AA 1987, 518 f.-Dorthin wurde am Ende der Kampagne auch ein anderer männlicher Oberkörper torso transportiert, der seit den Zeiten der Ausgrabung im Hof des Attaloshauses gelegen hatte (vgl. H. Hepding, AM 32, 1907, 387, "Phot 1080" /dort nicht abgebildet). Der Transport dieser beiden besonders schweren Stücke war mit großen Schwierigkeiten verbunden. Die immer größeren Touristenmassen und die immer schlechtere Bewachung auf dem Burgberg von Pergamon machten diese Schutzmaßnahmen aber notwendig.

(45) Die Pergamongrabung dankt in diesem Zusammenhang ganz besonders den Herren H. Klaeren und H. Busch /Izmir für die bewiesene Großzügigkeit.

funde begonnen werden, nachdem die türkischen Behörden die Erlaubnis dazu gegeben hatten.

TRAJANEUM

Archäologische Grabungen oder Geländearbeiten fanden in dieser Kampagne am Trajaneum nicht statt. B. Gossel-Raeck war weiter an der Aufarbeitung der Keramik und der Kleinfunde tätig.

Zu Bauuntersuchung, Restaurierungs- und Baumaßnahmen berichtet K. Nohlen:

Bauuntersuchung und Werkplanung⁴⁶

Steinpläne wurden von dem 1988 ergrabenen Befund oberhalb des Westkopfbaus, einschließlich Innenansicht der hellenistischen Burgmauer, sowie der Südansicht des Tempelsockels aufgenommen.

Die zeichnerische Aufnahme (1:10) umfaßte neben Pteron-Bodenplatten und Tempelkonsolgesimsen in erster Linie Werkstücke des Ostdenkmals, die auch einander zugeordnet wurden. Unterhalb der Theaterterrasse liegende Marmorteile wurden als zum Propylon (Ostkopfbau) zugehörig identifiziert.

Die Planung der Abfolge aller Säulentrommeln "von oben her" wurde ein weiteres Mal überprüft, die Zuordnung der Kapitelle durchweg noch einmal durch trockenes Auflegen kontrolliert. Anhand im Frühjahr gezeichneter Werkpläne wurden die Dübel in jeder Fuge nach Anzahl, Länge, Durchmesser und-je nach Erhaltung der Trommeln-auch nach Lage bestimmt. Für den weiteren Aufbau wurden Schichtenpläne für jede Horizontalfuge des Gebälks gezeichnet, die sowohl der Bestimmung, wie weit einzelne Werkstücke aus konstruktiven Gründen noch zu ergänzen sind, als auch den Überlegungen zum Gleichgewicht und zur Befestigung der Marmorteile dienen. Die Zuordnung der Stücke wurde für Architrave und Friese jeweils getrennt durch horizontales Nebeneinander-Auslegen überprüft. Für den weiteren Giebelaufbau wurde nicht nur eine Architekturprobe der NO-Ecke zur Maßüberprüfung zusammengestellt, sondern auch eine der NW-Ecke des Tempels, um Aufschluß über im Osten nicht mehr ablesbare Details zu erhalten.⁴⁷

(46) Zur Bezeichnung der Bauteile. AA 1981, 418, Abb. 18; AA 1982, 555, Abb. 24; W. Raeck, *IstMitt* 38, 1988, 219, Abb. 4.

(47) Werkplanung und Aufbau der Architekturprobe durch a. Schinz.

Die Werkplanung für die Bodenplatten des Nord-Pterons wurde abgeschlossen; zur Probe und zum Festlegen von Ergänzungen wurden die vorhandenen Stücke auf dem Tempelsockel ausgelegt.

Der am 8. Dezember 1988 eingetretene Schaden am byzantinisch geflickten Teil der Schildmauer wurde von mehreren Fachleuten besichtigt⁴⁸. Über Ursache und auslösendes Moment des Schadens wurde zwar keine einheitliche und eindeutige Erklärung gefunden, doch ist es offenkundig, daß der in kurzer Zeit anfallenden Menge von Oberflächenwasser eine wichtige Rolle beim Einsturz zukommt. Der bereits früher vorhandene, fast 20 cm breite Längsriß in der Mauerkrone in diesem Bereich ermöglichte das rasche Eindringen von Regenwasser, das einen, bei der Höhe enormen, hydrostatischen Druck auf die vordere, bereits gebeulte Schale ausübte. Als Maßnahme zur Verringerung des in den Substruktionen gespeicherten Wassers wurden aus den Tempelkammern der zweiten Reihe und der Zisterne der Cella fast 24 t ausgepumpt.

Restaurierungs- und Bauarbeiten⁴⁹

Herrichten der Anlage⁵⁰

Ein Abguß der 1981 gefundenen Panzerstatue wurde in der Apsis der Osthalle aufgestellt⁵¹. Dafür wurde in der Apsis eine Betonplatte als kippfester Unterbau des Sockels hergestellt. Die Statuen-Kopie wurde mit Andesit-Zylindern dem Sockel verbunden und im Kreuzungspunkt der Hallen- und der Treppenachse aufgestellt. Durch die Lage ist ein Anreiz gegeben, sich der Apsis zu nähern- und damit auch die Treppe zur Nordhalle zu "entdecken", die vielen Besuchern verborgen bleibt. Der Boden der Apsis wurde mit Andesit-Splitt bedeckt.

(48) Dankbar sind wir für Besichtigungen durch die Experten:

- Prof. F. Wenzel (Universität Karlsruhe), 20.-23. Juni,
- P. Mutsch (Landesamt für Baustatik Tübingen), 18.-31. Juli,
- W. Haupt (Firma Wolfsholz Frankfurt a. M.), J. Meier und H. Moldzio (Firma Grund- und Ingenieurbau Essen), P. Mutsch, Prof. F. Wenzel, 8.-11. September,
- J. Steiner (Mannheim), nach Schluß der Kampagne.

(49) Zum Arbeiten an höher gelegenen Bauteilen wurde von der Firma Hochtief AG, Essen, ein längeres Hubseil für den Mobilkran gespendet. Wartungsarbeiten wurden dankenswerterweise wieder von V. Erdmann, dem Leiter des Bauhofs der Stadt Böblingen, sowie von W. Hacker durchgeführt.

Nicht zuletzt gilt unser Dank der Firma Heidelberger Zement AG (Addimentwerk, Herr K.-P. Breuckmann) für Reparaturmörtel, Betonzusatzmittel und Verpreßzement.

(50) Außerhalb des Traianeum wurde in Palast V der stark erodierte Fußboden vor der Schautafel mit Stampfbeton gesichert und mit Andesit gepflastert; die Ränder der dort von Prof. Salzmann wiederaufgedeckten Mosaiken wurden mit Kalkmörtel gefestigt.

(51) s. AA 1982, 558 und Abb. 28.

Mit zugerichteten Handquadern wurden die westliche Außenwand des Westkopfbaus und die Mauerkrone der Westhallenrückwand (gegenüber dem Eingang zu den "kleinen Gewölben") höher aufgemauert.

Durch Aufmauern einer Schale aus opus vittatum wurden die Nordmauer des Westkopfbaus und die Laibungen des Durchgangs von Gewölbe A zum Westkopfbau gesichert.

Substruktionen

Die Decken der "Betonkiste" von Gewölbe M wurden saniert und zwei Schwibbögen als Ersatz für durchrostende Bewehrung eingebaut⁵². Wandpfeiler und Bögen wurden dunkel verputzt.

Nordwest-Ecke des Tempels

Die vom letzten Jahr unbearbeitet gebliebenen Kanneluren der Tempelsäulen an der Nordwestecke (NW und N4), insgesamt 77 trommellange Stücke, wurden fertiggestellt.

Tempelsockel

In die Lücke der Schichten IV und V auf der Ostseite des Tempelsockels wurden 1988 zugeordnete Andesitquader verlegt, abgeglichen und verklammert. Hinter den äußeren Schalen wurden eine vermörtelte Packung (IV) und ein Betonbalken (V) eingebracht, dessen sichtbare Oberfläche gestockt wurde.

An der Nordseite wurden die Stylobate N1-2 und N2 verlegt, gerichtet und mit Vergußbeton unterfüllt. In den Tempelsockel eingebohrte GFK-Stäbe dienten als Montageverdübelung während des Bohrens der Anker durch Basen und Stylobate. Die Oberlager der Stylobate wurden horizontal abgeglichen.

An der Ostseite des Tempelsockels wurden im zweiten Intercolumnium zusammengefügte und ergänzte Stylobatfragmente versetzt, in der zweiten

(52) Dazu wurden an den Unterseiten der Decken lose Betonteile ausgestemmt, verrostete Bewehrungsseile gereinigt und mit einer Kunststoffhaftbrücke ummantelt. Nach unterstopfendem Egalisieren mit Reparaturmörtel wurde die Decke neu verputzt.

Die Decke der "Betonkiste" war ursprünglich darauf ausgelegt, über Auffüllung betoniert lediglich als "Deckel" zu wirken (s. U. Rombock, AA 1976, 327 f. und Abb. 23; W. Radt, AA 1977, 318 und Abb. 14); deshalb ist ihre Bewehrung eher sparsam. Da die untere Matenlage außerdem Durchrostungen zeigte, wurde auf Rat von Prof. Wenzel mit den beiden über Wandvorlagen aufgemauerte Schwibbögen die Spannweite der Decke in Längsrichtung unterteilt.

Säulenachse (02) zu ergänzende Fragmente auflegt, gerichtet, befestigt, und erst dann vor Ort mit Kunststein aufgefüllt, der anschließend überarbeitet wurde.

Das nördliche Cellafundament wurde mit Andesitquadern durchgehend auf volle Höhe ergänzt. Der Pteron-Unterbau wurde im Norden weiter mit Abschlag aufgefüllt, im Osten wurden abgekippte Platten gerichtet und Fehlstellen mit Andesitplatten ergänzt. An der NW-Ecke wurden eine aus Kunststein neu hergestellte Pteronplatte und ein ergänztes Originalfragment verlegt.

Architektur der Nordost-Ecke

Sechs Säulentrommeln wurden, soweit es die Standfestigkeit erforderte, an den Lagerflächen geringfügig ergänzt und dort, ebenso wie eine ganz aus Kunststein hergestellte Trommel überarbeitet. Weitere vier Säulentrommeln, die bereits im Vorjahr zusammenfügt, bzw. ergänzt worden waren, wurden überarbeitet, ebenso wie Unterlager und unterer Ablauf der vier aus Kunststein hergestellten unteren Säulentrommeln. Anders als im Vorjahr wurden zunächst nur die Lagerflächen der ansonsten bis zum Versetzen schalungsroh belassenen Trommeln bearbeitet.

Zwei Kapitelle wurden durch zurückhaltende Ergänzungen an Unter- bzw. Oberlager vervollständigt. Die systematische Anpassung von Fragmenten an die zu versetzenden Kapitelle führte dazu, daß an T_T 426 eine Abakus-Ecke, an T_T 430 Fragmente von Voluten und Kapitellblumen angefügt, ergänzt und bildhauerisch überarbeitet werden konnten.

Der unter dem Giebel verlaufende Eckarchitrav T_T 361 wurde komplett handwerklich überarbeitet, seine unteren Bewehrungsstäbe im Bereich des Marmors mit Epoxidharz vergossen.

Die Basen 01, NO, N1 und N2 der Nordost-Ecke wurden in der gleichen Technik wie diejenigen der NW-Ecke⁵³ auf den Stylobaten verlegt und bis in die Schicht IV des Tempelsockels hinein verdübelt. Das Basenfragment T_T 374 gibt die originale Ornamentik an, mit der es nach vorne weisend in der Achse 02 verlegt wurde.

Mit probeweisem übereinander-Aufstellen der Kapitelle auf den obersten Trommeln wurde die Drehung der Säulen bestimmt. Je fünf Säulentrommeln und ein Kapitell wurden in den genannten Achsen, jeweils außen (d.h. im Westen und Süden) beginnend, versetzt. Nach dem Versetzen jeder

(53) s. AA 1988, 412.

Trommel wurde mit entfernt, rechtwinklig zueinander stehenden Theodoliten ihr Mittelpunkt bestimmt und ebenso wie ein Durchmesserkreis auf dem Oberlager markiert. Zum Befestigen der ringförmig angebrachten Dübelstäbe in den Bohrungen im Unterlager der jeweils oberen Trommeln wurde weitgehend schwindkompensierter Zement verwendet. Die Präzision des von Chr. Heime und M. Lopez durchgeführten Aufbaus zeigt sich u.a. daran, daß (bei einer Gesamthöhe von knapp 10 m) die Höhenabweichungen zwischen den Oberlagern der Kapitelle weniger als drei Millimeter betragen.

Den genannten Steinmetzen ist auch zu verdanken, daß die beiden Eckarchitrave (T_T 361 und 388) ganz am Ende der Kampagne noch aufgelegt wurden. Zuvor waren alle Architrave ausgelegt und aneinander angepaßt worden. Der geringfügig spitze Winkel der Ecke wurde von einem außenliegenden Rechtwinkelsystem aus übertragen und die innere Gehrung für den vollständigen Fugenschluß angerissen.

Das Kannelieren der ergänzten Säulenpartien an der Nordost-Ecke wurde nach dem exakten Abarbeiten der Zylinderoberflächen im Verlauf der Stege in Angriff genommen und unter der Aufsicht von D. Metzger bis zum 12. Oktober weitergeführt. Dadurch konnten von den insgesamt 254 zu schlagenden Trommel-Kanneluren in dieser Kampagne mit ca. 160 Kanneluren mehr als die Hälfte fertiggestellt werden.

Für die Arbeiten an Stylobat, Säulen und Gebälk des Tempels waren selbstverständlich umfangreiche Einrüstungen notwendig. Durch Einsatz stufenlos verstellbarer Maurerkonsolen konnten Flexibilität und Sicherheit erhöht werden.

Vorarbeiten für Gebälk und Giebel

Neben zwei Pteron-Bodenplatten und vier Werkstücken des Ostdenkmals wurden zur Vorbereitung des weiteren Aufbaus der Nordostecke des Tempels ein über dem Kapitell aufzulegendes Architravstück, ein Tympanonblock und ein Giebelkonsolgesims aus Fragmenten zusammengefügt. In Kunststein ergänzt und überarbeitet wurden die Pteron-Bodenplatten, der Eckfries, zwei Giebelkonsolgesimse, die erwähnte Tympanonplatte, für die auch ein rückwärtiges "Partnerstück" aus Kunststein hergestellt und überarbeitet wurde, sowie zwei Architrav-"Enden". Dem Architrav T_T 275 wurde ein Marmorfragment vom rückwärtigen Bekrönungsprofil eingearbeitet; in der Zugzone erhielt er drei Längsbohrungen von 33 mm Durchmesser, in denen mit Endhaken bzw. -Muttern versehene Edelstahlanker mit Verpreßzement vergossen wurden.

An früher bereits ergänzten Stücken wurden nicht nur die beiden Friesstücke mit Ornamentik und Medusenköpfen vollendet, sondern auch drei Friesplatten-Rückteile, die Konsolen des Eckgeison T_T 423, ein Traufgesims aus Kunststein und ein Giebelkonsolgesims handwerklich überarbeitet.

Nach Abschluß der Arbeiten wurden Tempelfeld und Hallen den Besuchern wieder zugänglich gemacht. Aus Sicherheitsgründen blieben die Substruktionen jedoch geschlossen, und wurde das Gelände am Fuß der Schildmauer abgesperrt."

1989 YILI PERGAMON ÇALIŞMALARI ÖZET

Wolfgang RADT*

Bu yıl, şehir kazısında Geç Bizans Dönemi'ne ait küçük bir manastır ve çok sayıda mezar ortaya çıkarılmıştır. Daha derindeki antik tabakalar ise gelecek kampanyada araştırılacaktır..

10 m uzunluğunda ve 6 m genişliğinde olan bir kilise ile 3 mekânlı ve aynı zamanda bir üst katı da bulunan Uzun Yapı, manastırın şimdye kadar ortaya çıkarılan kalıntılarıdır.

Kilise haçvari-kubbeli bir plâna sahip olup, mezar tonozundaki iki mezar büyük bir olasılıkla yüksek düzeyde görevlilere ait olmalıdırlar. Mezarlarda ölü hediyelerine rastlanmadı. Uzun Yapı, manastırın ikamet amaçlı ve ev idaresi mekânları olmalıdır. Oturma mekânları olasılıkla yukarıdaki-ler idi. Aşağı katta bulunan büyük küpler, bir ocak nişi ve havuz biçimli iki öge, bu mekânların ev idaresi amaçlı olduğunu göstermektedir.

Kilise civarında oldukça sık bir şekilde yer alan 59 mezar ortaya çıkarıldı. Bunlar, daha önce Bergama'da ele geçen Geç Bizans mezar tiplerine ait olup hiç birinde ölü hediyeleri yoktu.

Manastır ve mezarlar 13. yüzyıla tarihlenirler.

Hera Kutsal Alanı'nın doğusunda derine inilerek, ilk şehir surlarının araştırılmasına devam edildi. M.Ö. 5 yüzyıl surlarının kapı yapısı daha önce tahmin edildiği şekilde belirlendi. Kapı, "overlap" tipindeydi. Philetairos dönemine ait şehir duvarları (MÖ. 3. yüzyıl) araştırılan bölgede, yamaç taş döşenmiştir. Duvarın oturduğu zemini sağlamlaştırmaya yarayan bu döşemeden kalıntılar ele geçmiştir.

Şehir plânının açıklanmasına yarayan sokak sondajlarına devam edildi. Ayrıca Yukarı Agora, Gymnasion tapınağı "R" ve antik mozaiklerde başarılı sonuçlar veren birtakım araştırmalar gerçekleştirildi.

Traian Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesine bu yıl 4 sütun kondu ve 2 köşe architravı yerlerine kondu. Batı uç yapıdan ele geçen imparator heykeli, suni taştan dökümü yapılarak, kuze/ galerinin apsisine yerleştirilmiştir.

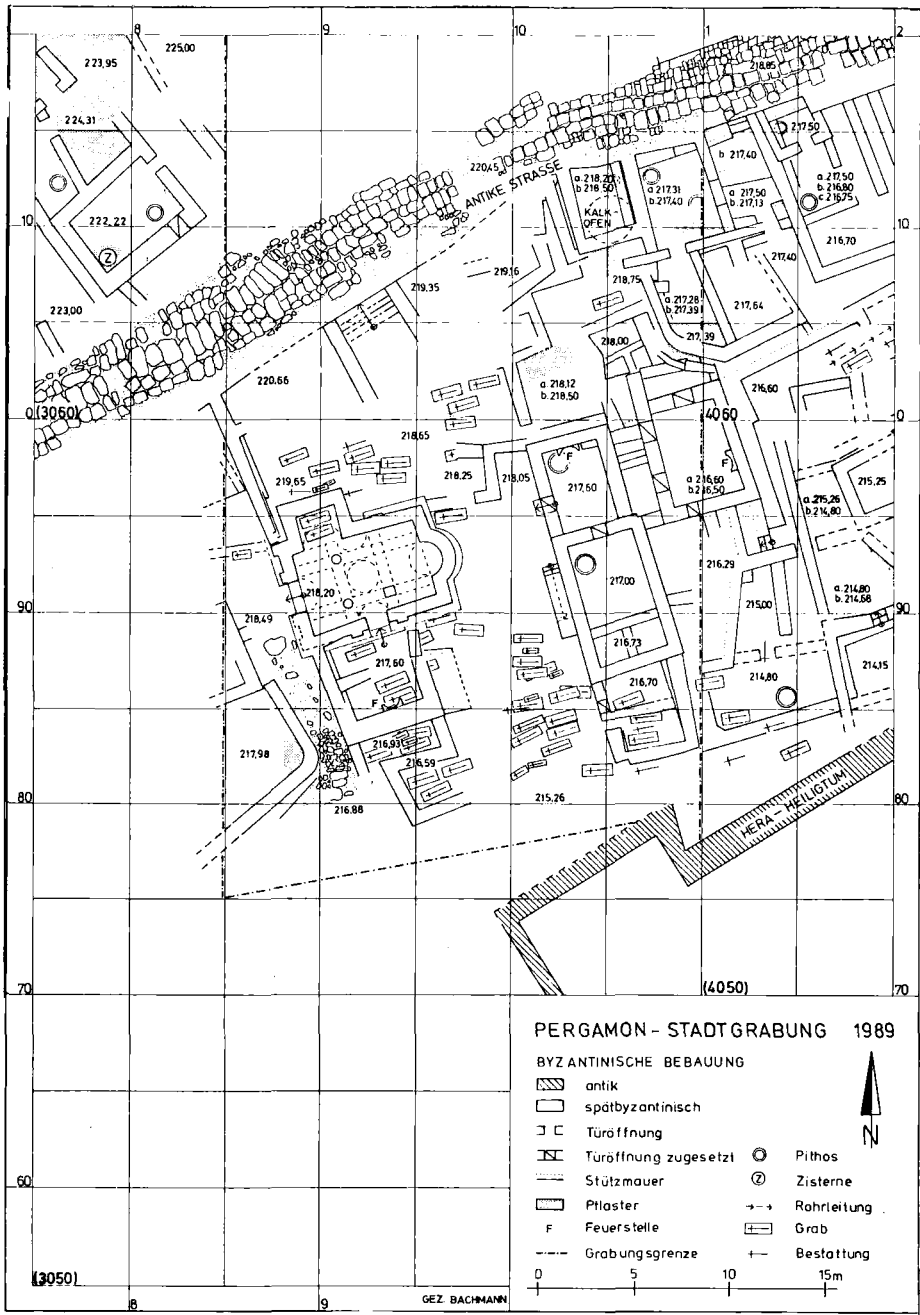

Abb. 1- Byzantinische Bebauung. Vorläufiger übersichts plan

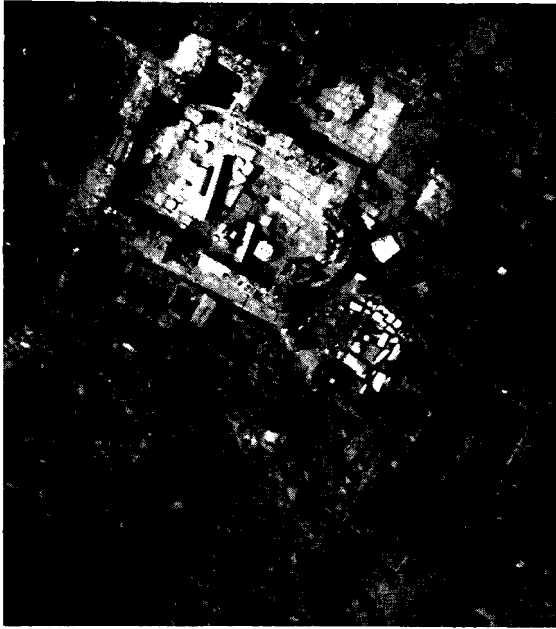

Abb. 2- Ballonfoto des Grabungsgebiets 1989. Kirche (links), 'Langes Gebäude' (rechts) und ein Teil des Heraheiligtums (unten). Norden ist rechts oben

Abb. 3- Byzantinische Kirche. Turmaufnahme von Norden

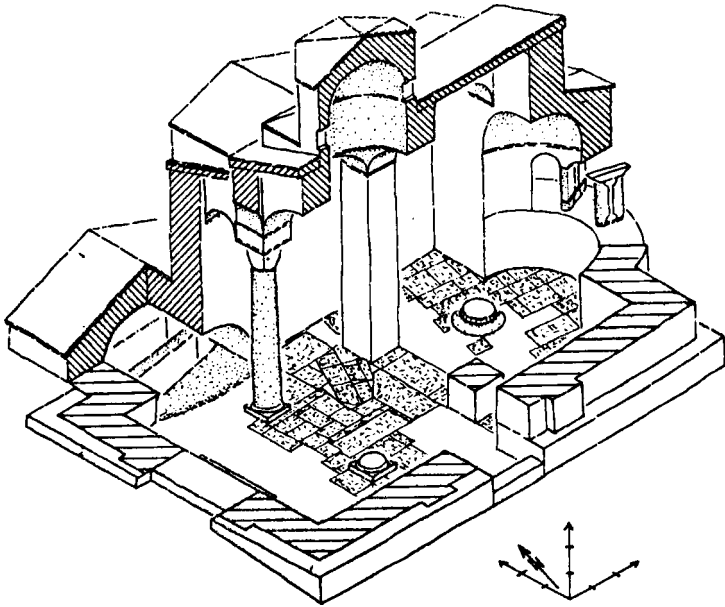

Abb. 4- Kirche. Isometrische Rekonstruktion

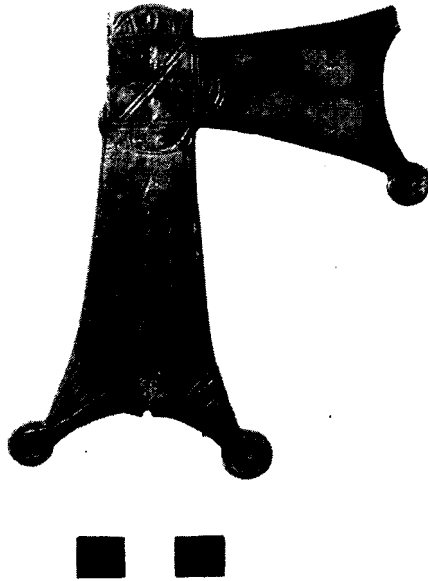

Abb. 5- Byzantinisches Kreuz. Bronze. Aus der Kirche

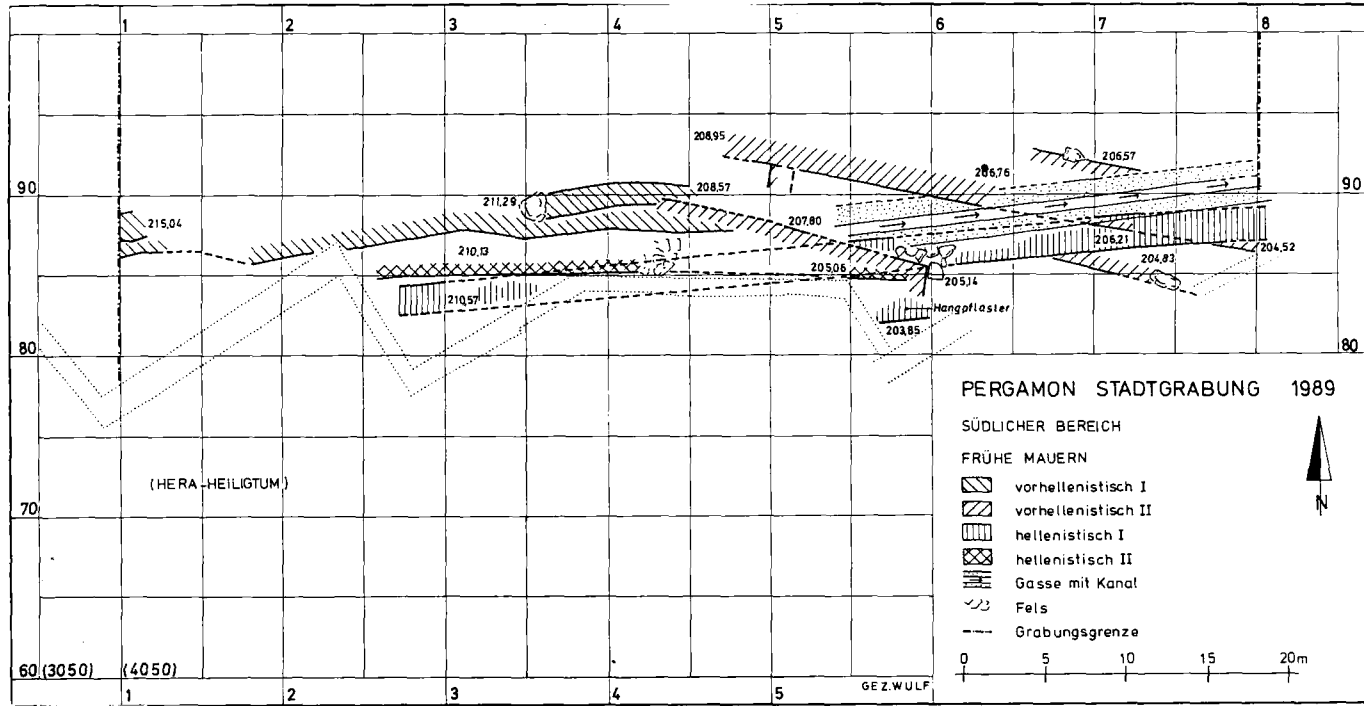

Abb. 6- Frühe Befestigungsmauern im südlichen Bereich Vorläufiger übersichtsplan

Abb. 7- Tiefgrabung östlich des Heraheiligtums, Von Westen. Unter und neben dem Nordpfeil:
 Große Steine, wohl von der archaischen mauer Wiederverwendet als Vorplatz-
 Befestigung des Tores klassischer Zeit
 KU: Torwangenmauer klassischer Zeit
 YA: Philetairische mauer
 YL: Hangpflaster (zur philetairischen mauer gehörig)
 YI: Stützmauer von Hellenistischer wegerampe
 YF: Hellenistische stützmauer des Gymnasions (Tuff)
 Links oben: Tuffblöcke der römischen 'Gasse mit kanal'

Abb. 8- Hangpflaster (YL) von Süden, auf Fels aufsitzend, dahinter steinfüllung.
 YM: Südlichstes erhaltenes Ende der Torwongenfrantmauer klassischer Z
 Links: Östliche Abschlußmauer der Heraterrasse
 Vorne/unten: Hellenistische Stützmauer des Gymnasioens

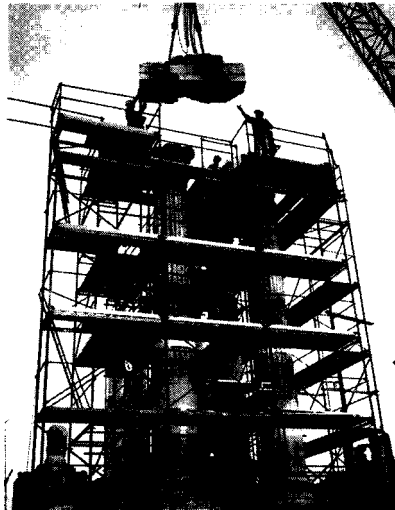

Abb. 9- Trajanstempel, Nordostecke.
 Aufl egen eines Architravs

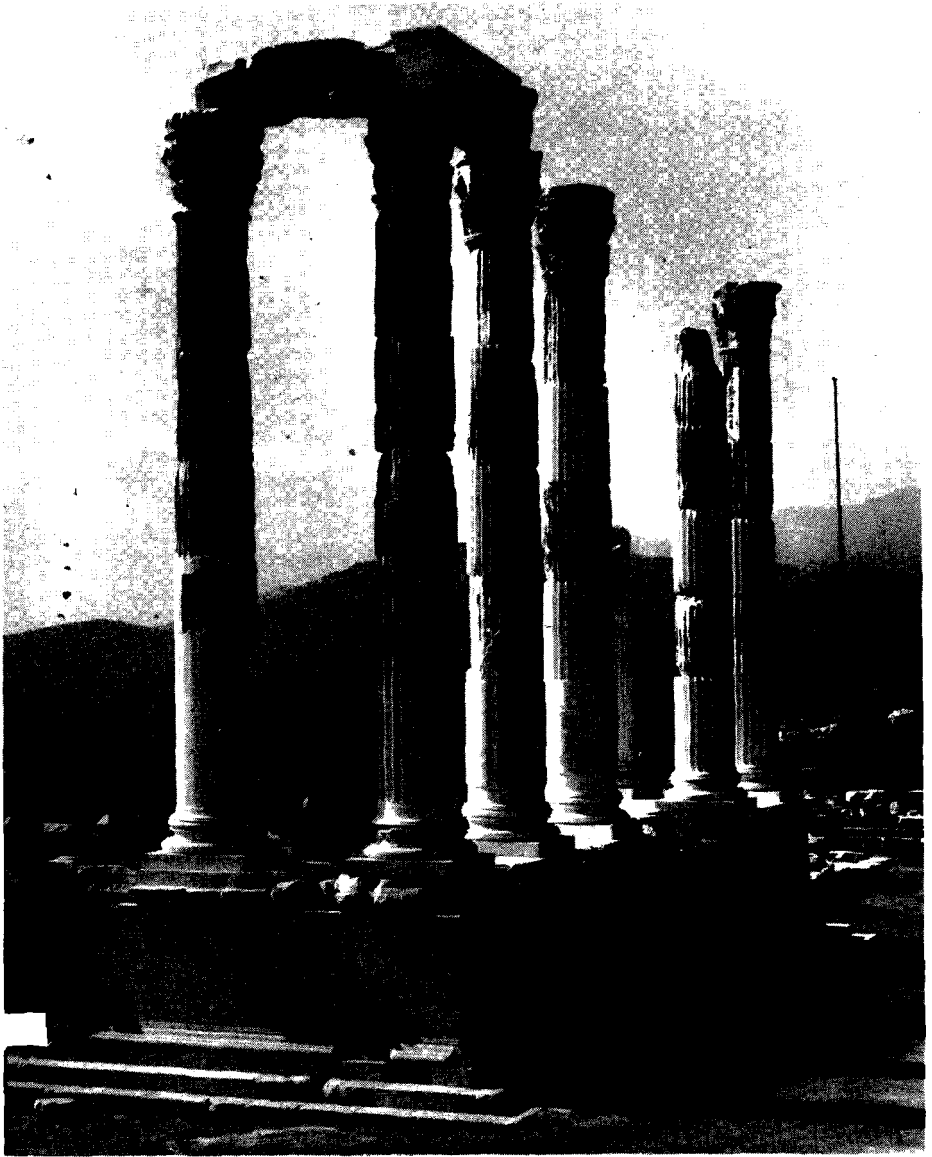

Abb. 10- Trajanstempel. Blick auf Nordseite, von Nordosten

KYZİKOS 1989 KAZISI, HADRIAN TAPINAĞI MİMARİ BEZEMELERİ**

Nurettin KOÇHAN*

Arkontnesos (-Kapıdağı) yarımadasının ve dolayısıyla bölgenin, konumu ve ticaretiyle en güçlü kentlerinden biri olan Kyzikos, Klasik, Hellenistik ve Roma Çağı'nda bu gücünü, özellikle mimari anıtlarıyla kanıtlamıştır. Kuruluş mitolojisi¹ eskiye dayanmasına karşın, Kyzikos'un tarihi çağı İ.Ö. 8. yüzyılda bir Milet kolonisi² olarak kurulmasıyla başlatılır.

Yüzyıllar boyunca bölge tarihini yönlendiren Kyzikos'u, Strabon şöyle tanımlamaktadır: "Kent, büyüklük, güzellik, hem barış hem de savaş zamanında yönetiminin mükemmelliği ile Asya'daki en başta gelen kentlerle yarışır durumdadır"³. Bu da, kentin antik dönemdeki gücünü kanıtlamak için yeterlidir sanırım. Ayrıca, İ.Ö. 4. yüzyılda komşu kent sikkelerinin değer ölçülerinin "Kyzikos Stateri"ne göre ayarlandığını⁴ düşünürsek, Kyzikos'un gücü daha iyi anlaşılır.

Roma İmparatorluk Çağı'nda, özellikle İ.S. 2. ve 3. yüzyıllarda, Anadolu'nun diğer bir çok kenti gibi Kyzikos da, altın çağını yaşamıştır. Bunun sonucunda da kentte yapılanma artmış, bir taraftan eski yapılar onarılırken,

(*) Yrd. Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN. Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü 25240, ERZURUM

(**) Kyzikos Hadrian Tapınağı mimari benzemelerini yayınlamama izin verdiği için Kyzikos Kazısı Başkanı, hocam, Prof. Dr. Sayın Abdullah Yaylalı'ya teşekkür ederim.

(1) Marquardt-Grigoriadis, *ΙΣ ΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΖΙΚΟΥ* (1878) 46 vd.

(2) Araştırmacıların bir kısmı Kyzikos'un İ.Ö. 756 da (Plinius, *Nat. Hist.* V 142; Strabon, XIV 635; A. Yaylalı, I. Kyzikos Paneli (1988) 1; C. Başaran, II. Kyzikos Paneli (1989) 4.); diğer bir kısmı ise İ.Ö. 675 de (Eusebios II 81; Hasluck, *Cyzicus* 163.) kurulduğunu belirtirken Ertüzün, *Kapıdağı* 16'da İ.Ö. 7. yüzyılda Milet kolonisi olarak kurulduğunu; E. Ruge, *RE* XII 229, 20 vd.; ve A. Pekman, *Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahramanlık Ktistesleri* (1970) 23'de buranın bir Milet kolonisi olduğunu belirtmekle yetinir; M. Anabolu, VII Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970 Cilt. I) 167'de kentin Milet kolonisi olarak İ.Ö. 756 ve 675 de iki defa kurulduğunu belirtir.

(3) Strabon, XII 575.

(4) A. Yaylalı, I. Kyzikos Paneli (1988) 3.

diğer taraftan pek çok anıtsal yapı inşa edilmiştir. Bunlar arasında antik yazarların, hakkında en fazla bilgi verdikleri ve onların dikkatini çeken yapı, Hadrian Tapınağı⁵ olmuştur.

Bugün doğu-batı yönünde uzanan, yaklaşık 4.00-6.00 m yüksekliğinde, mermer kırıkları ve bodur çalılarla örtülü bir tepe görünümünde olan tapınak hakkında, ilk bilgiyi 2. yüzyıl yazarlarından Lukianus'dan⁶ ediniyoruz. Yapımına büyük olasılıkla İ.S. 1 yüzyılda başlanan tapınağın, anıtsal bir yapı olması ve mali sıkıntılar⁷ nedeniyle kısa sürede tamamlanamadığını, ancak İmparator Hadrian'ın parasal desteğiyle inşaatının sürdürüldüğünü yine aynı kaynaktan öğreniyoruz. Kyzikos'a, İmparator Hadrian'ın yardım etmesinin nedeni, kentte İ.S. 123 yılında meydana gelen depremdir⁸. Depremden bir yıl sonra kenti ziyaret eden İmparator Hadrian, kentin ve dolayısıyla tapınağın tahrip olduğunu görünce, onarım için maddi destekte bulunmuş⁹, kent halkının da gayretleriyle tapınağın yapımına yeniden başlanmıştır. Büyük bir olasılıkla ilk önceleri Jupiter'e adanmış¹⁰ olan tapınak, parasal desteği ile yapımı sürdürüldüğü için imparator Hadrian'a da adanmıştır¹¹.

Mimar Aristainatos'un denetiminde yapılan Hadrian Tapınağı hakkında bilgi veren kaynaklardan biri de, hatip Elius Aristeides'e aittir¹². Aristeides, Kyzikos'da yaptığı ünlü konuşmasında, böylesine büyük bir tapınağı ancak Kyzikoslular'ın yapabileceğini, çünkü bu anıtsal yapıya yetecek miktarda mermerin ancak bu bölgedeki mermer ocaklarından¹³ sağlanabile-

- (5) Cas. Dio. LXX 4; Aristeides XVI 240 vd.; Ertüzün, Kapıdağı 87 vd.; A. Yaylalı, I. Kyzikos Paneli (1988) 3.
- (6) Lukianus, SKHOL XXVI 779; Ertüzün, Kapıdağı 124.
- (7) Bu mali sıkıntılarının nedeni, İmparator Tiberius'un, Kyzikos'a İmparator Augustus tarafından verilen serbestiyi kaldırmasının da etkisi olmuş olmalı. T. Reinach, BCH 14, 1890, 518.
- (8) Araştırmacılar genel olarak depremin İ.S. 123 yılında meydana geldiğini kabul etmelerine karşın, H. Soysal-S. Sipahioğlu-D. Koçak -Y. Altınok, Türkiye ve çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (İ.Ö. 2100-İ.S. 1900) (1981) 31'de bu bölgede İ.S. 117 ve 138'de olmak üzere iki defa deprem olduğunu belirtirler. Ancak bu tarihler antik kaynaklarca doğrulanmamaktadır.
- (9) J. Malalae, Chronographia (1831) 279; T. Reinach, BCH 14, 1890, 518; Ertüzün, Kapıdağı 124; H.P. Laubscher, IstMitt 17, 1967, 212; B. Yalman, İlgi 49, 1987, 27.
- (10) J. Malalae, Chronographia (1831) 279; T. Reinach, BCH 14, 1890, 518; Hasluck, Cyzicus 10.
- (11) J. Malalae, Chronographia (1831) 279; T. Reinach, BCH 14, 1890, 517; Hasluck, Cyzicus 10; H.P. Laubscher, IstMitt 17, 1967, 212; Ertüzün, Kapıdağı 124; L. Robert, BCH 102, 1978, 438 vd. da Tapınağın "Hadrian-Zeus Kynégésios" adına yapıldığını belirtir.; Tapınak İmparator Hadrian'a ise "Soteri kai Ktiste" olarak adanır. A. Yaylalı, I. Kyzikos Paneli (1988) 3.
- (12) T. Reinach, BCH 14, 1890, 532; Ertüzün, Kapıdağı 126.
- (13) Özellikle Marmara (Prokonnesos) Adası zengin mermer yataklarına sahiptir. Bkz. Strabon III 16; Ertüzün, Kapıdağı 252; C. Başaran, II. Kyzikos Paneli (1989) 2.

ceğini belirttikten sonra, tapınağın üç katlı olduğunu ve büyüklüğü ile denizcilere yol gösterdiğini, bunların da tapınağın anıtsallığını vurguladıklarını belirtir¹⁴.

Antoninler döneminde ise tapınağın ikinci bir depremlerle¹⁵ tekrar tahrip olduğu ve yeniden yapılmaya başlandığı antik yazarların verdiği bilgilerden anlaşılıyor.

6. yüzyıl ortalarında, Bizans İmparatorluk Çağı'nda üçüncü kez deprem¹⁶ sonucu tahrip olan tapınak ve kent, İstanbul'un ön plana çıkmasıyla da siyasi önemini kaybettiğinden halkın burayı terketmesiyle birlikte yavaş yavaş unutulmuştur. Bundan sonra Anconalı Cyriacus'un 1431 yılında Kyzikos'u ziyaretine değin ne bu ünlü tapınaktan, ne de kentten söz edilir.

1431 ve 1444 yılında iki kez Kyzikos'u ziyaret eden Cyriacus¹⁷, ilk ziyaretinde kentteki yapılar içinde en fazla korinth düzenindeki anıtsal Hadrian Tapınağı'ndan etkilenmiştir. İlk ziyaretinde 33 sütunlu, epistyl ve cellası içindeki tanrı heykeliyle ayakta duran, üçgen alınlıklı tapınaktan söz eden Cyriacus, ikinci ziyaretinde sütunların ve tapınak duvarlarının büyük ölçüde tahrip edilmiş olduğunu görmüştür¹⁸.

Bundan sonra Paul Lucas'ın¹⁹ burayı ziyaretine değin tapınaktan söz edilmez. Daha sonra kenti gezen La Mottraye ve J.F. Michaud²⁰, Hadrian Tapınağı'nın altındaki yedi galeriyi görmüş ancak, bunların tapınağın galerileri olduğunu anlayamamış, değişik şekillerde yorumlamışlardır. Bu yıkıntıların Hadrian Tapınağı'na ait olabileceğini ilk olarak Ch. Texier belirtmiştir²¹. Ancak G. Perrot, Texier'in bu buluşundan haberi yokmuşçasına, tapınak kalıntılarını ilk kez tanımlayabildiğini yazar²². Bugün çoğu moloz

(14) T. Reinach, BCH 14, 1890, 518; Ertüzün, Kapıdağı 127.

(15) H.P. Laubscher, IstMitt 17, 1967, 212 vd.; H. Soysal-S. Sipahioğlu -D. Kolçak-Y. Altınok, Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (İ.Ö. 2100-İ.S. 1900) (1981) 31'de İ.S. 155 ve 170 de Bandırma ve yöresinde iki depremin olduğunu belirtmektedirler.

(16) T. Reinach, BCH 14, 1890, 519; Ertüzün, Kapıdağı 128; H.P. Laubscher, IstMitt 17, 1967, 212; M. Anabolu, VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970 Cilt. I) 168; H. Soysal-S. Sipahioğlu-D. Kolçak - Y. Altınok, Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (İ.Ö. 2100-İ.S. 1900) (1981) 34.

(17) T. Reinach, BCH 14, 1890, 521; Hasluck, Cyzicus 10; Ertüzün, Kapıdağı 129.

(18) T. Reinach, BCH 14, 1890, 522; Ertüzün, Kapıdağı 129.

(19) P. Lucas, Voyage du Sieur Paul Lucas Fait Ordre du Roy dans la Grèce, L'Asie Mineure, Le Macedoine et L'Afrique (1712) Cilt. I 37.

(20) J.F. Michaud - J.J.F. Poujoulat, Correspondance de L'Orient (1833) Cilt. II, 111; Ertüzün, Kapıdağı 130.

(21) Ch. Texier, L'Asie Mineure (1862) 171.

(22) G. Perrot, Revue Archéologique 1864, 359.

taş ve toprakla dolmuş, doğu-batı yönünde uzanan yedi galeri üzerine²³ inşa edilmiş olan 8x15 sütunlu, pseudodipteros tasarlı korinth düzenindeki bu tapınağın, ne zaman bitirilmiş olduğu henüz kesin olarak saptanmamıştır.

Birçok araştırmacının ilgilendiği bu kentte, ayrıntılı bir incelemeye yönelik olarak ilk kazı çalışmaları 1989 Ağustos'unda Hadrian Tapınağı'nda başlatılmıştır. Çalışmamızın konusunu da bu kazı sırasında bulunan, mimari bezemeler oluşturmaktadır.

Tapınak alanı uzun yıllar kireç ocağı olarak kullanılmış olduğundan²⁴, bezemeler oldukça küçük parçalar halinde ele geçmekte ve çoğunlukla ait olabilecekleri yerler tanımlanamamaktadır. Çoğunlukla ele geçen ise tapınağın korinth başlıklarına ait kenger yapraklarıdır. Mimari bezemeler daha çok yüzeyden ilk 1.00 m de, sık çalıların hemen altında çıkmaktadır. Bu da, kalıntıların büyük oranda bu çalılar tarafından korunduğunu göstermektedir.

1989 Ağustos'unda Hadrian Tapınağı'nda sürdürülen kazılarda irili ufaklı pekçok bezemeli mimari parça ele geçmiştir. Yukarıda değindiğimiz ve yapım evreleriyle ilgili bilgi veren antik yazarların görüşleri, acaba mimari bezemelerin biçim gelişimi içindeki yerleriyle de desteklenmekte midir? Tapınakta ele geçen bezemeli mimari parçaların en önemlisi, çalıların hemen altında ele geçen Kyz'89 /129 Env. No'lu aslan başı çörtlenli sima parçasıdır (Resim: 1). Lotus-palmetlerin işlendiği bu sima parçasının yapım tarihini antik yazarların verdikleri bilgileri de göz önüne alarak ilkin İmparator Hadrian döneminde aramalıyız.

Araştırmacıların sık sık karşılaştırma örneği olarak kullandıkları Aizanoi Zeus Tapınağı sima parçasıyla²⁵ karşılaştıracak olursak; Aizanoi Zeus'da, açık ve kapalı palmetler açık yaprak göbeğe oturtulmuş, eksen yaprağın oluşturduğu "Y" biçimli üçlü yaprak kümeyi Hadrian Tapınağı lotus-palmetlerinde göremiyoruz. Aizanoi Zeus simasında üçlü, eksen yapraklı lotus-palmetler yanında, yaprakları tek tek yaprak göbeğe oturan açık-kapalı palmetli bezemeler de izlenebiliyor²⁶. Burada yaprak damarlarının kabartma biçiminde verildiği, alt kısımdaki kıvrık dalların körelmiş olduğu görülür. Hernekadar palmetlerde eksen yaprağın üçlü yapılması Hadrian döneminde bir yenilik olarak ortaya çıkıyor ise de, bunun Aizanoi Zeus'da tüm bezeme alanına yaygınlaştırılmadığı izlenebilir. Kyzikos Hadrian

(23) Hasluck, Cyzicus 11; Bugün bu galerilerin ancak birkaçını görmek mümkündür.

(24) Dr. K. Makris, KYZIKOS KAI APTAKH 77 vd.; Ertüzün, Kapıdağı 132.

(25) R. Naumann, Der Zeustempel zu Aizanoi (1979) Taf. 67 b; Başaran, Lotus-Palmet, Lev. 8a

(26) R. Naumann, Der Zeustempel zu Aizanoi (1979) Taf. 56a.

Tapınağı bezemelerinde eksen yaprağın üçlü küme oluşturması dışında Zeus Tapınağı bezemeleriyle biçem yönünden bir benzerlik görülmemektedir. Örgü yüzeylerinin düz işlenişi dışında, Hadrian dönemine verilen Aizanoi Hamam Gymnasiumu²⁷ ve Bergama Kızılavlu²⁸ ile de Hadrian Tapınağı bezemeleri arasında biçem birliği olduğu söylenemez.

Hadrian dönemi klasiğinin devam ettiği gözlenen ve Antoninler dönemine geçişi en güzel ortaya koyan, Bergama Asklepion'daki Asklepios Tapınağı sima parçasıdır²⁹. Ancak, İ.S. 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen³⁰ bu bezeme de iri örgeleri, kapalı palmet uçlarının düğümlenmeye başlaması, yaprak aralarının derin oyulması ile oluşan barok yapısıyla ilk bakışta Hadrian Tapınağı bezemeleriyle benzermiş gibi görünür. Ayrıntıya inilince bu benzerliğin yalnız görünüşte kaldığını, Hadrian Tapınağı simasındaki lotus-palmetlerin geniş yaprak yüzeyleri, ayrıntıya fazla yer verilmeyişi, yaprak aralarının derin oyulması, zemine yayılmaları ve kapalı palmetlerde yaprak uçlarının tam olarak düğümlenmesiyle Antoninler dönemi yapılarının biçimini yansıtır. Özellikle geniş, kapalı palmet yaprak uçlarının düğümlenmiş olması, yaprak aralarının dar ve derin oyulması ile Efes Doğu Gymnasiumu kornişindeki³¹ kapalı palmetlerle biçem yönünden benzerdir. Doğu Gymnasiumu korniş parçasında kapalı palmet yapraklarını birbirine bağlayan göbek bağı bandı Hadrian Tapınağı simasının lotus çiçeğinde karşımıza çıkmaktadır³². Aynı biçem özelliklerinin Efes Doğu Gymnasiumu sima³³

- (27) F. von J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor. Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia* (1834) 348 vd.; R. Naumann, *AA* 1980, 123 vd., Abb. 14; ay., *AA* 1982, 345 vd. (İ.S. 2. yüzyıl); Başaran, *Lotus-Palmet* 163 Lev. 10d.
- (28) W. Koenigs-W. Radt, *IstMitt* 29, 1979, 317 vd., Taf. 117; Başaran, *Lotus-Palmet* 38 Lev. 11 a; ay., *TürkAD* 28, 1989, 58 Res. 11.
- (29) O. Ziegenaus-G. de Luca, *AvP* XI 2, 1975, 87 Lev. 5a; Başaran, *Lotus-Palmet*. 43 Lev. 11 b.
- (30) A. Boethius, *Etruscan and Roman Architecture* (1970) 388 İ.S. 2. yüzyıl; M. Anabolu, *Küçük Asya Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları* (1970) 96 İ.S. 142/150; E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (1983)⁵, 110 İ.S. 150; Başaran, *Lotus-Palmet* 43 İ.S. 2. yüzyıl ortaları.
- (31) J. Keil, *Öjh* 27, 1932 Beibl. 25 Abb. 33; ay., *Öjh* 28, 1933 Beibl. 13 Abb. 3; V. İdil, *Efes Doğu Gymnasiumu'nda Aphrodisias dekorasyon okulunun çalıştığını belirtir* (*Anadolu* XX 1976/77, 29).
- (32) Aynı bağın kapalı palmet bezediğinde de olup olmadığını, bu bezeklerin alt kısımlarına ait herhangi bir parça ele geçmediğinden bilemiyoruz.
- (33) J. Keil, *Öjh* 25, 1930 Beibl. 42; ay., *Öjh* 26, 1931 Beibl. 18; ay., *Ephesos: Ein Führer durch die Ruinen Stätte und ihre Geschichte* (1964) 84 vd.; F. Miltner, *Ephesos* (1958) 73; B. Aran, *Anadolu'da Roma Devri Mimarisi. Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerine bir Araştırma* (İTÜ. Yayınlanmamış Doktora Tezi 1971) 65; W. Alzinger-D. Knibbe, *Ephesos*

parçasında da görülmesi, Hadrian Tapınağı sima bezemesinin de anılan yapılarla çağdaş olduğunu kanıtlar sanırım. Yine Hadrian Tapınağı simasına ait Kyz'89 /61 Env. Nolu lotus-palmet bezemesi (Resim: 2) ile Kyz'89 /63 ve 103 Env. Nolu parçalardaki (Resim: 3, 4) lotus çiçeklerinin göbek kısmı ve kıvrık dallar da benzer biçem özelliklerini içermektedir.

Tüm bu biçem benzerliklerine karşın, Kyzikos Hadrian Tapınağı simasındaki lotus-palmetleri; eksen yapraklarının üçlü küme oluşturması, yaprak aralarının derin, ancak geniş oyulması ve kıvrık dallarının işlenişi ile Hadrian dönemi klasiğinden tam olarak kurtulamamış izlenimi verir ise de bunu Kyzikos'un kendine özgü yapısıyla açıklayabiliriz.

Kyzikos Hadrian Tapınağı lotus-palmet bezemesinde tanık olunan biçem, ion kymationu üzerinde de izlenebilmektedir. Tarihleme açısından Hadrian Tapınağı'nın Kyz'89 /56, 62 ve 126 Env. Nolu bezemeler (Resim: 5, 6, 7) büyük önem taşımaktadır. Biçem yönünden birbirinin benzeri olan bu üç bezeme de; çanakların yanlara doğru yayvan biçimde açılması, düzleştirilmiş çanak kenarları, derin oyulmuş kanalları ve yan kanatlarıyla çanaklara bağlanan kısa saplı ok uçlarıyla, özellikle Efes Doğu Gymnasiumu³⁴, Serapis Tapınağı³⁵ ve Tiyatro Gymnasiumu³⁶ ile biçem birliği göstermektedir. Bugüne değin araştırmacılar Hadrian Tapınağı'nı daha çok Aizanoi Zeus Tapınağı ile karşılaştırmışlardır, ancak elimize geçen bezemelerin biçem özellikleri Aizanoi Zeus Tapınağı'nın mimari bezemeleriyle³⁷ birlik

ein Rundgang durch die Ruinen (1972) 43; S. Türkoğlu-E. Atalay, Efes (1978) 48 vd.; E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey (1983)⁵, 157; W. Koenigs, Türkei: Die Westküste von Troja bis Knidos (1984) 107; Başaran, Lotus-Palmet 49 Lev. 13 d; ay., TürkAD 28, 1989, 59 Res. 15.

- (34) J. Keil, Öjh 27-1, 1932 Beibl. 25 Abb. 33; ay., Öjh 28-1, 1932 Beibl. 5, 13 Abb. 3; Başaran, Lotus-Palmet 47, 151 Lev. 13a; M. Karaosmanoğlu, Anadolu Mimari Bezekleri III Roma Çağı Yumurta Dizisi (A.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi 1987) 37, 73 Lev. 19b.
- (35) C. Leon, Die Bauornamentik. Das Trajanforum und ihre Stellung in der Früh und Mittelkaiserzeitlicher Architekturdekoration Roms (1971) 285 Lev. 141, 4; W. Alzinger-D. Knibbe, Ephesos ein Rundgang durch die Ruinen (1972) 34; S. Türkoğlu-E. Atalay, Efes (1978) 56 vd., Res. 9; W. Koenigs-W. Radt, IstMitt 29, 1979, 346 Taf. 122, 3; Başaran, Lotus-Palmet 48 Lev. 13b; M. Karaosmanoğlu, Anadolu Mimari Bezekleri III Roma Çağı Yumurta Dizisi (A.Ü. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi 1987) 37, 74 Lev. 19 d; V.M. Strocka, IstMitt 38, 1988, 305 Taf. 46, 6.
- (36) Başaran, Lotus-Palmet 49 vd., 153 Lev. 13 d; ay., TürkAD 28, 1989, 59 Res. 15; M. Karaosmanoğlu, Anadolu Mimari Bezekleri III Roma Çağı Yumurta Dizisi (A.Ü. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi 1987) 37, 73 Lev. 19 c.
- (37) R. Naumann, Der Zeustempel zu Aizanoi (1979) 43, 69 Taf. 51; E. Wiegand, JdI 29, 1914, 87; M. Karaosmanoğlu, Anadolu Mimari Bezekleri III Roma Çağı Yumurta Dizisi (A.Ü.

göstermemektedir. Aizanoi Zeus'da, sivri uçlu yumurtalar çanakları tam olarak doldurmuş, bombeli çanaklar arasında kısa kanatlı, uzun saplı ok uçları yer almıştır. Bütün bunlar, Hadrian dönemi biçem özelliğidir ve Kyzikos Hadrian Tapınağı'ndan şu anda elimizde olan bezemelerin biçemi ile birlik göstermemektedir.

Kyzikos Hadrian Tapınağı'nda 1989 döneminde sürdürülen kazı çalışmaları sırasında hernekadar sağlam bir sütun başlığı ele geçmemiş ise de, korinth başlıklarına ait bazı parçaların ele geçmesi, bu konuda az da olsa bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Şimdi akanthus yapraklarına ait bu küçük parçaların yardımıyla korinth sütun başlıklarının biçem gelişimi içindeki yerini saptamaya çalışalım; Kyz'89/111 ve 118 Env. No'lu akanthus yapraklarının (Resim: 8,9), yaprak dilimleri arasındaki gözlerin su damlası şekline dönüşmesiyle Efes Hadrian Tapınağı ante başlığına³⁸ benzerlik göstermesine karşın, akanthus yapraklarının daha uzun ve sivri uçlu olmalarıyla Bergama Kızılavlu³⁹ ile Asklepieion Kuzey Salonu'ndaki başlıkların⁴⁰ biçimine daha yakındır. Ayrıca Kyz'89/92 ve 105 Env. Nolu akanthus yaprak parçaları (Resim: 10, 11) da yukarıda değindiklerimizle aynı biçemi göstermektedir. Kyz'89/112 Env. No'lu akanthus yaprağı (Resim: 12) ise, uzun yaprak aralarının derin kanallar halinde oyulması, yaprakların uzun ve sivri uçlu olmaları, yaprak damarlarının derin, ancak yayvan yaprak içinde, ince verilmesi ile Efes Serapis Tapınağı⁴¹ ve Bergama Asklepieion Tapınağı plaster başlıklarıyla⁴² karşılaştırılabilir. Bu akanthus yaprakları-

Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi 1987) 29, 62 Lev. 11b; Kyzikos Hadrian Tapınağı'nda da Aizanoi Zeus Tapınağı İon sütun başlıklarının hemen altında (Naumann, age. Taf. 53) görülen çift kulplu vazo formlarının benzeri bezemeler bulunmuştur. Aynı tür bezeme Notion'da da (Naumann, age. Abb. 34) görülmektedir. Kyzikos'da bulunan Kyz'89/99 Env. No'lu bezeme, Naumann'ın da (age. 69) dediği gibi bu iki tapınağın benzer yönlerinden biridir. Ayrıca, iki tapınakta da altta galeriler yer almaktadır.

- (38) W.D. Heilmeyer, R.M. ErgH. 16, 1970, 87, 99 Lev. 25, 2; V. İdil, Anadolu XX 1976/77, 14 Lev. 7, 4.
- (39) W.D. Heilmeyer, RM, ErgH. 16, 1970, 90 Lev. 26, 4; V. İdil, Anadolu XX 1976/177, 16 Lev. 83.
- (40) O. Deubner, Das Asklepieion von Pergamon (1938) 45 Taf. 37; Th. Wiegand, Zweiter Ber. über die Ausgrab. in Pergamon 1928-32, V Das Asklepieion (1932) 21 Taf. 10; W.D. Heilmeyer, RM ErgH. 16, 1970, 94 vd., Lev. 28, 3,4; V. M. Strocka, Proceeding Xth. Intern. Congr. Class. Arch. (Ankara-İzmir 1978) 899 Lev. 288, 16; V. İdil, Anadolu XX 1976/77, 21 Lev. 10, 2,3.
- (41) R. Heberday, Öjh 18, 1915, 79-83 Abb. 31; W.D. Heilmeyer, RM., ErgH. 16, 1970, 100 Lev. 33, 2; W. Koenigs-W.Radt, IstMitt 29, 1979, 346 vd., Lev. 122, 4; V. İdil, Anadolu XX 1976/77, 30 Lev. 14, 1.
- (42) O. Deubner, Das Asklepieion von Pergamon (1938) 46, 54; V. İdil, Anadolu XX 1976/77, 23 Lev. 11, 3.

nın biçem gelişimi içindeki yerleri de, daha önce diğer bezemeler için saptadığımız tarihleri destekler niteliktedir.

Sonuç olarak, incelemeye çalıştığımız bütün bu mimari bezemeler, Kyzikos'un ekonomik yönden olduğu gibi, sanat alanında da komşu kentlerden geri kalmadığını, özellikle Bergama'dan etkilenmesine karşın kendine özgü bir biçem yarattığını ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar:

- Başaran, Lotus-Palmet: C. Başaran, Anadolu Mimari Bezemeleri II Roma Çağı Lotus-Palmet Örgesi (A.Ü. Sosyal Bilimler Enst. 1987. Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Ertüzün, Kapıdağı : R.M. Ertüzün, Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar (1964)
- Hasluck, Cyzicus : F. W. Hasluck, Cyzicus (1910)

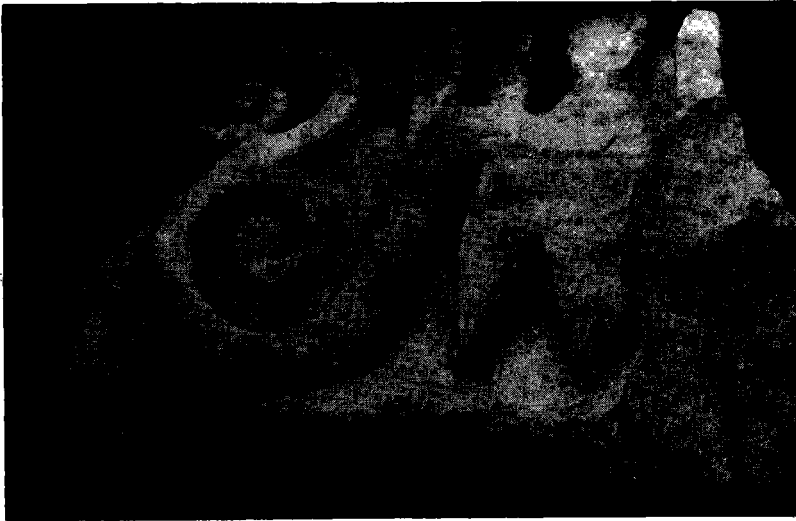
Resim: 1

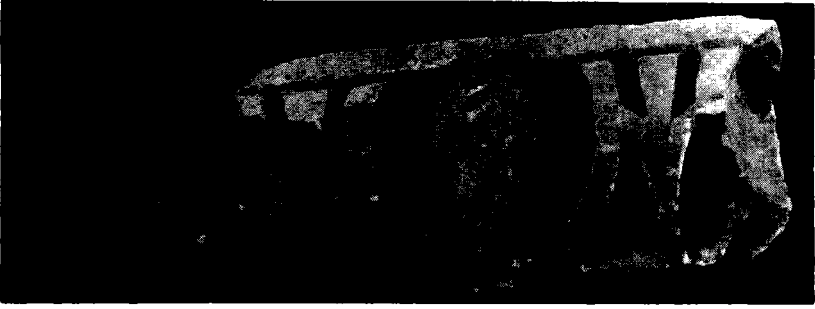
Resim: 2

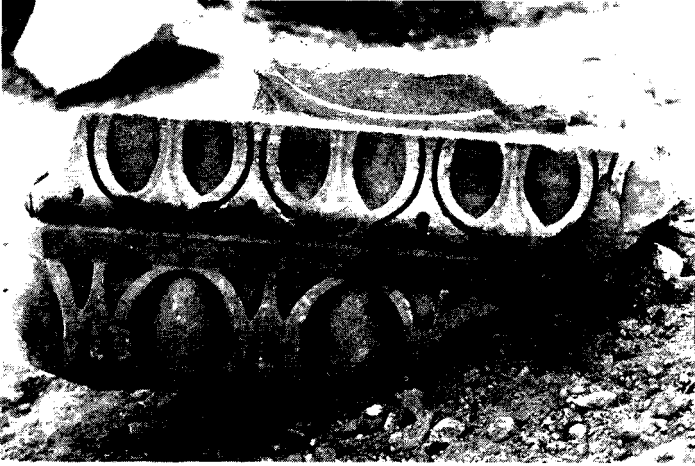
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

KAISAREIA'DA BULUNAN BİR BİZANS KİLİSESİ

Mehmet ESKİOĞLU*

Yeri ve Yapılan Araştırmalar:

Erciyes Dağı'nın kuzey eteklerinde yer alan eski Mazaka (sonraki adları Eusebeia ve Kaisareia) şehri ile bugünkü Kayseri'nin Esenyurt Mahallesi arasında kalan meskensiz arazide yer yer basık tepelikler bulunmaktadır. Halk arasında **Tontar** mevki olarak anılan bölgedeki suni ve alçak tepeliklerden biri **Deliklitaş** adıyla bilinir. Bu tepede 1971 yılı Nisan ayında Kayseri Elektrik TAŞ tarafından direk dikilirken, düzgün taşlarla örülmüş temel duvarı kalıntılarına rastgelinmiş; haberi alan Kayseri Müzesi uzmanlarınca durum yerinde incelenmiştir. Temelde çok düzgün işlenmiş taşların kullanılmış olması, toprak üstünde ise yıkılmış taş tonozla ait parçaların görünürde olması, toprak altında önemli bir yapının temel duvarlarının saklı olduğuna işaret etmekteydi.

O tarihte Kültür Bakanlığı'ndan gerekli izin alınarak acele bir kurtarma kazısı Kayseri Müzesi uzmanlarınca, başkanlığım altında yapılmıştır. Çalışmalara ait kısa bir haber *Anatolian Studies* dergisinde verilmişti.¹

Erciyes'in kuzeyinde, onun devamı olarak uzanan alçak dağ şeridinin yamaçlarında kurulan ünlü Mazaka'nın kuzey girişinde ve modern Kayseri ile bu dağ şeridi arasındaki düzlük arazide, şimdi sadece eski kaynaklardan öğrenilen Bizans Sitesi bulunmaktaydı. Bizans ile ilgili önemli yapı izleri bazı eski seyyahlar tarafından görülmüştür². **St. Basilius** 4. yüzyılda manastırını ve kilisesini eski şehrin (Mazaka) kuzeyinde kurmuş,³ burada büyük bir öksüzler yurdu da yaptırmıştı⁴. **Basileias** adı verilen bu yapı topluluğu

* Mehmet ESKİOĞLU, Kültür Bakanlığı-Genel Müdür Yardımcısı.

- (1) Mehmet Eskioglu, Excavation at Tontar, *Anatolian Studies* Vol. XXII, 1972 P. 48-49; Vol. XIII., 1973 p.66
- (2) H. Edhem, *Kayseriye Şehri*, 1334, sh. 176, önsöz vd.; P. Lucas, *İkinci Seyahat*, Paris 1712, I, s. 175; Kinneir, *Seyahat*, I, s. 162-163; Stragowsky, *Kleinasien*, 1903, s. 180 vd.; E. Chantre, *Mission en Cappadoce*, 1898, s. 119
- (3) A. Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie*, Tome Premier, Kayseri-Niğde, Paris 1931 (Çev. A. Akif Tütenk, *Kayseri Türk Anıtları*, Ank. 1954, s. 12).
- (4) W. Ramsay, *Church in the Roman Empire*, 1893, s. 10, 161

başlıbaşına bir şehir niteliğindedir⁵. Çünkü içerisinde kilisesi, piskopos sarayı, kitaplığı, rahiplerin oturması için yerler, gezginlerle hastalar ve fakirler için konuk evleri ve cüzzamlılar için bir hastanesi de vardı⁶.

Bu yapılarda, Mazaka'nın daha eski olan değerli yapıları, Bizanslılar tarafından malzeme olarak kullanılmıştır⁷. Aynı olay sonraki yüzyıllarda Bizans yapılarının da başına gelmiş olduğundan, bu sahada yapılacak araştırma ve kazılarda anılan yapıların ancak temel izlerine rastgelinebilecektir.

Merkezi Kayseri olan Kappadokia bölgesindeki Hıristiyan dönemine ait yapıları ve yerleşmeleri araştıran önemli eserler 1700'lerden itibaren vermeye başlanmıştır.⁸ Ancak bizim burada tanıtacağımız kiliseyi gören ve araştıran olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum kilisenin daha eski yıllarda yıkılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Kazı Çalışmaları ve Mimari

Eski Şehrin (Mazaka'nın) kuzeyindeki düzlük arazide, kuzey-güney doğrultusunda 4-5 adet yapay tepecik, birbirine aşağı - yukarı 350 m kadar uzaklıkta bir sıra teşkil ederler. Bunlardan Kayseri şehir merkezine en yakın olanı (Deliklitaş Tepesi, Harita: 1), çapı en geniş yerde 70 m gelebilen basık,

- (5) N. Baydur, Kayseri Tarihi, İst. 1970, s. 138
- (6) Roma İmparatorluğu parçalandıktan sonra, bölgenin yeni hakimi olan Bizanslılar Kayseri'de geniş imar hareketlerine girmiştir. Kappadokia M.S. 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olmuştur.
- (7) Kaiseria'daki Hıristiyanlık öncesi yapıları, özellikle dini olanları daha M.S. 4. yüzyıl sonlarında ortadan kaldırılmış olmalıdır. (Nezahat Baydur, Kültepe ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İst. 1970, s. 135).
- (8) Sözkonusu çalışmaların, konumuz için de gerekli olanları aşağıdadır: A.M. Levides, ... Kappadokya... (Rumca), Kostantinopel, 1889; M. Restle, Studien zur frihbyzantinischen Architektur Kappadokiens, Wien 1979 (C.1 Text, C. 2 Resim ve Plân); R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, 1965, The Pelican History of Art; C. Texier-R. Pullan, Byzantine Architecture, London 1867; H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler aus Psidien, Pamphylien, Kappadoce, 1908; G. Bernadakis, Notes sur la Topographie de Césarée de Cappadoce, 1908; G. Bartsh, Das Gebiet des Erciyes Dağı die Stadt Kayseri in Mittelanatolien, Hannover 1934-5; J. M. Kinneir, Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814, London 1818; C. Texier, Description de l'Asia Mineure, faite par ordre du gouvernement Francais de 1883 a 1837, et publiée par le Ministère de l'instruction publique, Paris 1839-1849 (3 cilt metin, 3 cilt resim, C.I., s. 162-163; F. Hild-M. Restle, Kappadokien, Wien 1981; G. de Jerphanion, Une Nouvelle province de l'art byzantin: Les églises rupestres de Cappadoce, 4 cilt metin, 3 cilt resim, Paris 1925-42; Nicale-Micher Thierry, Nouvelles églises rupestres de Cappadoce, region du Hasan Dağı, Paris 1963; L. Giovannini, Kunst in Kappadokien, Genf-Paris-München 1972; Y. Ötügen, Kappadokya Bölgesi Çalışmaları, Araştırma Sonuçları Toplantısı I, 1983, sh. 89-103, Res. 249-251.

çevresindeki tarlalara nazaran yüksekliği 3-4 m yi geçmeyen bir toprak yığını görünümündeydi.

1971 ve 1972 yıllarında, onar günlük iki kazı çalışması ile dolgu toprağı temizlenerek içindeki mimari yapının temel duvarları açığa çıkarılmış ve plânı çizilebilmiştir (Plan: 1, Resim: 1)⁹.

Halk arasında **Tontar** Mevkii olarak bilinen alanın **Deliklitaş** adı ile ayırt edilen suni-basık tepeciğı altında yüzyıllarca saklı kalmış olan yapı, plânından da anlaşılacağı gibi tipik bir Bizans kilisesidir. Temel duvarlarına bazı yerde 0.5 m, en derin yerde ise 1.5 m derinlikte ulaşılabilmektedir. Toprak üstünde sadece kalın bir taş tonoz örtüye ait parçanın yıpranmış üst kısmı görülebilmekteydi (açığa çıkarılmış haliyle Resim: 2). Erken Hıristiyan dönemi geleneklerine uygun olarak,¹² küçük çapta inşa edilmiş olan kilisenin dıştan ebadı 20 x 27 m'yi geçmemektedir.

Haç-şemalı kilise doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Doğusunda yer alan geniş apsis kısmı dıştan köşeli, içten yuvarlaktır (Resim: 3,4). Dikine tek geniş sahnıdır. Apsis önündeki enine sahnın, dikdörtgen kesitli (içtenince 3 x 5 m ebadında) odalara bölünmüştür. İki sahnının kesiştiği alanda meydana gelen merkezi karenin köşelerinde geniş, yuvarlak nişler yer almaktadır (Resim: 5-7). Bu nişlere, aynı bölgede çağdaş ve benzeri kiliselerde rastlanmaması dikkat çekicidir.¹⁰ Batı cephesinde olması gereken giriş kapısından bugüne iz kalmamıştır (Resim: 1, 15).

Mekânların taş tonoz ile örtülü olduğu, yıkıntı içinden açığa çıkarılan tonoz parçalarından anlaşılmaktadır (Resim: 2, 8). Tonozların kesme taşları, andezitin gözenekli bir cinsinden işlenmiştir.

Duvarlar, temelden itibaren çok temiz işlenmiş kesme taşlarla inşa edilmiştir (Resim: 9). Siyah bazaltik taşlarla, açık renkli andezitik taşlar, aynı sırada olmamak üzere birlikte kullanılmıştır. Köşe dönüşlerindeki büyük blok taşların tamamı temiz işçilikli, kabartma profilli olup, yapıya estetik bir görünüş kazandırmaktadır (Resim: 10-12). Güneybatı köşesinde bulunan konsollu bir çatı elemanı, bilinmeyen üst kısımlara ait karakteristik mimari parçalar arasındadır (Resim: 13). Kilisenin doğu-kuzeyinde, en az bir yüzyıl önce açıldığı tahmin edilen kuyunun çevre duvarında kullanılmış olan siyah bazaltik taşlar da bu yapıya aittir (Resim: 14, 15).

(9) Kayseri Müzesi'nin o tarihlerde görevli uzmanlarından, kilisenin plânını çizen Tevfik Elko-
van'a, küçük objelerin çizimini yapan M. Kadri Sayılğan'a ve çalışmaya nezaret eden
asistan Şeniz Doğan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

(10) M. Restle. Studien zur Frühbyzantinischen Architecture Kappadokiens, Wien 1979,
C.2, Plân 27/Buzluk, 32/Gereme, 34/Satı, 35/Sivrihisar, 39/Skupı, 42/Tomarza, 45/Vi-
ranşehir.

Duvarlarda ve tonozların moloz dolguları içinde kireç-harç kullanılmıştır.

Zemin tahrip edilmiş olduğundan, neyle kaplı olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır (Resim: 15). Ancak yapının, zeminde de yer yer belli olan tabii bir kayalık üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin duvar taşları yapı malzemesi olarak götürüldüğünde, var idiyse, belki döşeme taşları da sökülmüş olabilir.

Apsis önünde ve merkezde, sonradan oyularak yapıldığı anlaşılan gayrı muntazam mezarlar ve kemik parçaları karıştırılmış ve tamamen bozulmuş olarak bulunmuştur. Bu bakımdan mezar amaçlı geç müdahaleler hakkında sağlıklı bilgi elde edilememektedir.

Küçük Buluntular

Tamamen parçalar halinde ele geçen küçük buluntular, binayı dolduran enkaz içinden gelmiştir. Bu parçalar kullandıkları dönemi tanıtmaktan başka müzelik bir değer taşımamaktadırlar. Bunların çoğunu apsis önündeki enine sahin vermiştir. Bizans dönemine ait fragmanlardan daha çok Selçuklulara ait çini, seramik ve bir adet de bakır sikke bulunması, binanın Bizans hakimiyetinden sonra da kullanıldığına delil sayılabilir. Söz konusu buluntular aşağıda sıralanmıştır.

1. Küp Parçaları: Aynı kabın omuz kısmından olması muhtemel iki parçadan biri 15 x 9 cm (Resim: 16/11-a ve 19/1), diğeri 11 x 11 cm ebadındadır (Resim: 18/11-b). Kalın cidarları siyaha yakın renkte, yüzü kiremit kırmızısı rengindedir. Dış yüzleri, düşey çizgilerle ayrılmış metoplar içinde, Bizans tarzında rozet veya çizgi demeti şeklinde, mühür baskılarını andırır motiflerle süslüdür.

2. Cam Sürahi Dibi Parçası: (Resim: 17/13 ve 19/2): 7 x 6,3 cm boyutlarında, kenarı halka biçimli ve ortası çukurca olan kaide Bizans dönemine aittir.

3. Kitabe Parçası: (Resim: 16/14 ve 19/3): Kirli-beyaz andezitik taş üzerine Ermenice yazılı kitabenin bir satırından bir kelime parçası mevcuttur. Yazıda "AŞIKAN" okunabilmektedir.

4. Bakır Sikke: (Resim: 19/4): 2,6 cm çapında, Selçuklu Sultanı Keykavus I (1210-1219) parası. Yüzünde: "El-İman en-Nasır Lidimullah emirü l-mü'minin; arkasında : "Es Sultanü'l-gâlib Keykâvus bin Keyhûsrev" yazılıdır.

5. Çini Parçaları: (Resim: 18/1-2): Biri 11.2 x 4.7 cm en-boy ve 2.1 cm kalınlığında, diğeri ise 9.2 x 9.2 en boy ve 2.5 cm kalınlığında, bordür çinisinden parçalar. Firuze sırlı, kızıl-kahve renkli hamurlu, arkası boyuna olukludur. Selçuklu, 13. yüzyıl.

6. Boyalı Çini Parçası: (Resim: 18/3 ve 20/1): 5 x 6.8 cm ebadında ve 2.3 cm kalınlığında, kızıl-kahverengi hamurlu, sıraltı tekniğinde siyah ve lacivert renkte boyanmış nebati motiflerle süslü, Selçuklu, 13. yüzyıl.

7. Boyalı Çini Parçası: (Resim: 18/4 ve 20/1a): 5 x 5.8 cm ebadında, 2.5 cm kalınlığında, kiremit kırmızısı hamurlu, yüzü camgöbeği mavisinde sırlı, lacivert renkte düz-kalın hatlarla çizilmiş bir motifin bir kenarı görülebilmektedir. Selçuklu, 13. yüzyıl.

8. Kâse Dip Parçası: (Resim: 17/5 ve 20/2): 4 cm yükseklik ve 7 cm dip çapında, kiremit renginde hamurlu konik çember biçiminde kaideli, iç yüzü yeşil sırlı ve siyah konsantrik dairelerle süslüdür. Selçuklu dönemi.

9. Sürahi Boyun Parçası: (Resim: 17/6 ve 20/3): 5 cm yüksekliğinde, kiremit renginde hamurlu, dışı yeşil sırlı, omuz keskin profilli, silindirik boyunlu, Selçuklu dönemi.

10. Kâse Ağız Kenarı: (Resim: 17/7 ve 20/4): 3.7 cm yükseklik ve 5.2 cm genişlikte, kiremit renginde hamurlu, içi-dışı koyu sarı renkte sırlı, dışı taşkın düz ağız kenarlı, ağız kenarının üst kısmı kahverengi çizgilerle süslü, Selçuklu dönemi.

11. Kâse Ağız Kenarı Parçası: (Resim: 17/8): 4 cm yükseklik ve 4.5 cm genişlikte, gri hamurlu, içi-dışı koyu kahverengi sırlı, basit yuvarlak ağız kenarlı, iç yüzü düz, dış yüzü çizgi veren profilli. Selçuklu dönemi.

12. Küp Ağız Kenarı Parçası: (Resim: 16/10): 3.5 x 9.5 cm ebadında, kahverenginde hamurlu, alaca astarlı, kalın cidarlı, dışı taşkın ağız kenarlı, dudak altında boydan boya, parmak ucu bastırılarak yapılmış, çukur sırasıyla süslü, Selçuklu dönemi.

Tarihleme ve Sonuç

Bazı yazarlara göre Kaisereia Başpiskoposu St. Basilius'un 4. yüzyılda kurduğu manastırı ve kilisesi, Mazaka'nın kuzeyinde, bir Bizans şehri görünümündeki yapılar topluluğu içinde yer alıyordu.¹¹

(11) Bkz. dipnot 2. Ayrıca: N. Baydur, ... Kayseri Tarihi... İst. 1970 s. 138; W. Ramsay, Church in the Roman Empire, 1893, s. 10; A. M. Lebedes, Ai en monolithois monai tes Kappadokias kai Lykaonias (Rumca), Konstantinopol, 1889, s. 42, 46-51.

Bizim açığa çıkarttığımız kilisenin, Basileias'da bulunmuş olması ve erken Bizans bazilikalarına¹² benzerliği, Basileius tarafından 4. yüzyılda yaptırılan kilise olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ancak bölgede iyi incelenmiş olan diğer Bizans kiliseleri ile karşılaştırıldığında, en az bir yüz yıl daha sonraya tarihlenenlere yakın benzerliği dikkati çekmektedir. Kapadokia'daki erken Bizans mimarisini çok iyi inceleyen ve derli toplu tanıtan M. Restle'in plânını verdiği, Tomarza'daki Panagia Kilisesi,¹³ plân, ölçüler, tonoz sistemi ve özellikle dış köşe dönüşlerindeki çıkıntı profilleri ile taş işçiliği bakımından Kaisereia'daki kiliseye çok benzemektedir. Yan apsisleri oluşu ve dikine sahnın iç duvarlarında çıkıntı yapan destek ayakları hariç Skupi Manastırı¹⁴ ile Persek'de Buzluk yakınındaki Kiliseyle de¹⁵ benzerlik göstermektedir. Restle bu yapıları M.S. 500 civarına tarihlemektedir.¹⁶ Özellikle İç Anadolu'daki bu örneklerle yakın benzerliklerinden ötürü Kaisereia Kilisesi de aynı dönemde yapılmış olmalıdır. İstanbul'da 5. yüzyıldan kalma Studios Bazilikası (sonraki İmrahor Camii)¹⁷ apsisi ile benzer olmakla birlikte, geniş orta sahına sütunlarla ayrılmış birer yan sahn ve batı girişinde nartex kısmı eklenmiş olmasıyla, Kappadokia'daki aynı dönem kiliselerinden farklı görülmektedir.

Kiliseyi dolduran enkaz içinden çıkardığımız Ermenice tek kitabe parçası, Bizans'ı takiben binanın Ermenilerce de kullanıldığını söylemek için yeterli delil değildir. Ancak, çok sayıda ele geçen Selçuklu çini, seramik

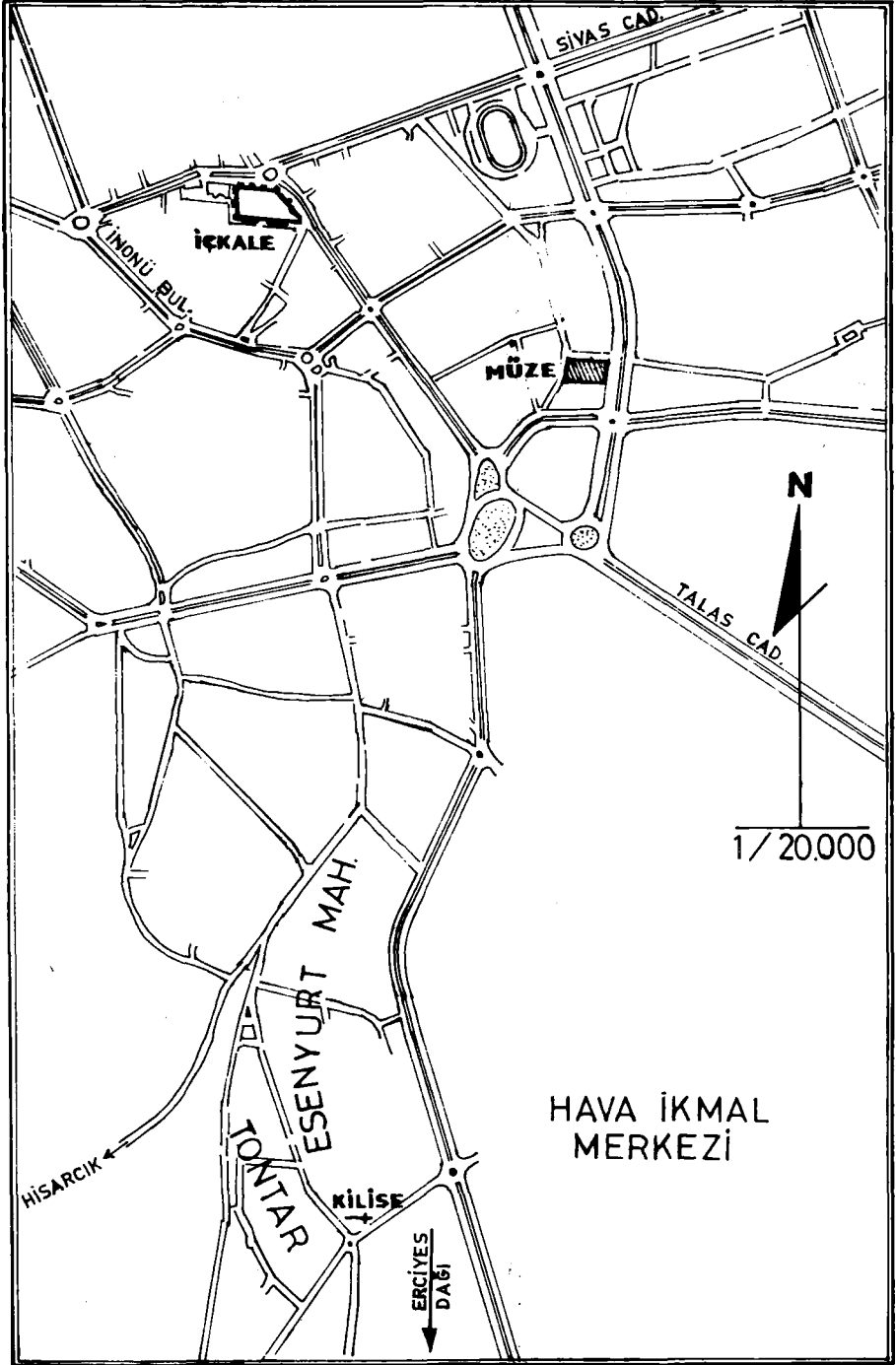
- (12) M.S. 4. yüzyılda Hıristiyanlığın resmi din olarak ilânı ve serbesti kazanması ile toprak üstüne çıkabilen ilk Hıristiyan tapınakları, bu yüzyılda anıtsal şeklini almaya başlamıştır. Erken Hıristiyan sanatı 4. yüzyıldan itibaren Bizans, Anadolu, Suriye ve Ermenistan'da gelişmiştir. İlk Hıristiyan kiliselerine "Bazilika" denilmiştir. Bazilikalarda uzunlamasına plân esastır. Apsis önündeki enine sahn ile doğu-batı doğrultusundaki boyuna sahn'ın kesişmesi ile meydana gelen, üzeri kubbeye örtülü kareye yakın bölüm ortak bir özelliktir. Apsis'in içten yuvarlak, dıştan köşeli oluşu da bir Bizans-Anadolu ortak özelliğidir.
- (13) M. Restle, aynı eser, C.I. s. 67-73, C.2 plân 42
- (14) M. Restle, aynı eser, C.I. s. 63 vd, C. 2 plân 39
- (15) M. Restle, aynı eser, C. I. s. 49-50, C. 2 plân 27
- (16) M. Restle, aynı eser, C. I s. 169-171. Restle'e göre pirum (merkezi kare) üzerindeki kubbe 6. yüzyılın ortalarında görülmeye başlamış olmalıdır. Skupi, Tomarza, Gereme /Çanlı Kilise, Persek yakınındaki Buzluk Kilisesi bu dönemden önceye aittir. Buna karşın Sivrihisai / Kızıl Kilise, Çukurkent, büyük olasılıkla Viranşehir'deki 1 numaralı Kilise daha geçtir (550-600). Kayseri, Skupi ve Tomarza 500'den önceye verilebilir. Bu kıyaslamaya göre Kayseri Bazilikası yaklaşık 5. yüzyılın ortalarına, Skupi ise sonlarına tarihlenebilir. Sistemin yapısı ve gelişmesinde Suriye'deki örneklerle paralellik kurulabilir. Kalat Saman Bazilikası 480/90'da yapılmış olmalıdır. Heriki bölgede de gelişmeler otokton olduğu için tümüyle aynılık düşünülemez.
- (17) Cornelius Furitt, Die Baukunst Konstantinopels I, Berlin 1912 s. 31 /a, XLI-XLIII /9-a.

parçaları ve bir bakır sikke, binanın 13. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından kullanılarak korunmasına devam edildiğine işaret sayılabilir.¹⁸ Son birkaç yüzyıl boyunca, terkedildiği, kullanılmadığı anlaşılan binanın zamanla harap olduğu ve yıkıldığı anlaşılmaktadır. En az bir yüzyıl kadar önce yapıldığı tahmin edilen yakındaki su kuyusunun ihata duvarında kullanılan taşlar da bu binadan alınmıştır. Bunların asıl yerine alınarak temel duvarlarının belli bir seviyeye kadar restore edilmesi mümkün ve gerekli görülmektedir.

Kayseri bölgesinde, bağımsız Kappadokya Krallığı da dahil, Bizans dönemi sonuna kadar yaşayan Klâsik Çağ yerleşmeleri şimdiye kadar antik kaynaklardan, yüzey araştırmalarından ve seyahat anılarından öğrenilmektedir. Kaisareia şehrinin önemli kalıntıları, bilimsel kazıların da desteğinde, sağlıklı bir araştırma ile açığa çıkarılmayı beklemektedir. Müze araştırmacılarınca yapılan münferit kurtarma kazılarıyla yetinilmemelidir.¹⁹

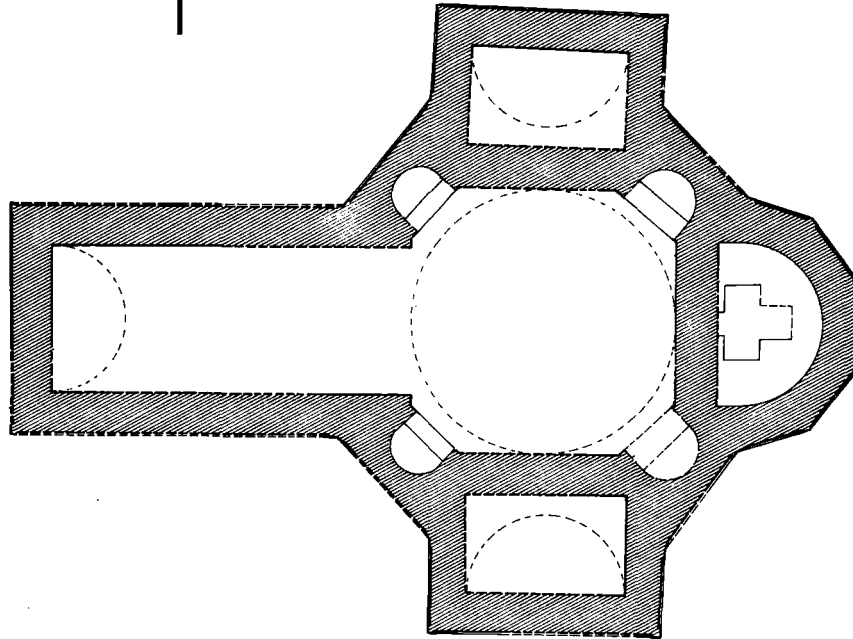
(18) Kayseri Şehri Bizans hakimiyetinde iken, 1127 yılında Danişmendlilerin, 1176 yılında da Selçukluların eline geçmiştir. Kazıda enkaz içinden bulduğumuz bakır sikke Keykavus I (1210-1219) zamanına aittir.

(19) M. Eskioğlu, Türk Arkeoloji Dergisi, XXVIII, Ankara 1989, s. 204.

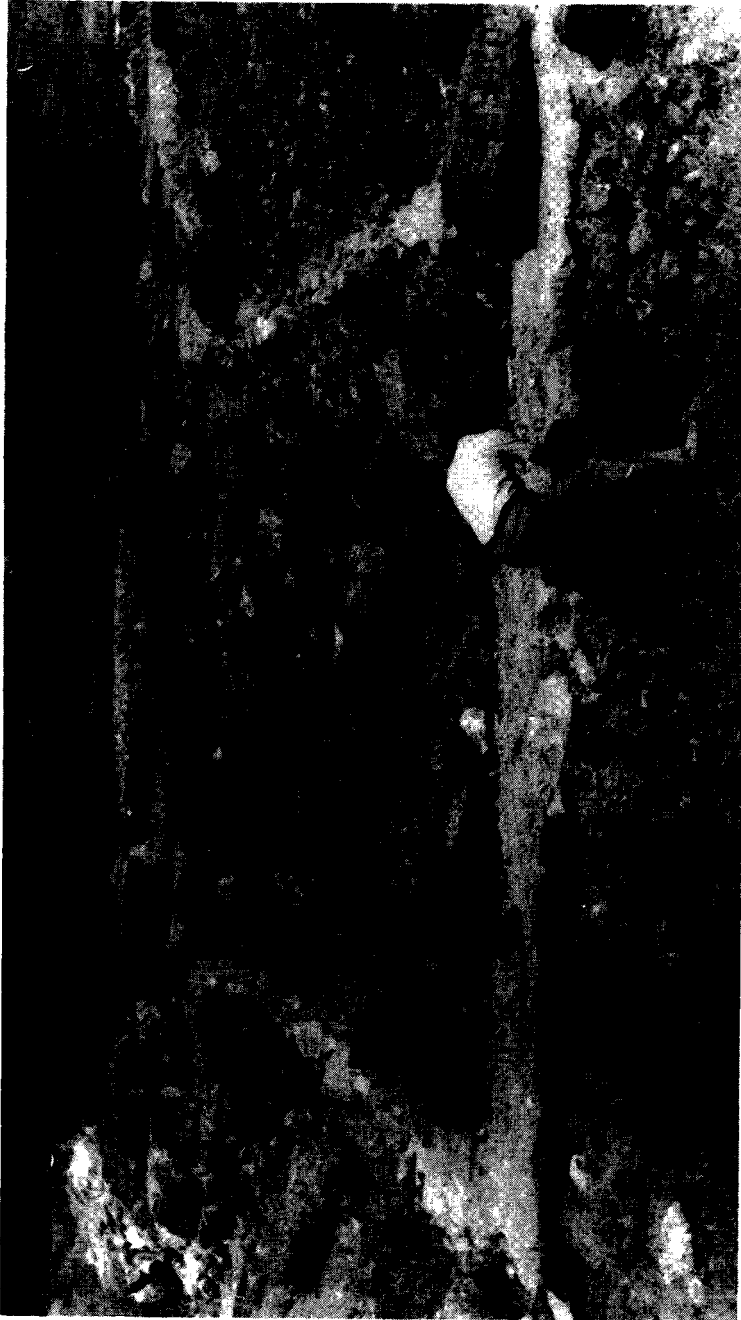

Harita: 1- Kayseri Merkez ve Tontar Mevkii Şimdiki Yollarıyla

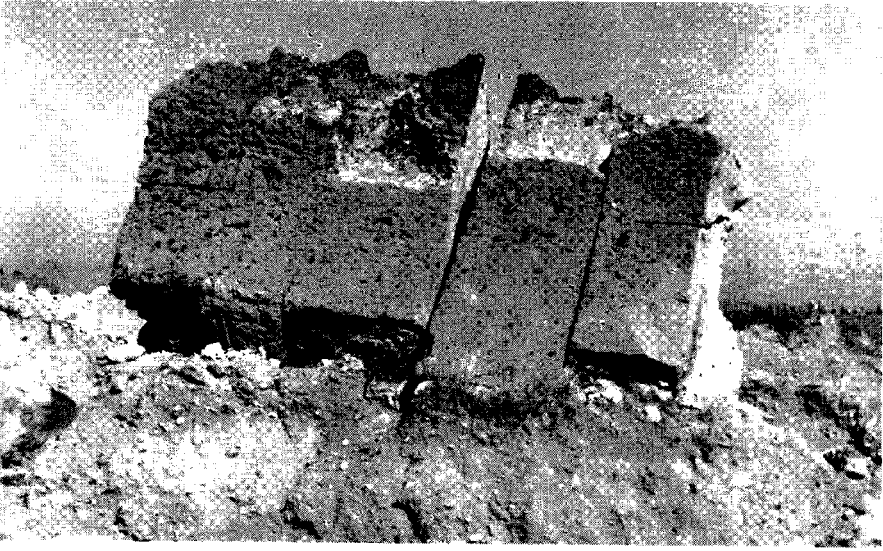
Ground-plan of the Church of Caesareia
Caesareia Kilisesi orijinal planı

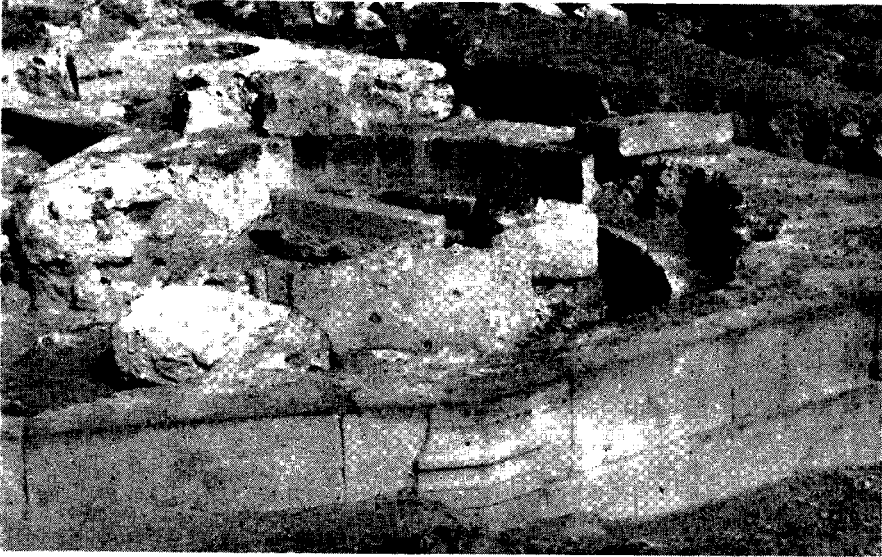
1 0 1 2 3 4 5 M.
Tevfik ELKOVAN

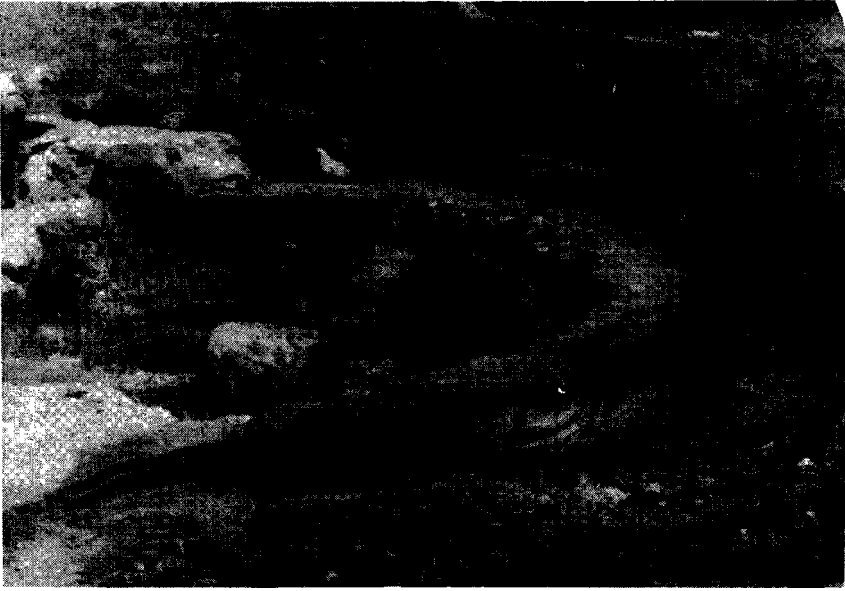
Resim: 1

Resim: 2

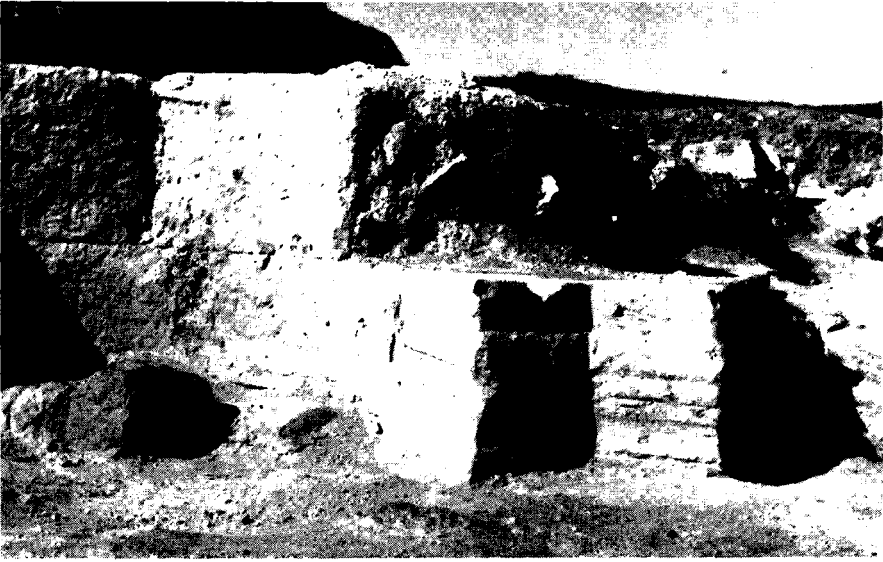
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

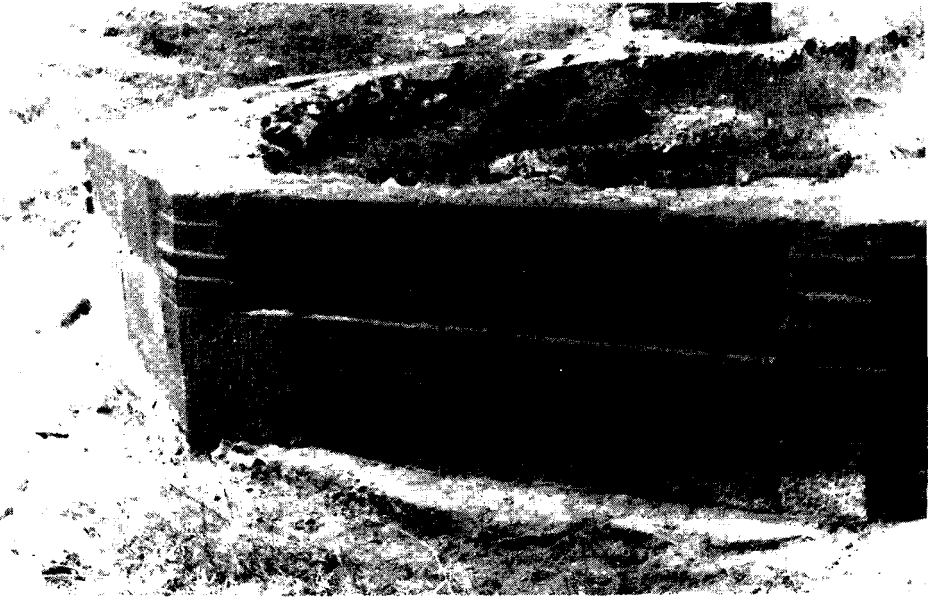
Resim: 6

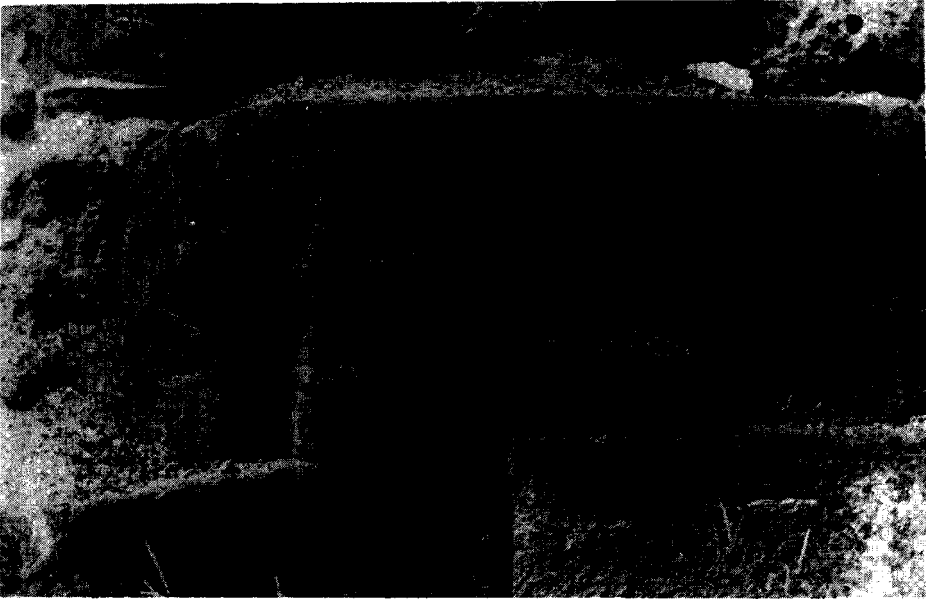
Resim: 7

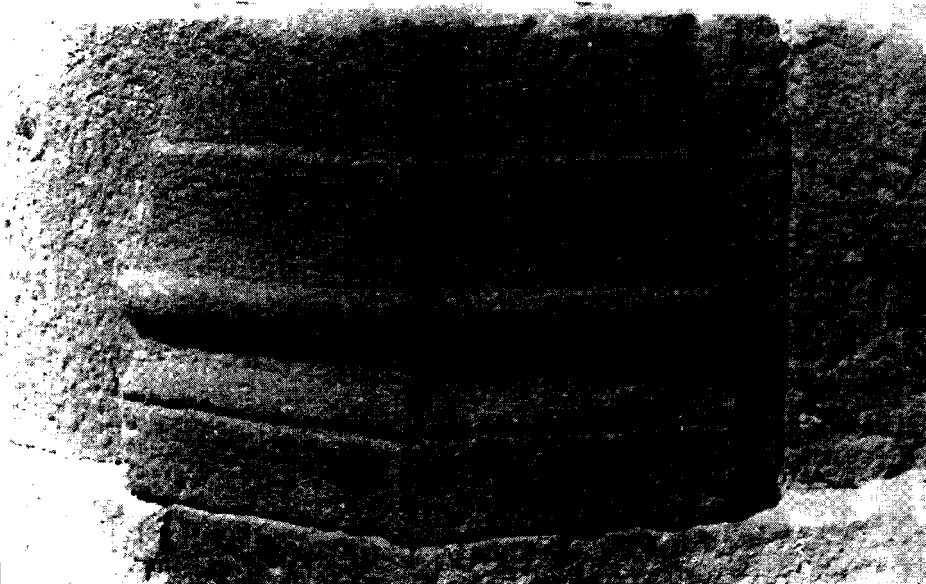
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

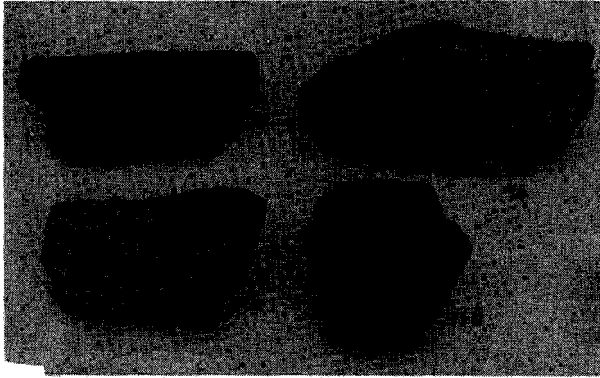
Resim: 13

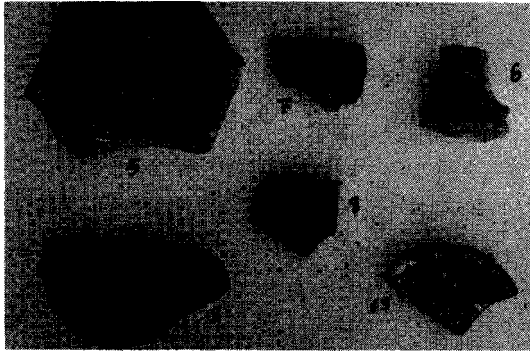
Resim: 14

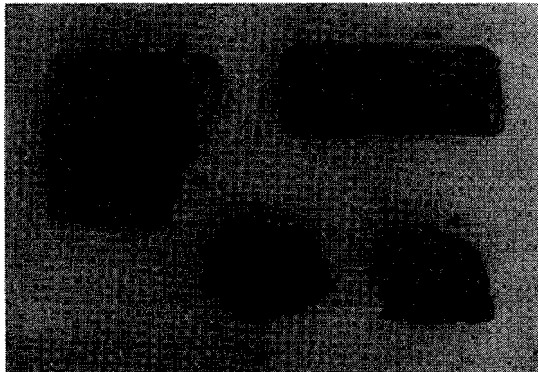
Resim: 15

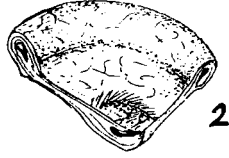
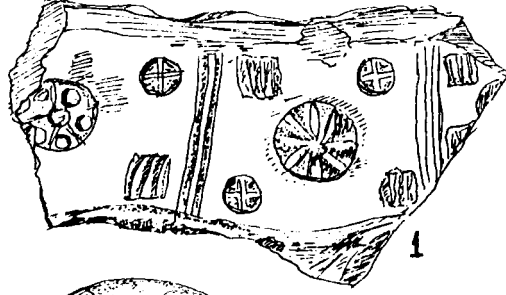
Resim: 16

Resim: 17

Resim: 18

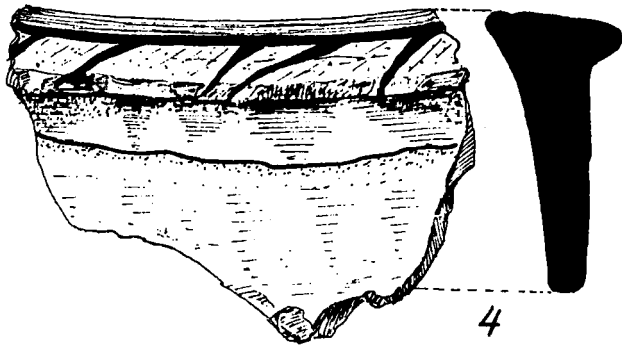
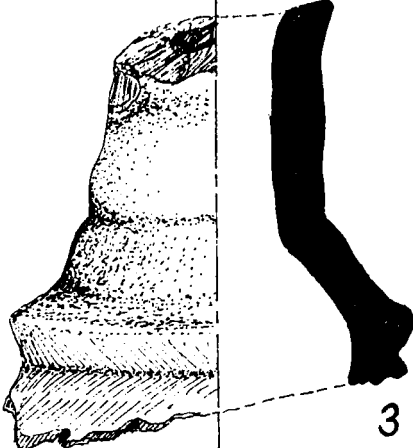
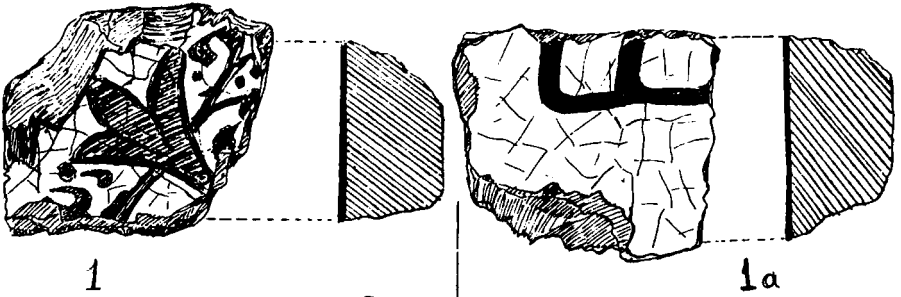

ÖNYÜZ

ARKAYÜZ

Resim: 19

Resim: 20

KONYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN HEKATE BAŞI

İsmail KARAMUT*

Çalışmamıza konu olan yapıt Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Envanter numarası 232 olan yapıtın ölçüleri; yükseklik: 32,7 cm, max. kalınlık (başın)=12,4 cm, en: 22,3 cm, sütunçe çapı: 13,9 cm. şeklindedir.

Yapıtımız Pisidia Antiocheia'sı yakınındaki Ay Tanrısı Men için yapılmış ve ona tapınılan Karakuyu Tepesi'ndeki Men kutsal alanında 1912 yılında W. Ramsay ve arkadaşları tarafından yapılan kazılar sonucu bulunmuştur.

Son derece güzel, beyaz, kaliteli mermerden yapılmıştır. Ölçülerinden de anlaşılacağı gibi normal boyutlarda olmayıp, insan ölçülerinin yarısına yakın ölçülere sahiptir.

Çalışmamızın amacı yapıtın ikonografik olarak tanımını yapmak daha sonra da bazı önemli Hekate yontuları ile kıyaslayarak onu arkeoloji dünyasına tanıtmaktır. Ay Tanrısı Men'e ait bir kutsal alanda bulunması onun ikonografik olarak saptanmasında bizim için dayanak noktası olmuştur.

Yapıtımız kutsal alanda peribolosun kuzeybatı köşesinde atılmış olarak bulunmuştur.¹ J.G. Anderson makalesinde aynı yerde yapıtımızla beraber daha birçok yontu bulunduğunu ancak en güzelinin bu yapıt olduğunu söyler². Olasılıkla bu yontular adak eşyası olarak oraya bırakılmış olmalıdır.

Çok güzel bir işçiliğe sahip yapıtımızın yüzü doğal koşullar nedeniyle değişmiş ve bazı yerleri kabuk bağlamıştır. Saçta yıpranmalar mevcuttur. Burnun sivri kısmı kırılmıştır. Yüzünde yer yer çentik izleri vardır. Sütuncenin büyük bir kısmı eksiktir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen yapıtımız tarihlenebilecek ve ikonografik olarak tanımlanabilecek durumdadır.

(*) Dr. İsmail KARAMUT, Alanya Müzesi Müdürü

(1) J. G. Anderson; *Festivals of Men Askaenos in the Roman Colonia at Antioch of Pisidia* "JRS" c. 3, London, 1913, sh. 274.

(2) J.G. Anderson; a.g.e., sh. 274.

Yapıtımız hilâl şeklinde diademli, ensesinden yüksekçe silindirik bir sütunceye bitişik olarak yapılmış genç bir kadını betimlemektedir (Resim: 1) Saçlar ortadan ayırık ve düzensiz dalgalar halinde yanlardan arkaya taranmış ve arkada sütuncenin silindirik yüzeyinde topuz oluşturmuştur (Resim: 2). Oval bir yüze sahiptir. Kulakların büyük bir bölümü saçların altında kalır. Üst göz kapakları geniştir. Bakışlar yukarıya yöneltilerek ileriye bakıyor izlenimi verilmiştir. Kulakların arkasından omuzlara doğru inen her bir yanda birer adet kalın saç lüleleri vardır. Diademden itibaren saçın üst kısmı da işlenmiştir. Ancak görülebilen kısımlarına göre daha üstünkörüdür ve matkap kullanılmamıştır. Oval yüzde gözler çok iyi işlenmiş olup ince göz kapakları içinde göz bebekleri oyularak belirtilmiştir (Resim: 3 ve 7).

Silindirik sütuncenin uç kısmı dışa dönük dudaklı bir biçimde işlenmiştir. Silindirik gövdenin üzerinde stilize iki adet yıldız ve bir adet ay motifi işlenmiştir. Sütuncenin başa yakın kısmında saç örgüsü şeklinde bir çelenk kabartılarak işlenmiş olup üzerinde yer yer matkap kullanılmıştır (Resim: 4). Saç örgüsünden sonra sütunce devam etmektedir. Ancak kadının başı boyundan itibaren, sütuncenin de önemli bir bölümü kırıldığından, uzunluğu hakkında fikir beyan edecek durumda değiliz. Sütuncenin kadın başına simetrik olan diğer yönü kırılmıştır. Ancak silindirik gövde üzerine işlenen saça ait topuzun aynısı simetrik bir şekilde yanına işlenmiştir (Resim: 2). Buradan sütuncenin bu yönünde de bir kadın başı olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bize betimlenen bu ikinci baş birincisinin aynısı olmalıdır. Zira topuzlar aynıdır.

Anderson makalesinde, bu eserin tanrıça Demeter olabileceğini belirtmiştir³ ama başın tanrıça ve de Demeter olduğunu kanıtlayacak herhangi bir belge sunmamaktadır. Sütuncenin öbür yüzündeki simetrik durumda kaybolan diğer baş için ise, yapıtımızın basit bir kopyası da ya da tanrıça Demeter'in değişik bir görünüşü ya da arkadaşı Men olabilir, demektedir⁴. Simetrik durumdaki kaybolan başın Men olamayacağı açıktır, zira sütuncenin kalan silindirik gövdesi üzerindeki topuz bir erkeğe değil kadına ait olmalıdır. Ayrıca Ay Tanrısı Men için yapılmış bir kutsal alanda Demeter olarak betimlenmiş bir yapıta rastlama olasılığı çok zayıftır. Özetle Anderson'un yapıtımızı Demeter olarak kabul eden düşüncesine, yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı katılamıyoruz.

Bizce yapıtımız tanrıça Hekate'yi betimliyor olmalıdır. Bilindiği gibi tanrıça Hekate genellikle bir sütunce etrafında üç ayrı baş ve vücut olarak

(3) J. G. Anderson; a.g.e., sh. 274.

(4) J.G. Anderson; a.g.e., sh. 274.

betimlenmektedir ve sanıyoruz bizim yapıtımızda da sütuncenin kırılmış olan diğer yüzlerinde iki adet daha Hekate başı betimlenmiş idi. Üstelik birisinin topuz izi sütuncenin üzerinde görülebilmektedir (Resim: 2).

Hekate, Yunan din ve felsefesine sonradan gelme bir tanrıça olup Yunan varlığına sonuna dek yabancı kalmıştır. Anadolu kökenlidir. Olympos tanrıları ile ilişkisi hiç açığa kavuşmayan, yerde, gökte ve denizlerde önemli rol oynayan çok güçlü bir tanrıça olduğu diğer tanrılarca da saygın bir yeri olduğu bilinir. Hekate, Yunan Panteonuna yabancı bir varlıktır ve onun Olymposlular arasına sokulması Zeus'un isteği ile olmuştur. Hekate güneş soylulardan yani Titanlar kuşağının döllerindedir. Babası Perses, anası Asterie'dir⁵. Homeros destanlarında adına rastlanmayan tanrıçaya, Theogonia'da Hesiodos yüz dizeyi aşkın bölüm ayırır⁶. A. Erhat, Hekate kültü için Hesiodos soyunun Kyme'den getirmiş olduğu bir tapım sayılabilir⁷ diyerek onun Anadolu kökenli bir tanrıça olduğunu belirtiyor.

Romalılarda, Hekate, Diane ile sıkı sıkıya bağlıdır. Diane ile kaynaşmış olarak Hekate halkın ağızında Ortaçağ'a değin vahşi bir avcı olarak yaşamaya devam etmiştir⁸. Hekate başlangıçtan itibaren hayaletlerin, cinlerin kraliçesi olarak görülür. Bu nedenle yeraltı dünyası ile ilişkileri vardır. Yeraltı dünyasının öç alan ve cezalandıran tanrıları Erinys'ler gibi Hekate de hançer, yılan, kırbaç tutar⁹. Hekate gücünün simgesi olarak Hades kapısının anahtarlarını tutar. Gölgeler imparatorluğunda Hekate'nin egemenliği, başındaki polosla ifade edilir. Hekate, insanların kötü rüyalar görmesine sebep olur. Hekate'nin üç yol ağızında bulunduğu söylenir, Halk inancında kötü ruhların kavşaklarda özellikle üç yol ağızlarında bulunduğu bilinir. Kendisine yol kavşaklarında dua edilir. Bu arada Hekate'nin köpeklerle çevrili olduğu düşünülür. Köpekler onun refakatçileridir. Ulumalar arasında ortaya çıkar. Böylece havlıyan bir köpek gibi düşünülür. Ona tabi köpekler efendilerinin huzurunda titrerler. Hekate kötü ruhları yollar, bu ruhların efendisi olarak da kişiyi onların saldırısına karşı da koruyabilir¹⁰. Hastalıkların iyileştirilmesinde Hekate'nin gücüne inanılır. Bu yüzden Hekate'ye atribüt olarak sürekli meşale tutturulur. Hekate'nin bir diğer yönü de ona ay tanrıçası olarak tapınılmış olmasıdır. Bu şekliyle asıl tapımına Roma'da

(5) Sabahattin Eyüboğlu-Azra Erhat; Hesiodos Eseri ve Kaynakları, Ankara, 1977, sh. 190.

(6) S. Eyüboğlu-A. Erhat; a.g.e., sh. 190.

(7) S. Eyüboğlu-A. Erhat; a.g.e., sh. 190.

(8) Pauly-Wissowa - Kroll; Hekate, Real Encyclopädie der Klassischen Altertum swissenschaft, Stuttgart, sh. 2771.

(9) Pauly-Wissowa-Kroll; a.g.e., sh. 2773.

(10) Pauly-Wissowa-Kroll; a.g.e., sh. 2777.

rastlanır. Burada ay tanrıçası geceye ve karanlığa egemen bir varlık, büyü ve sihri elinde tutan kara güçler tanrıçası olarak karşımıza çıkar¹¹. Bizi tanrıçanın bu özelliği ilgilendirmekte olup yapıtımızda da, Hekate ay tanrıçası olarak betimlenmektedir. Hekate'nin bu yönü bugüne değin tamamen ihmal edilmiştir. Tanrıça bu özelliğini yani ay tanrıçası olma karakterini başlangıçtan beri taşımaz¹². Hekate'nin meşaleleri dolaylı olarak ayın betimlemeleri gibi de kabul edilir. Güneydoğu Anadolu'da sayısız kültürün bulunması onun Anadolu'lu bir tanrıça olması gerektiği için kanıt olmalıdır ve yurdunun orada aranmasını gerektirir¹³. Tanrıça Hekate, sanatta tek vücutlu olarak betimlenir. Bunun yanı sıra üç vücutlu betimlemelerine daha sık rastlanır. Tanrıça betimlemeleri iki guruba ayrılır. Tanrıça ya üç bedenli ve üç başlı olarak veya bir beden üzerine oturtulmuş üç başlı betimlenir. İkinci sınıfa giren betimlemelerde genellikle bir vücutta üç baş bulunur ama altı tane kolu vardır. Hekate'nin atribütleri olarak meşaleler, köpekler, yılanlar, kamçılar, kılıçlar ve de anahtarlar gözlenmektedir¹⁴.

Leningrat Ermitaj Müzesi¹⁵, Wiena Kuntshistorischens Müzesi¹⁶, Venedik Arkeoloji Müzesi¹⁷, Leiden, Rijks Müzesi'ndeki¹⁸ Hekate yontuları, bir sütunce etrafında üç gövdeli ve üç başlı olarak betimlenen Hekate'lere en iyi birer örnektirler.

Ay tanrısı Men için yapılmış bir kutsal alanda, ay tanrıçası olarak betimlenen bir yapıta rastlamak doğal olup, sütuncenin gövdesi üzerindeki iki adet yıldız ve ay motifleri başın ayla ilgili bir tanrıçaya ait olduğunu pekiştiren özelliklerdir.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan ve Frigya menşeli olan (Kütahya veya Altıntaş) bir mezar taşı kabartmasında¹⁹ Men ile Hekate birlikte betimlenmiştir. Gaios'un mezartaşı denilen bu kabartmanın üst levhasında

(11) Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü İstanbul, 1982 sh. 158.

(12) Pauly-Wissowa-Kroll; a.g.e., sh. 2778.

(13) Pauly-Wissowa-Kroll; a.g.e., sh. 2779.

(14) Pauly-Wissowa-Kroll; a.g.e., sh. 2782.

(15) Theodor Kraus; Hekate, Studien zu Wesen und Bild Der Göttin in Kleinasien und Griechenland, Heildelberg, 1960, levha: 7, resim 2-levh. 8, res. 1, 2-levh. 17, res. 1, 3.

(16) Theodor Kraus; a.g.e; levha. 7, res. 2-levh. 8, res. 1,2-levh. 17, res. 1, 3.

(17) Theodor Kraus; a.g.e., levha . 9, res. 1, 3.

(18) Theodor Kraus; a.g.e., levha., 19, res. 1,3.

(19) E. Lane; Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis (CMRDM)-The Monuments and Inscriptons, Leiden, 1971, sh. 64, no. 99, levha-43, Afif Erzen, Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında "Belleten" c. 17, sayı. 65, Ankara, 1953, sh. 4,5- resim, 5.

ortada, ayakta ve yanyana üçüzlü bir Hekate gurubu ellerinde meşale tutmaktadır. Ortadaki figürün başında büyük bir hilâl görünmektedir. Hilalin orta boşluğu giyimli bir Helios büstü tarafından işgal edilmiştir. Hekate'lerin solunda cepheden görülen, ayakta duran Frig kıyafetinde omuzlarının gerisinde yarım ay motifi ile bir Men betimlenmiştir. A. Erzen; Men ve Hekate'nin bu kabartmada birlikte betimlenişini güneşin doğuşu ile ayın battığı anı ifade eden bir betimleme olarak kabul edip, güneş tanrısı ile ay tanrısının kabartmalarda beraber görünüşünü izah etmesi bakımından ilgi çekici bulunmaktadır²⁰.

Yapıtımız şu anda Perge deposunda bulunan, Perge şehir kapısı girişindeki anıtsal takım kazısı sırasında bulunmuş ve Jale İnan'a göre, Lucilla'ya ait olması gereken baş (Resim 5-6)²¹ ile büyük benzerlikler gösterir. Aynı modele bakarak yapıldıkları kesindir. O kadar ki hilal şeklinde yapılmış diadem bile tamamen benzerdir. Her iki yapıta ait yüzlerin oval oluşu, ince üst göz kapaklarının inikliği, kulakların hemen hemen saçların altında kalışı, saçların ortadan ayrılıp, düzensiz dalgalar halinde yanlara taranışı, göz bebeklerinin işleniş, en önemlisi kulakların önündeki perçemler dahi büyük benzerlikler gösterir. Benzerlikler bizi her iki yapıtın da aynı kişiyi betimleyebileceğini düşündürecek kadar büyüktür. Baştaki diademin imparator eşlerine özgü bir özellik olduğunu düşünürsek acaba imparatoriçe Lucilla tanrılaştırılıp kendisini Hekate olarak betimletmiş olabilir mi? Şu anda böyle bir sorunun yanıtını verebilecek dökümanlara sahip değiliz. Belki de ileride yapılacak çalışmalar, yeni bulunacak Lucilla'ya ait başlar, bu sorunun yanıtını verebilecektir.

Her ikisinde de saçların betimlenişinde matkap hayli derinlere nüfus ettirilerek ışık gölge kontrastı elde edilmiştir (Resim 6-7). Lucilla'da matkap daha fazla kullanılmıştır. Saç tellerini birbirinden ayıran kanallar daha uzun olarak işlenmiştir. Saçların işleniş biçimine göre her iki yapıt da Antoninler dönemine tarihlenmelidir. Lucilla başı yapıtımıza göre daha geç bir tarihe verilmelidir. Lucilla başı, Anadolu'da az sayıda bulunmuş diğer Lucilla başlarına göre farklı bir tipe dayanmakta olup tek örnek değildir. İkinci örneği İznik'te bulunmaktadır²².

Yukarıda belirttiğimiz gibi, yapıtımız tarihleme açısından güçlük çıkarmakta olup saç buklelerinin yapılışı yanında ağız ve gözlerin teknik yönden işleniş biçimi, Antoninler dönemi özellikleridir.

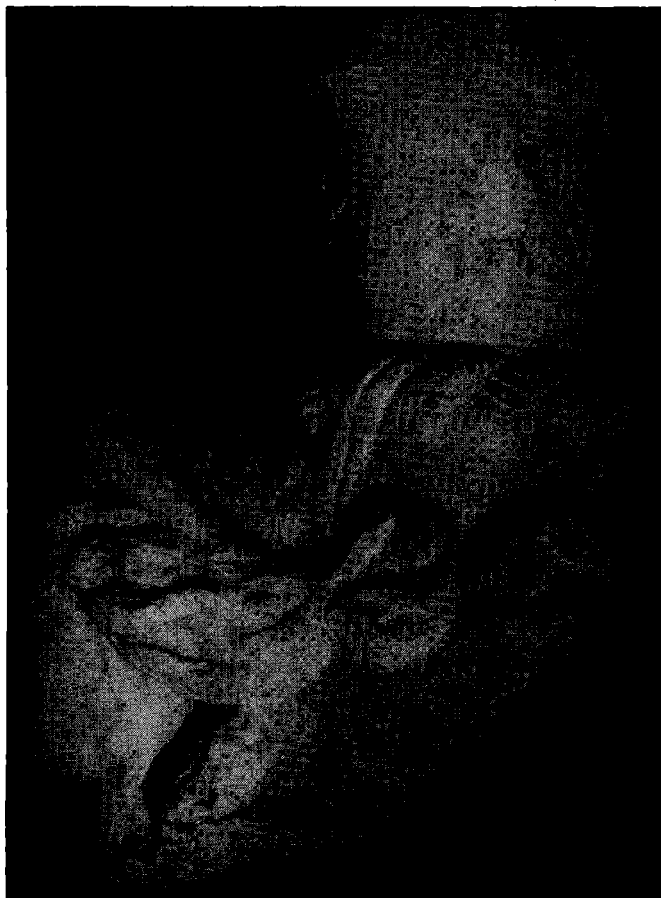
(20) Afif Erzen; a.g.e., sh. 4, 5.

(21) Jale İnan; Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri (Römische Portrats aus Dem Gebiet von Antalya), Ankara, 1965, sh. 21, 22, levha, 12, resim. 1, 2, no. 10.

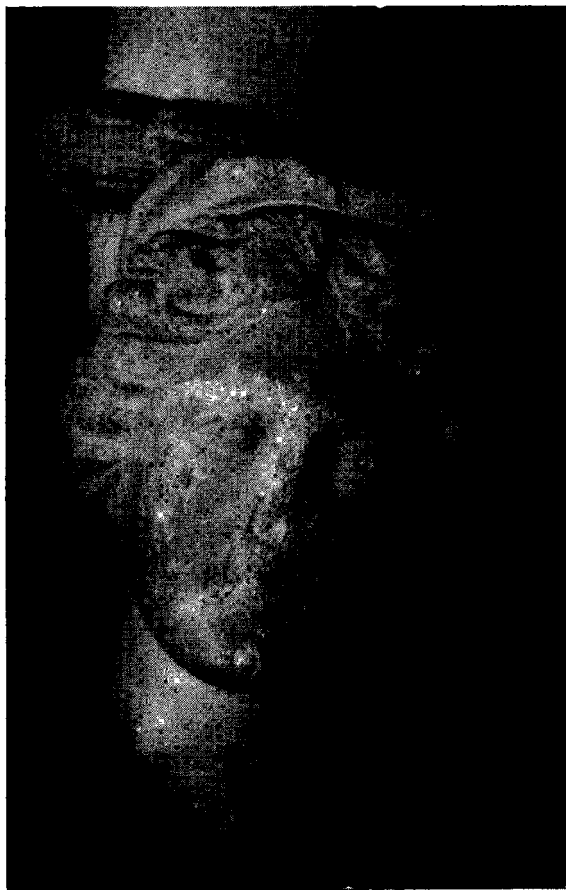
(22) Jale İnan; a.g.e., sh. 22.

Resim: 1

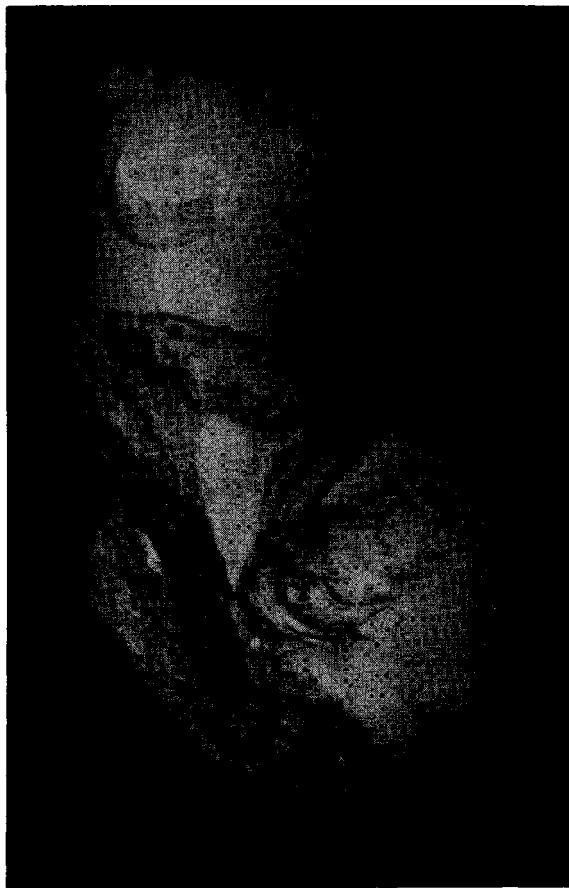

Resim: 2

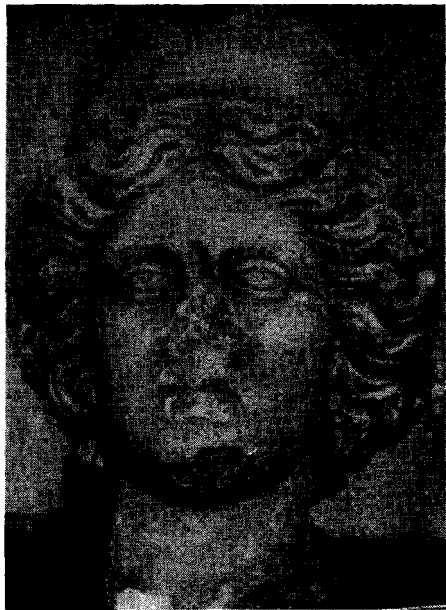

159

Resim: 3

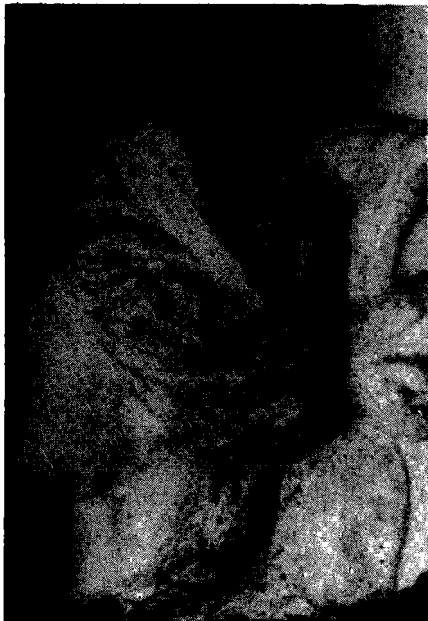
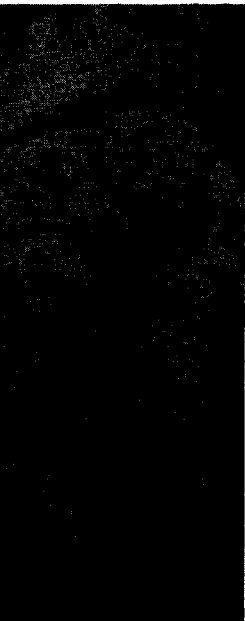
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

LYKIA OLYMPOS DAĞI'NDA BİR ÖN ARAŞTIRMA

Adnan DİLER*

Tanrı Hephaistos'un bilinen ünlü tapınım merkezlerinden biri de Lykia Hephaistionu'dur¹. Antik bir yolla ulaşılan Khimaira (Hephaistion) daki ölümsüz ateşten kaynaklanan bu kültün Olympos'daki ayrıcalıklı yeri yazıt² ve sikke³ gibi arkeolojik verilerle de bellidir.

Athena resimli kent sikkelerinin öteki yüzündeki yıldırımla simgelenen⁴ Zeus ise Olympos'un bir başka önemli tanrısıydı. Hephaistos kültürünün Khimaira'da sönmeyen ateşe bağlılığı gibi Zeus tapınımının da yerleşim yakınındaki Olympos Dağı'yla önemli bir ilişkisi olmalıydı. Çünkü, aynı adı taşıyan ve böylesine yüksek dağ doruklarında yapılan araştırmalarda, dağ kültürüne yönelik bazı tapınım kalıntıları belirlenmiştir. Ve benzerleri Lykia Olympos Dağı'nda da bu türden bir kutsal alanın varlığına yol gösterebilirdi⁵.

Olympos Dağı'nın konumuna ilişkin bazı açıklayıcı bilgiler Strabo tarafından verilir: Yazar –sonraları Phoinikous olarak da anılan– hem kentin hem de dağın aynı Olympos adıyla çağrıldığını, eteklerinde korsan Zeniketes'in kalesinin bulunduğunu, ayrıca bu kale ve dağdan tüm Lykia, Pamphylia, Psidia ile Milyas'ın görülebildiğinden söz eder⁶. Kentin kuzeyba-

(*) Dr. Adnan DİLER, Atatürk Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 25240-ERZURUM

(1) Sönmeyen ateşe bağlı tanrının diğer ünlü kült merkezleri ise Lemnos, C. Fredrich, AM 31-3, 1906, 254 vdd., Etna, RE VIII, 1, 322 vdd. (L. Malten) ve Bakü'dedir, Petroleum I 1906, 591 vdd.

(2) E. Petersen-F. von Luschan, Reisen im südwestlichen Kleinasien II: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyatis (1889) 117; L. Malten, JdI 27, 1912, 237.

(3) Özellikle III. Gordianus portreleri üzerinde bu tanrı portreleri yaygındır, H. von Aulock, IstMitt. Beih. 11, 1974, 71 Lev. 11 Nr. 186-189.

(4) H. von Aulock SNG Lykien 10 Lev. 143 Nr. 4376.

(5) Daha önce gerçekleştirilen ön çalışmanın ardından gelecekte kentin güneyindeki Olympos Dağı'nda da bu yönde bir araştırma yapmanın gerekliliği dile getirilmişti, A. Diler VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1988) 109.

(6) Strabo XIV 671.

tısındaki 2300 m. yüksekliğine erişen Tahtalı Dağı'nın Strabo'nun tanımına uyan Olympos Dağı olduğu önerilir⁷. Ancak güneyde yerleşik Musa Dağı Olympos'a yakınlığı yanında, korsanların da sığınabileceği doğal bir savunma yeri içeren konumuyla, Strabo'nun sözünü ettiği ve asıl kentle ilişkili Olympos Dağı olmalı⁸. Bazı yüksek dağların Anadolu'da da Olympos adıyla anıldığı düşünülürse, görkemli Tahtalı Dağı'nın aynı adı taşıması doğaldır⁹.

Musa Dağı'nda olası kült kalıntılarını incelemeyi amaçlayan bu ön araştırma başlangıcında, değerlendirilmiş dağ temenoslarına ilişkin bilinenlerle, Musa Dağı'nın denize koşut doğu tepelerinden çok batı ve güney tepelerinin kalıntılar için daha elverişli olabileceği sonucuna ulaşılmış ve aramaların bu yörede yoğunlaştırılmasına karar verilmiştir. Bu düşünceyle, anılan yöreye doğru kentin güneyinden Çillidere Vadisi'nin doğu yamaçlarındaki bir patika yol güneye doğru izlendiğinde (Resim: 1), bu güzergah üzerinde Khimaira'dakine benzer özellikteki antik bir yolun korunabilmiş bazı bölümleri yer yer de olsa belirlenebilmiştir (Resim: 3). Güneye doğru sürekli yükselen bu yolun Olympos'a 3-3.5 km uzağından batıya dönülmesinin ardından, Musa Dağı'nın Harnupluyurt (Yaylalık) denilen tepesine ulaşılmış (Resim: 1) ve ormanlık alan içerisinde bazı önemli antik kalıntılarla karşılaşmıştır. Bunlar, bosajlı pseudo izodom duvarlardan yapılmış, içlerinde sarnıçlar ve diğer mimari parçaların görüldüğü çoğu nitelikli erken yapılar (Resim: 11. 12) ile alanın kuzeyinde yoğunlaşan geç dönem kalıntılarıdır. Aranılan kült kalıntılarına ise Yaylalık denilen tepe düzlüğünün güney kenarında rastlanılmıştır. Bunlar, ortada bir şapel ile onun apsisinin arkasındaki yuvarlak bir duvar kalıntısı ve şapelin önünde yerleşik, ortası bir kuyu şeklinde açılmış, kare biçimli yüksekçe bir platformdan oluşur.

Şapelin arkasındaki -toplama malzemeden yapılmış- duvar kalıntısının şapel apsisine uzaklığı yaklaşık 1.30-1.65 m kadardır (Resim: 2). Eğrisel tasarlı bu duvarın uzantıları yıkıntı nedeniyle izlenememektedir. Kalıntılardan şapel apsisinde moloztaş, diğer duvarlarında ise dikdörtgen kesimli düzgün bloklar kullanılmıştır (Resim: 4.5); yapının dıştan ölçüleri 9x5 m kadardır ve ancak 1.50 m yüksekliğince ayakta kalabilmiştir. Şapel önündeki alanda konumlanan düzgün bloklardan yapılmış platform 2.90 x 3.10

(7) G.E. Bean, *Klein Asien* (1968) 153; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor II* (1950) 287 vdd., 1168 Not. 19. Buna karşın Musa Dağı'nın Strabo'ca da sözü edilen Olympos Dağı olabileceği konusunda da bazı görüşler vardır, Cook, *Zeus II* 972 Not. 1.

(8) Strabo (XII 574) Olympos Dağları'ndan söz ederken sık ormanları ve haydut çetelerini barındıran, dağ tarafından korunmuş yerler içerdiklerinden söz eder.

(9) Strabo XII 572; XIV 682. 683.

m ölçülerinde ve kareye yakın bir tasardadır (Resim: 2.6). Bu kalıntının içinde 0.85 m çapında ve yaklaşık 2 m(?) derinliğinde bir kuyu açılmıştır (Resim: 7). Moloztaşlardan yapılmış bu kuyu içerisinde ayrıca düzgün taşlardan oluşturulmuş küçük bir inişin varlığı da görülebilmektedir¹⁰.

Temenos in-situ kalıntılarının özetle resmedilen bu görünümü yanında, çevreye yayılmış yıkıntı dolgusu içinde, diğer bazı kalıntılar da izlenebilmektedir. Bunlardan 0,60 m çapında, içi oyuk silindirik biçimli bir öge ile (Resim: 9) platformun yanında bulunan ve olasılıkla yuvarlak tabanlı- taşınabilir türden- bir sunağa ilişkin kırık parça (Resim: 6.10) ilgi çekicidir¹¹.

Musa Dağı'nın Yaylalık doruğunda bulunan bu kalıntıların külte yönelik olduklarından kuşku duyulmaz. Bu olgu, tapınımın geç dönemlerdeki sürekliliğine tanıklık eden şapelin varlığıyla da bellidir. Alanın doğu kenarında konumlanan eğrisel duvarın az korunmuşluğu nedeniyle tasarımı ve şapel ile ilişkisini saptamak olanaksızdır. Ancak, her ikisinin de benzer malzeme içermeleri yanında, işçilik yönünden birbirlerinden fazla soyutlanamayacakları da açıktır. Ve belkide şapel ile aynı eksen üzerindeki bir kilisenin korunabilmiş kalıntısı da olabilir¹². Alanın ön kesimine kondukları, içinde yuvarlak bir açıklığın da gözlendiği platform ise (Resim: 4.7) herşeyden önce Bizans Çağı kilise ya da şapel önlerinde kullanılmış örnekleri bilinmediğinden bu külte yabancıdır ve alanda bulunan bir sunağa ait olabilecek diğer bazı parçalarla birlikte (Resim: 9.10) temenos'un incelemeye değer en önemli kalıntısıdır. Bunun işlevine yönelik sorunlara ise ancak bilinen dağ tapınım yerlerinin incelenmesiyle bazı çözüm yolları aranabilir:

Anakara Hellenistan ve Girit'te yerleşik bazı araştırılmış örneklerin dışında dağ temenoslarına ait bilinenlerin yetersizliğine ve bunların önemli bir kısmının da salt kaynaklarda söylenenlerle sınırlı olduğuna değinmek gerekir¹³. Belli bir bölgede yoğunlaşmış araştırılmış erken yapıtlardan Hymettos gibi Bizans Çağı'na dek sürekli ilgi görmüş örneklerin kült kalıntılarında

(10) Çukurun alt kesiminde, daha iri ve düzgün kesilmiş taşlardan oluşturulmuş bir niş görülür. Bu türden benzer düzenlemeleri Olympos oda gömütlerinde de izleyebiliyoruz.

(11) Platformun yanbaşıda bulunan yaklaşık 0.70 m. çapındaki kırık parça olasılıkla yuvarlak tabanlı bir sunağın üst gövde-tabla kesiminden kopmuş olmalıdır. Kalıntı özellikle dışa taşıntılı tabla silmesinin yanı sıra onun altında 2. bir plastik silme içermesiyle ilgi çekicidir ve bu özelliğiyle Antalya Müzesi'ndeki Roma Çağı sunaklarına benzerlik gösterir. Datça'da bulunmuş bir başka benzer örnek için bk. M. U. Anabolu, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi III, Ege Üniversitesi Yayınları (1984) 1 vdd. Lev. VI Res. 11.

(12) Bu türden benzer düzenlemeler için bak. R. M. Harrison, AS 13, 1963, 117 vdd. Res. 17 vdd.

(13) Anadolu'da özellikle Hitit ve diğer erken kültürlerdeki dağ tapınımına yönelik bir çalışma V. Haas'ca gerçekleştirilmiştir, V. Haas, Hethitische Berggötter und Hurritische Steindämonen (1982) 9 vdd.

daha sonra da herhangi bir değişikliğin belirlenememesi, diğer bölgelerin çağ-
daş ve geç tarihlilerinde de köklü farklılıkların beklenmeyeceğinde yönlendiricidir. Ve bunların incelenmesiyle Olympos kalıntıları için de ip uçları verebilecek bazı sonuçlara ulaşılabilir:

Altarlar¹⁴, dağ temenoslarının da vazgeçilmez öğeleri olarak gözüktür-
ler. Kaba ya da az işlenmiş doğal kayalar¹⁵ bunların en ilkel tipleridir. Öte
yandan kare ya da yuvarlak yontulmuş taşınabilir özelliktekiler de aynı ama-
ca yönelik kullanılmışlardır. Bir kutsal alanının işlendiği Zakro rhytonu üzerindeki resimlemeyle¹⁶ bu türden, taşınabilir benzer altarların dağ temenos-
larında Orta Minos Dönemi'nden beri kullanıldıkları belgelenmektedir. Lykia, Olympos Dağı'ndaki platformun yanibaşındaki kırık parça da sözü
edilen türden taşınabilir bir altara ait olmalıdır.

Bu basit altarlar yanında kayaya oyularak ya da taş bloklardan yapıma
platformlar da temenosların diğer önemli kült gereçleridir. Bunların bir örneğini Zakro rhytonundaki aynı resimlemede izleyebiliyoruz; temenos alanının odağına kondurulmuş blok taşlardan yapıma dikdörtgen platform, düz ve alçak bir yapıdadır¹⁷. Girit'teki Juktas¹⁸ ve İda Dağı'nda Zeus İdaios'a adanmış yerli kayadan oyulma 4.80x1.95 m ölçülerindeki¹⁹ ve Aegina Oros Dağı'nda²⁰ konumlanan platformlar buna örnek gösterilebilir.

Dağ temenoslarına yerleşik bu platformlardan bazılarının üzerlerinde çeşitli adaklar, hayvan kemiği ve kül artıklarının saptanması bunların altar işlevinde kullanıldıklarını kanıtlar²¹.

-
- (14) Dağ tapınımını kronolojik bir gelişim süreci içinde inceleyen A.B. Cook (Zeus I 117) Zeus'un dağ kültürünü (1) basit altarlar, (2) altar ve tanrı heykeli, (3) altar ve tapınak içinde tanrı heykeli olarak üç aşamada değerlendirir.
 - (15) Cook, Zeus I 519 vdd.; Zeus II 983 vdd.
 - (16) Rutkowski, CultPlace 83 Res. 94. Zakro rhytonu üzerindeki altarın Pompei'den bir benzeri için, C.G. Yavis, Greek Altars, Origins and Typology (1949) 175 vdd. Res. 80.
 - (17) Yapıtı alçak olması nedeniyle "eschara" tipli olarak yorumlanmaktadır, Rutkowski, Cultplace 82.83 Res. 94. Zakro rhytonu üzerindeki resimlemeden dağ temenoslarında birden çok altarın işlevlendirildiği de anlaşılmaktadır. Bu olgu altarların kuru sunu, kurban kesme ve yakma gibi değişik adamalara hizmet vermelerinden kaynaklanıyor olmalıdır.
 - (18) B. Rutkowski, Nature Sanctuaries in Minoan Crete (1985) Res. 67 a. Cook'un yapıtında platform belirtilmemiştir. Yazar erken evrede sunu olgusunun bir kült altarında gerçekleştirildiğini açıklar, Cook, Zeus II 939 vdd. Res. 837.
 - (19) Cook, Zeus II 932 vdd. Res. 836.
 - (20) Oros Dağı Aegina'nın en yüksek dağıdır. Bu dağın üzerindeki altar Lykaion örneğindeki gibi düz bir platform olarak gösterilmiştir, A. Furtwangler, Aegina. Das Heiligtum der Aphaia I 473 vdd.; G. Welter, AA 33, (1938) 8 vdd.
 - (21) Langdon, M. Hymettos 82 vdd.

Taş duvarlardan oluşturulmuş kare ya da dikdörtgen tasarlı üstü açık basit yapılar da dağ temenoslarında altar olarak kullanılan yaygın kült geçreçlerindedir. Hymettos Dağı'ndaki altar²² bu türün özelliklerini tümüyle yansıtmaya yönünden incelemeye değer bir örnektir: Tepenin kuzeyinde, dıştan yaklaşık 6x6 m ölçülerindeki kalıntıda, genişliği 2 ile 0.80 m. arasındaki oldukça kalın duvarlar içte 3x3m'lik bir alanı sınırlarlar²³. Altar çevresinde saptanan çok sayıda graffito parçalar ışığında, kalıntının Zeus Ombrios'a adandığı²⁴ ve Geç Bronz Çağ'dan Roma Dönemi içlerine dek sürekli kullanıldığı anlaşılmıştır²⁵.

Dağ temenoslarında karşılaşılan bir başka kült kalıntısı da adak çukurlarıdır. Bunların kayaya oyularak yapılanları ile aynı işleve yönelik kullanılan doğal kaya yarıkları gibi basit türleri yanında, bir zemin üzerinde duvarla oluşturulan daha donanımlı değişiklikleri de vardır. Efes'deki Koressos Dağı yamaçlarında, Zeus'a adanmış bir kaya tahtının yukarısında yerleşik, 0.40 m derinliğindeki çukur ilkinde bir örnektir²⁶. Girit'teki Juktas Dağı temenosunda platformun hemen yanındaki 3.5 m uzunluğunda ve 0.90 m derinliğindeki kaya yarığı içinde çok sayıda figürin, kernos ve yazıtlı diğer adakların bulunması²⁷ bunun doğal bir adak çukuru olarak kullanıldığını belgelemektedir. Benzer bir adak çukuru da, İda Dağı'ndaki Zeus İdaios temenosunda²⁸ izlenebilir. Bu kez altar ile onun biçimlendirildiği kayadan kopma iki iri parça arasındaki boşluklar aynı adak çukuru işlevindedir. Hymettos altarnının 20 m kadar yukarısında yerleşik kalıntı ise adak çukurlarının daha donanımlı türlerindedir. Altarla aynı işçilikte ve 2.80 m çapındaki yuvarlak planlı kalıntı araştırmacılara göre sürekli kullanım nedeniyle altar içinde giderek artan sunuların boşaltıldığı bir adak çukurudur²⁹. Yapıt altardan daha geç bir tarihte; İ.Ö. 7. yüzyılda yapılmış olmalıydı³⁰

(22) R.S. Young, AJA 44, 1940, 1 vdd. Res. 3. 4; Langdon, M. Hymettos 1 vdd.

(23) Langdon, M. Hymettos 1 vdd. Çiz. 1.

(24) Young dn. 22, 1 vdd.

(25) Langdon, M. Hymettos 76.

(26) Tanrının Koressos Dağı'nda, dağ tahtında oturmasını resimleyen kent sikkeleri ışığında, Cook, Zeus I 134 vdd. Res. 100, bunun bir Zeus tahtı olduğu savlanmaktadır. Taht önünün uçurum olmasına karşın, yukarıdaki adak çukuru ise kolayca ulaşılabilir bir yerde yapılmıştır. Kaya tahtı için ayrıca bak. O. Benndorf, Forschungen in Ephesos (1906) 56 vdd. Çiz. 19. 20.

(27) Rutkowski. Cult Place 78 Res. 81 vdd.; Cook, Zeus II 939 vdd.

(28) Cook, Zeus II 937 Res. 835. 836.

(29) Young dn. 22, 1 Res. 4 vdd.; Langdon M. Hymettos 4 Res. 3.

(30) Adak çukuru, içerdiği malzemeye en erken Geometrik Dönem'e tarihlenebilmektedir, Langdon, M. Hymettos 51 vdd.; ayrıca Altarda herhangi bir katmanlaşmanın belirlenemeyişi de, malzemenin belirli zamanlarda toplanarak adak çukuruna atılmasıyla açıklanmaktadır, Young, dn. 22, 5.

Bu verilerle platformların dağ temenoslarının ana kült ögesi olan altarlara, değişik biçimlerdeki adak çukurlarının ise sunuların toplandığı ve korundukları yerler olduklarına; bir yerde bunların aynı kült olgusu içerisinde farklı amaçlar için kullanıldıkları sonucuna ulaşılır.

Musa Dağı'ndaki şapel önünde konumlanan kalıntı, yapısıyla genelde bir platformun özelliklerini içerir. Ve içine açılmış yuvarlak şekilli derin açıklığın bir işleve yönelik olduğundan kuşku duyulmayacağından, örnekleri ışığında bunun da basit bir adak çukuru olabileceği düşünülebilir. Böylece, kalıntının platform şeklinde tasarlanmış ve ortasında bir de adak çukuru içeren bir altar olabileceği söylenebilir. Bu yönüyle, C.G. Yavis'in "duvarlı çukurlar" olarak nitelediği Tiryns yapıtıyla benzeştirilebilir³¹. "Kurban çukuru" da denilen Tiryns örneği, moloz taşlardan yapılmış 3x3 m boyutlarındaki kare tasarlı bir platformun iç kısmında, tıpkı Lykia Olympos örneğindeki gibi yuvarlak bir adak çukuru vardır; kuyuyu çevreleyen platform ancak 0.50 m yüksekliğinde olmasına karşın ortadaki açıklık oldukça derindir. Ve kuyu içinde ele geçen buluntular nedeniyle bir adak çukuru işlevindedir. Musa Dağı'ndaki örnekte "platform-adak çukuru" özelliğinde karşımıza çıkan bu değişikliğin anlamını belirleyebilmede Hymettos Dağı'ndaki altarla³² bazı ip uçları yakalayabilmek olanaklıdır: Burada altar duvarlarının içte yaklaşık 3x3 m ölçülerindeki dar bir alanı sınırlamasına karşın, doğu ve kuzey duvarlarının 2 m genişliğine ulaşan kalınlıkta olması kuşkusuz nedensiz değildi ve olasılıkla üzerine sunuların da konulabileceği bir platform işlevi görüyordu. Duvarlarla sınırlanan alan içindeki yoğun sunu malzemesi, araştırmacılara göre altar çevresinde biriken adakların yeni gelenlerce ortadaki çukurun içine atılmaları sonucu oluştuğu nedeniyle açıklanır ki³³ bu da iç alanın bir adak çukuru özelliğinde kullanıldığının kanıtıdır. Bu veriyle Hymettos Dağı altlarında geniş duvar üst yüzeylerinin olasılıkla platform ve duvarlarla sınırlanan iç alanın ise adak çukuru olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Olympos örneğinde karşımıza çıkan bu değişikliği, adak çukurlarının dağ temenoslarının önemli bir ögesi olması ve altarla yakın ilişkisi nedeniyle de şaşırtıcı bulmamak gerekir. Ve sonuçta bu türden verilerle Lykia Olympos Dağı'ndaki, ortasında bir de adak çukuru bulunan platformun dağ temenoslarına yabancı olmayan bir altar olabileceği önerilebilir.

Araştırılmış Girit ve Anakara Hellenistan yapıtlarıyla dağ kutsal alanlarının durumu konusunda genel bir resim çizilirse, ilkin bunların -altarla

(31) Yavis, dn. 16, 34 vdd. Res. 19. 20.

(32) Langdon, M. Hymettos 2 Res. 1.

(33) Temenosa belirli zamanlarda çıkılırdı. Ziyaretçiler için altara adanmış eski adakların hiç bir önemi olmadığından, bunlar bir kenara ittirilir ve yeni adaklar bırakılırdı, Langdon, M. Hymettos 76.

odaklanan– basit kült döşemleri içerdikleri sonucuna ulaşılır. Kökleri Minos ve Miken dönemine dek uzayan bu tapınım yerlerinde tapınak türü yapıların eksikliği nedeniyle³⁴ bunların kesin bir kronolojik gelişim göstermedikleri ve yalın özelliklerini Bizans Dönemi'ne dek süren uzun bir süreç boyunca korudukları söylenebilir. Lykia Olympos örneğinde de karşımıza çıkan bu olgu kuşkusuz kültün özünden kaynaklanıyordu.

Arkeolojik verilerle yüksek dağ tepeleri baş tanrı Zeus'la ilişkili bulunur³⁵. Dağlar onun gökten indiği ve tüm atmosfer olaylarını yönettiği yer olarak algılanmış ve tanrı doruklarda en çok da yağmur tanrısı olarak saygı görmüştür³⁶. Athena resimli Olympos sikkelerinin öteki yüzündeki yıldırımla simgelenmesine bakılırsa³⁷, Lykia Olympos'unda da yine yağmur tanrısı sıfatıyla tapınıldığı düşünülebilir.

Tanrının yağmur yağdırabilme gücü, öncelikle üretici sınıf tarafından önemsenmiştir. Dağ temenosları toprağa bağlı insanlar tarafından ekin şenlikleri ve özellikle kuraklık zamanında ziyaret edilerek bereket ve üretimin sürekliliği için buralara sunular adanırdı³⁸. İnsan gereksinimlerine yönelik bu olgu dağ temenoslarının Bizans Çağı ve sonrasında bile hep aynı özden kaynaklanan nedenlerle ilgi görmesine de kaynaklık etmiştir³⁹.

Yükseklik, bir yerleşime yakın olma, ulaşım koşulları, doğal mağara ve su kaynakları ile verimli bitki örtüsü gibi bazı nedenlerin de dağ temenoslarının oluşumunda etkili olduğu bilinmektedir⁴⁰. Ve Lykia Musa Dağı'ndaki temenosun da bu koşulların önemli bir kısmını içerdiği söylenebilir.

Gerçekleştirilen bu ön araştırmayla, Musa Dağı'nda saptanan temenosa ilişkin sorunlara çözüm aramada beliren güçlükler, öncelikle karşılaştırma

(34) Antik kaynaklarda dağ kültürüne ilişkin kalıntılar için verilen bilgilerde çoğunlukla altarlardan dem vurulur. Sözü edilen "üstü açık naos" türü yapılar ise anladığımız türden tapınak tanımına uymaz. Bu tür yapılar için bak. Pausanias II 24, 3.

(35) Cook, Zeus I 117 vdd.

(36) Cook, Zeus I 117; Rutkowski, Cult Place 94 vdd.

(37) H. von Aulock, SNG Lykien 10 Lev. 143 Nr. 4376.

(38) Tanrının bu özelliği değişik adlarla, tıpkı, bir ekin tanrısı gibi saygı görmesinin de nedeniydi T.P. Howe, AJA 59, 1955, 296 vdd.

(39) Lykia Musa Dağı örneğindeki gibi araştırılmış çok sayıdaki temenosda şapel türü kalıntılar belirlenmiştir. Dağlar hep kutsal bellendiklerinden çoğu kez bu özelliklerine yaraşır adlarla çağrılmışlardır. Bu olgu, Musa Dağı'nın bugünkü adının kaynağı için de yönlendiricidir. Musa Peygamberin Sina Dağı'na çıkışı ve Dağ kültürü için bak. Eski Ahit, çıkış 19 bak 19 vdd. Musa adının etimolojisi için ayrıca, RE XVI-I (Heinemann). Şamanist Türk boylarında da önemli bir yeri olan Dağ tapınımı etkilerinin günümüz Anadolu'sunda sürdüğü, dağ tepelerinde saptanan "yatır" ve diğer "ziyaret yerleri"yle belgelenmiştir. A. Buran, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 12, 1986, 43 vdd.

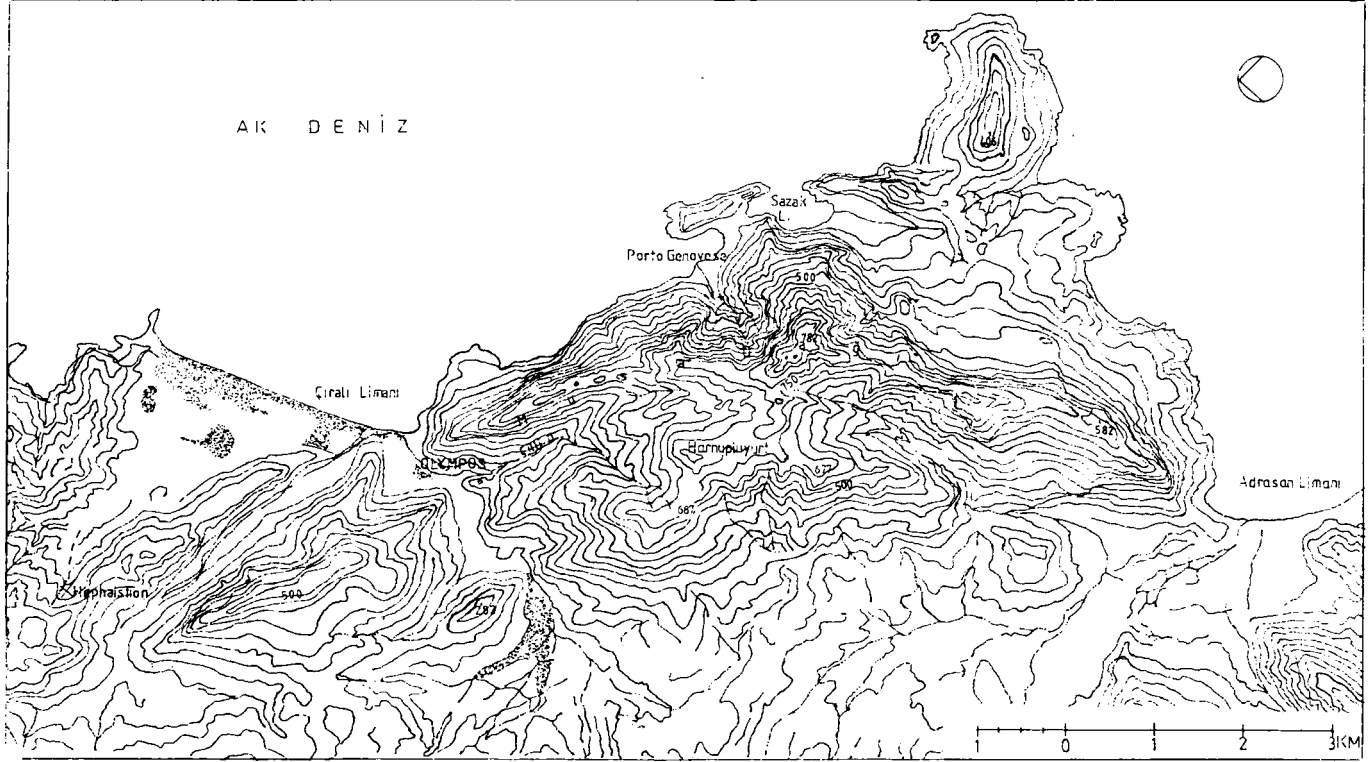
(40) Rutkowski, Cult Place 91 vdd.

örneklerinin Anadolu dışından ve belli bölgelerin erken tarihli yapıtlarıyla sınırlı olmasından kaynaklanır. Özellikle Anadolu'dan benzer kült yerlerinin bilinmeyişinin de bunda büyük payı vardır. Bulunan kalıntılar, başta Lykia ve Anadolu'nun diğer dağlık bölgelerinde benzer temenosların bulunabileceğinde yönlendiricidir. Musa Dağı'ndaki bu kült kalıntıları Olympos ve Hephaistion'da sürdürülen ön araştırmaların ardından gelecekte ayrıntılıca değerlendirilecektir.

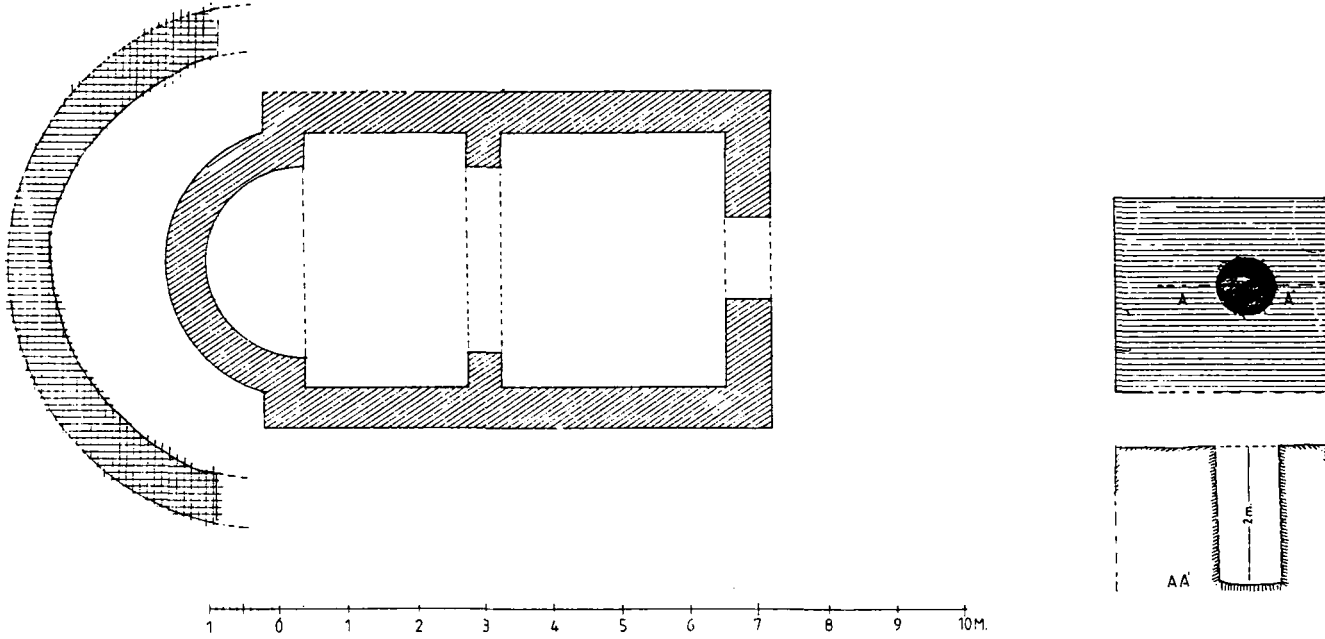
Kısaltmalar

"Archaeologische Bibliographie" den alınanlar dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

- Cook, Zeus I : A.B. Cook, Zeus. A Study in Ancient Religion I (1964).
Cook, Zeus II : A.B. Cook, Zeus. A Study in Ancient Religion II-2 (1965).
Langdon, M. Hymettos : M.K. Langdon "A Sanctuary of Zeus on Mount Hymettos" *Hesperia* Suppl. 16, 1976
Rutkowski, CultPlace : B. Rutkowski, The Cult Places of the Aegean (1986)

Resim: 1- Olympos antik kenti ve Musa Dağı

Resim: 2- Musa Dağı. Kült kalıntıları (kroki)

Resim: 3- Musa Dağı'na yönelen antik yol

Resim: 4- Temenos. Platform ve arkada Şapel

Resim: 5- Temenos. Şapel ve önde platform

Resim: 6- Temenos. Platform ve yanda sunak parçası

Resim: 7- Temenos. Platform içindeki çukur

Resim: 8- Temenos. Şapel ve arkada eğrisel duvar kalıntısı

Resim: 9- Temenos. İçi oyuk yuvarlak parça

Resim: 10- Temenos. Sunak parçası

Resim: 11- Musa Dağı. Kalıntılar

Resim: 12- Musa Dağı. Kalıntılar

KOCAGÖZ HÖYÜK'TE BULUNAN TEK KULPLU KUPALAR

Mehmet Akif İŞİN*

Kocagözhöyük, Sinop ilinin 13 km kadar güneyinde yer alır. Her iki tarafı vadi olan bir tepenin düzlüğü üzerine kurulmuştur (Harita: 1).

Doğusundaki vadi geniş olup, burada Taşmanlı Ovası yer alır. 1953 yılında Doç.Dr. Afif Erzen ve Ludwig Budde tarafından kazılmıştır. Dört yangın tabakasının varlığından söz edilmektedir¹. Ancak tabakaların ayırımı kesin olarak yapılmamıştır. Bu tabakalar, içinden birbirine benzer tek kulplu kupalar bulunmuştur.

Bunlar;

A (Tipi) Meme şeklinde kupalar (Resim: 1,2,3; Çizim: 1,2,3)

B (Tipi) Sivri dipli uzun kupalar (Resim: 4,5; Çizim: 4,5)

C (Tipi) Sivri dipli kupalar (Resim: 6,7; Çizim: 6,7)

D (Tipi) Düz dipli kupalar (Resim: 8,9,10; Çizim: 8,9,10)

A Tipi kupaların Anadolu'da hiç bir benzerleri şimdiye dek bulunmamıştır. Bu kupalar tek kulplu olup, meme şeklindedirler.

İnsanoğlunun ilk toprağa yerleşme döneminden tek tanrılı dinlere dek, kadın ve kadın memesi bereket sembolü olarak düşünülmüştür. Çatalhöyük'te² ve Hacılar'da³ iri göğüslü kadınlar tasvir edilmiştir. Antik çağlarda Artemis çok göğüslü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadın memesi şeklindeki bu kupalar bereketi temsil etmek amacıyla yapıldığı gibi, hastalıkları iyi etmek, bilhassa çocuklara ilaç gibi sıvılar içirmek için kullanılıyordur olabilirlerdi.

Çünkü son yıllarda Ergani Çayönü tepesinde yapılan kazılarda ortaya çıkan toplu mezarlardaki iskeletlerin incelenmesinde 1-5 yaş gruplarındaki

* Mehmet Akif İŞİN, Tekirdağ Müzesi Müdürü

(1) Erzen, Afif: Sinop Kazısı 1953 Yılı Çalışmaları T.A.D. VI-I, 1956, s. 69-72.

(2) Mellaart, J.: *Earliest civilizations of the near east*" London 1978, s. 93, fig: 73.

(3) Mellaart, J.: *Excavations at Hacilar*" Edinburg, 1970 fig: 202, 203, 204

çocukların ölüm oranlarının çok yüksek olduğu görülmüştür. Antropolog Metin Özbek konuyu şu şekilde açıklamaktadır⁴.

“Özellikle 1-5 yaş gruplarındaki ölümlerin fazla olması bize kalırsa anne sütüne ek olarak verilen besinlerin zararlı bakteri içerme riskinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere bebeğin tek gıdası olduğu aylarda anne sütü hem steril ve koruyucu hem de dengeli bir besin maddesidir. Bebeklerdeki yüksek ölümlerden sadece beslenme sorunlarını değil, aynı zamanda enfeksiyonel hastalıkları ve yetersiz anne bakımını sorumlu tutmaktayız”

O halde bu kupalar anne sütü kesildikten sonra anne sütünün yerini tutan ya da ilaç niteliğindeki sıvıların çocuklara içirildiği kaplar olabilir.

B,C,D tipindeki kupalarda kadın memesi şeklindeki kupaların değişikliğe uğramış şekilleri olabilirler. Kullanılış amaçları da aynı olabilir. Bu kupaların günlük bir kullanım kabı olmadıkları şekillerinden de anlaşılabilir. Sivri dipleri kapların ağızları aşağıya gelecek şekilde konduklarını belgelemektedir. (Düz dipli olan kupaların dipleri de onları dik tutacak özellikte değildir). İçindeki sıvılarda ancak defa kullanılabilir. Bu da kupaların belirli zamanlarda kullanıldığını göstermektedir.

C ve D tipindeki kupalar İlk Tunç Çağı II de ortaya çıkan ve Ege Adaları ile Anadolu'nun büyük bir kesiminde yoğun olarak görülen depas amphikypellon (çift kulplu kupalar)⁵ türündeki kupaların ön tipleri olabileceğini düşündürmektedir.

Dönem olarak da İlk Tunç I'de ortaya çıkan bu kupalardan D tipinde olanlar benzeri Demircihöyük⁶ İlk Tunç Çağı I de bulunan ilmi kulplu bir kâseyle birlikte bulunmuştur⁷. Bu tür kâseler İç Anadolu'da İlk Tunç Çağı I de yoğun olarak bulunmaktadır.

Kocagöz Höyük'te bulunan bu kupalar depaslardan hemen önce ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu kupalar, depas amphikypellonların ilk örnekleri olabilirler. İçerik olarak da depaslar kadın memesi şeklindeki kupalar gibi kullanılıyor olabilirler.

(4) Özbek, Metin: Çayönü İnsanları ve Sağlık Sorunları IV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1988, s. 125

(5) Spanos, Peter Z.: *Untersuchung Über den bei omer "Depas Amphikypellon" genannten Gefaßtypus* Tübingen 1972.

(6) Seeher, Jürgen: *Demircihöyük Keramik I* Mainz 1987 s. 170 Tafel 32, 33, Tafel VII, Res, 6.

Efe, Turan: *Demircihöyük Keramik II* Mainz 1988 s, 128 tafel I res. 1

(7) Erzen, Afif: Sinop kazısı 1953 Yılı Çalışmaları T.A.D. 1956, VI-I, Lev. XXX, res. 12

Kocagöz höyükte bundan sonra yapılacak kazıların bu konuyu daha fazla aydınlatacağı kanısındayım.

KATALOG:

A- 1. Kadın Memesi Şeklinde Kupa (Resim: 1) (Çizim: 1).

Kabın 5/2'si mevcuttur. Elde yapılma, bej renk hamurlu, ince kum, bitki ve deniz kabuğu katkılı, perdahlı olup, üzerinde kırmızı astar izleri bulunmaktadır. Yüzey buluntusudur. Sinop Müzesi etütlükleri arasındadır.

2. Kadın Memesi Şeklinde Kupa (Resim: 2) (Çizim: 2)

Gövde ve ağzın bir bölümü ile bir kulbu kırıktır. Elde yapılma, bej renk hamurlu, ince kum ve bitki katkılıdır. Üzerinde dikine perdah izleri bulunmaktadır. Kazı buluntusu olup, tabakası belli değildir. Sinop Müzesi etütlükleri arasındadır.

3. Kadın Memesi Şeklinde Kupa (Resim: 3) (Çizim: 3)

Kabın yarıdan azı mevcuttur. Elde yapılma, hamuru ince kum, bitki ve deniz kabuğu katkılı, yangından dolayı ana rengi değişmiş, kazı buluntusu olup, tabakası belli değildir. Sinop Müzesi etütlükleri arasındadır.

B 1. Sivri Dipli Uzun Kupa (Resim: 4) (Çizim: 4)

Kupanın çok az bir kısmı mevcuttur. Elde yapılma, hamuru bitki, kum ve deniz kabuğu katkılıdır. Kazı buluntusu olup tabakası belli değildir. Sinop Müzesi etütlükleri arasındadır.

2. Sivri Dipli Uzun Kupa (Resim: 5) (Çizim: 5)

Kupanın sadece bir kısmı mevcuttur. Elde yapılma, hamuru bitki, kum ve deniz kabuğu katkılıdır. Kazı buluntusu olup, tabakası belli değildir. Sinop Müzesi etütlükleri arasındadır.

C 1. Sivri Dipli Kupa (Resim: 6) (Çizim: 6)

Tüm, Müze Env No: 3-95-54. Elde yapılma, hamuru ince kum, bitki ve deniz kabuğu katkılı, astarlı ve perdahlı, yangından dolayı asıl rengi değişmiş, kahverengi olmuştur. Kazıda bulunmuş olup, büyük bir olasılıkla III. tabakaya aittir. (Yayındaki fotoğraftan)

2. Sivri Dipli Kupa (Resim: 7) (Çizim: 7)

Tüm, Müze Env. No: 3-92-54 elde yapılma, hamuru iri deniz kabuğu ve bitki katkılı, yangından dolayı rengi kahverengini almıştır. Çok

parça halinde olup, yapıştırılarak tümlenmiştir. Kazıda bulunmuş olup, büyük bir olasılıkla III. tabakaya aittir.

D 1. Düz Dipli Kupa (Resim: 8) (Çizim: 8)

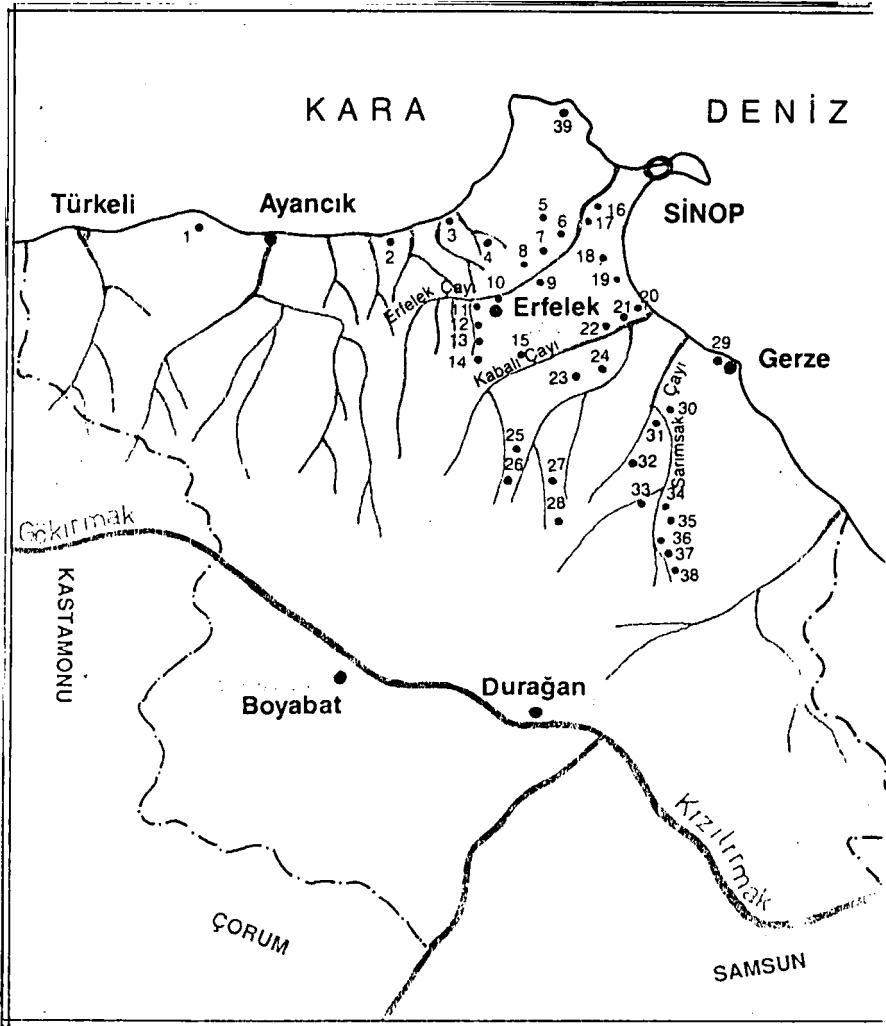
Kabın yarıya yakın kısmı ve kulbu kırıktır. Elde yapılma, hamuru ince kum, bitki katkılı olup, astarlı ve perdahlıdır. Kazıda bulunmuş olup tabakası belli değildir. Sinop Müzesi etütlükleri arasındadır.

2. Düz Dipli Kupa (Resim: 9) (Çizim: 9)

Tüm, Müze Env. No: 3-94-54 Elde yapılma, hamuru ince kum bitki ve deniz kabuğu katkılı, kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Kırıklar halinde iken yapıştırılarak tümlenmiştir. Kazıda bulunmuştur. Büyük bir olasılıkla III. tabakaya aittir (Yayındaki fotoğraftan)

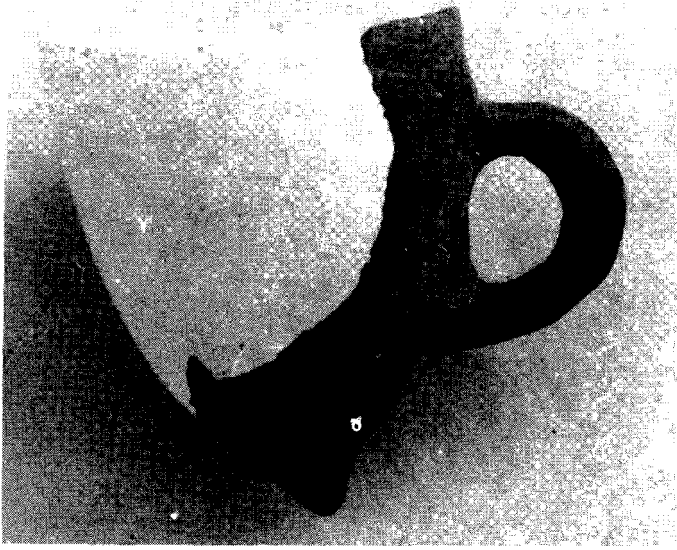
3. Düz Dipli Kupa (Resim: 10) (Çizim: 10)

Tüm, Müze Env. No: 3-91-54 Elde yapılma, hamuru ince kum, bitki ve deniz kabuğu katkılı, kırmızı astarlı ve perdahlıdır. Kırıklar halinde iken yapıştırılarak tümlenmiştir. Kazıda bulunmuştur. Büyük bir olasılıkla III tabakaya aittir (Yayındaki fotoğraftan).

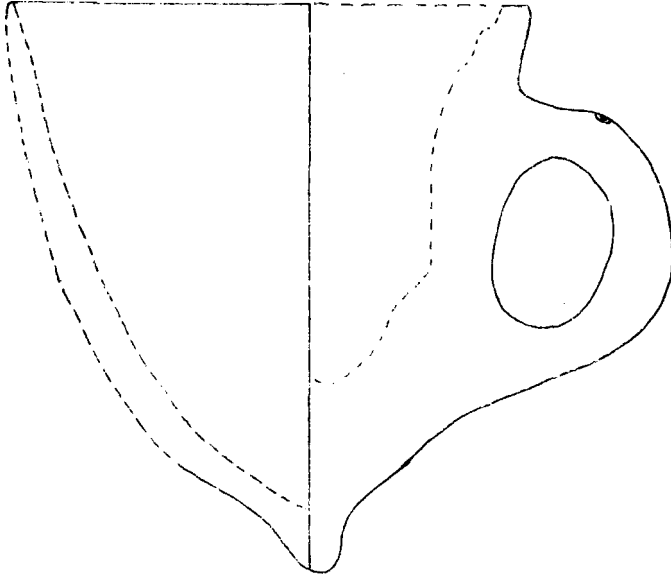

1- İstefan	11- Ören Tepe	21- Çimbek Tepe	31- Bakacak Tepe
2- Tepecik	12- Gavur Tepe	22- Kabalı Höyük	32- Zeus Mabedi
3- Yama Tepe	13- Sarı Mustafa Tepesi	23- Maltepe	33- Maltepe Bolalı
4- Harmantepe	14- Sorgun	24- Tıngıroğlu	34- Bolalı
5- Çiltepe	15- Kıran Tepe	25- Alma Çukuru	35- Sarımsak Yolu
6- Habuhastepe	16- Kılıçlı	26- Yanık Maltepe	36- Cintepe
7- Kumtepe	17- Maltepe	27- Keçi Türbesi	37- Altınkaşı
8- Güney Yama	18- Kocağöz Höyük	28- Emiryayla Maltepe	38- Sarımsak Maltepe
9- Halil Usta Tepesi	19- Mezarlık Tepe	29- Gerze Köşk Höyük	39- İnceburun Paleolitik
10- Üvez Yanı	20- İlyanın Yeri	30- Kadı Mezarı	

Harita: 1

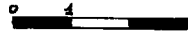
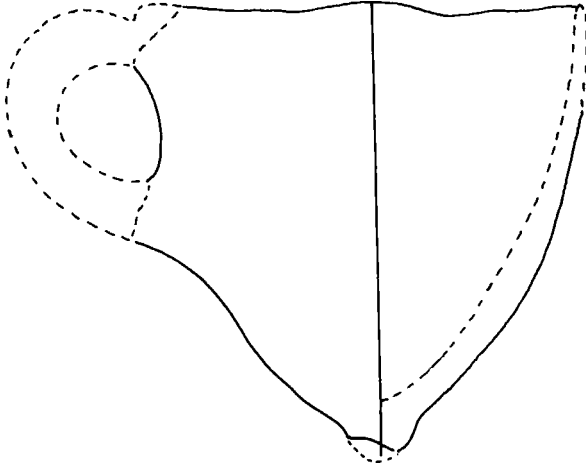
Resim: 1

Çizim: 1

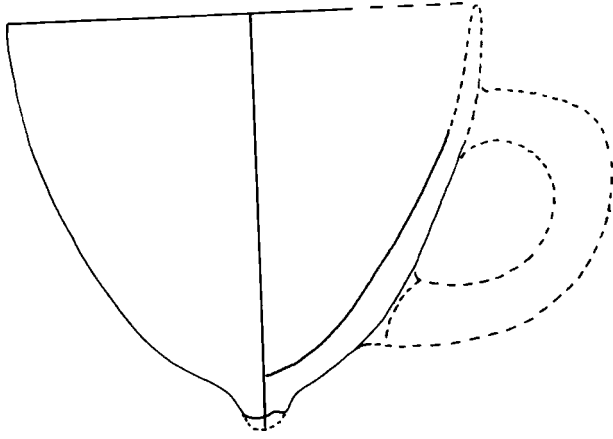
Resim: 2

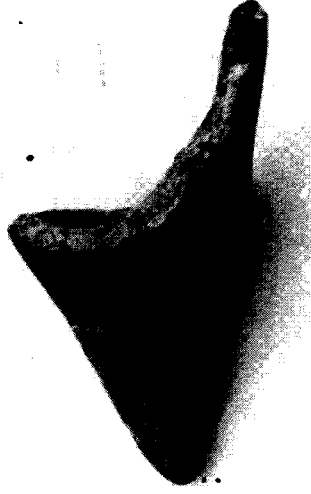
Çizim: 2

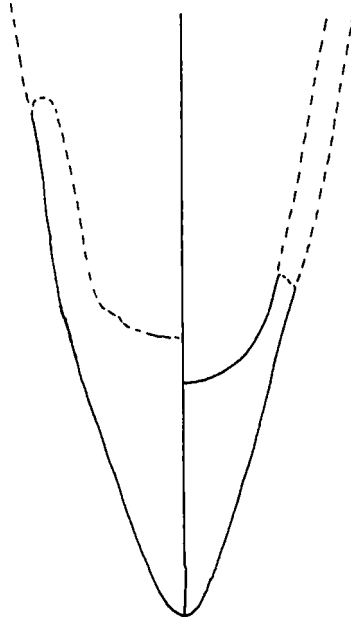
Resim:3

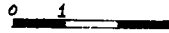
Çizim: 3

Resim: 4

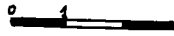
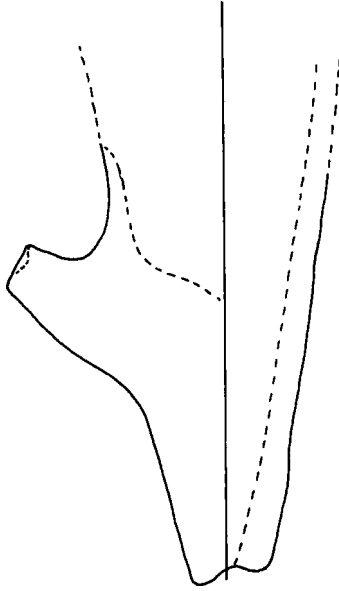

Çizim: 4

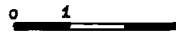
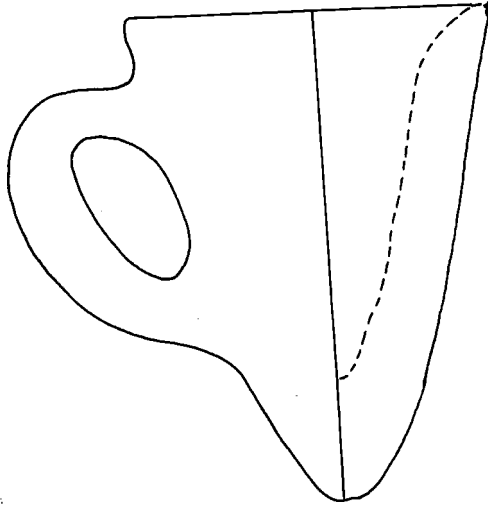
Resim: 5

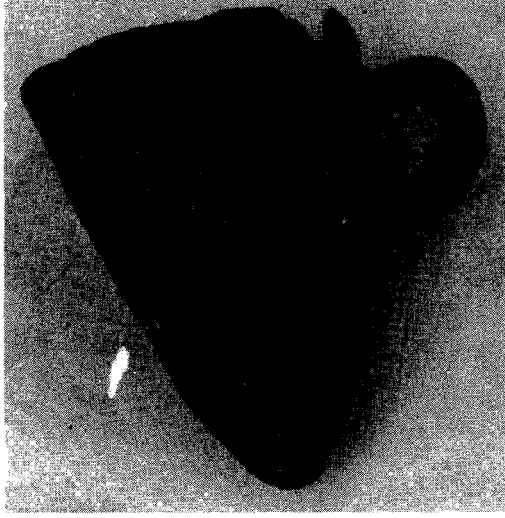
Çizim: 5

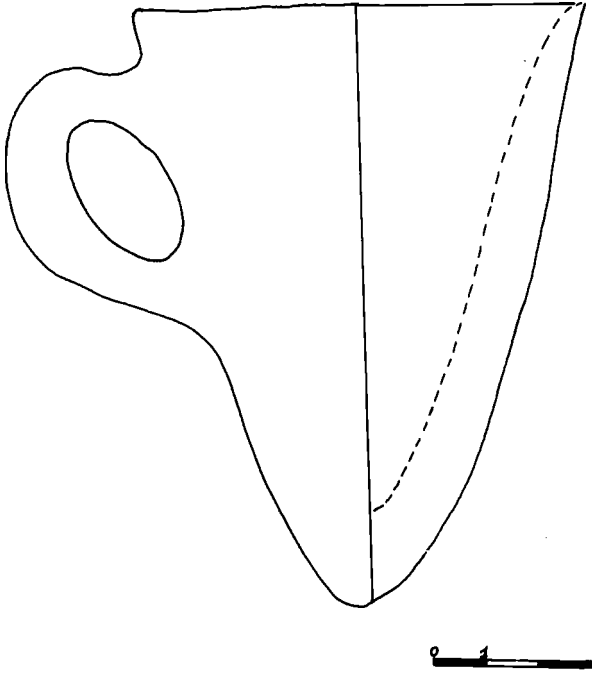
Resim: 6

Çizim: 6

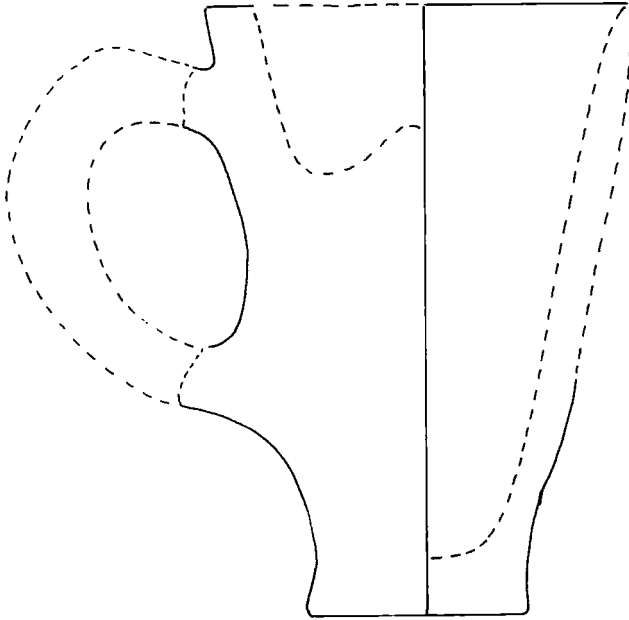
Resim: 7

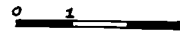
Çizim: 7

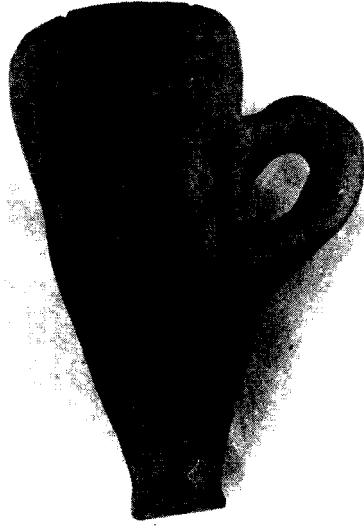

Resim: 8

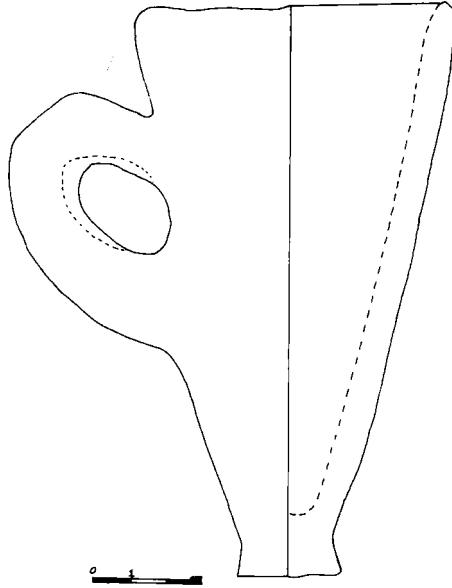

Çizim: 8

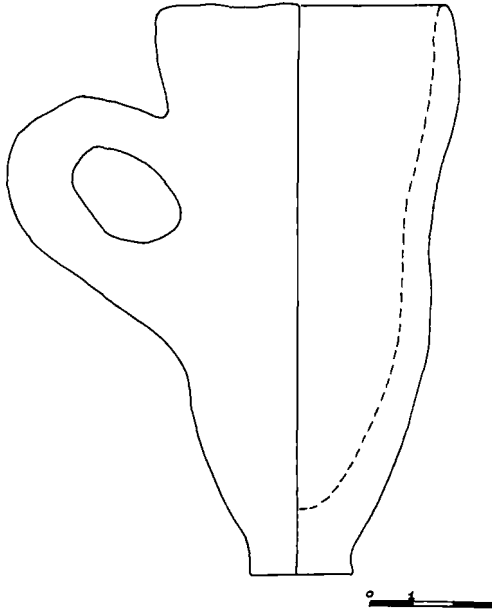
Resim: 9

Çizim: 9

Resim: 10

Çizim: 10

TİRE MÜZESİ'NDEKİ KARIA KÖKENLİ KAPLAR

Adil EVREN*

Karia kökenli, değişik formlu ve pişmiş topraktan yapılmış birçok kap, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki müzelere, yurt içi ve yurt dışındaki kimi özel koleksiyonculara değişik tarihlerde ulaşmıştır. Büyük bir bölümü kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu eserler, özellikle 1970 yılından sonra, derleyiciler tarafından gruplar halinde uzak ve yakın birçok müzeye intikal ettirilmiştir. Örneğin; Söz konusu kaplardan 25 kadarı, Leiden R.M.O. Müzesi depolarında görülmüştür**. İşte bu eserlerin bir bölümü de 1973 ve 1978 yılları içinde, iki ayrı grup halinde Tire Müzesi'ne getirilmiş ve bu müzece satın alınmıştır.

Ege Bölgesi'nin en güzel ilçelerinden biri olan Tire, genel olarak turizm hareketinin dışında kalmaktadır. Doğal olarak bu güzel ilçemiz gibi, bu değerli eserleri bünyesinde barındıran müzesi de bir çok gözlemcinin ve araştırmacının bilgisi dışında kalmaktadır. Tire Müzesi'ne ulaşan, Karia kökenli oinochoe, kylix ve skyphos gibi değişik formlu kaplardan oluşan bu eserlerin tümünü uzun bir süre yakinen görmek ve üzerinde çalışmak olanağına sahip oldum.***

Şimdilerde olduğu gibi, ilk çağlarda da Anadolu değişik bölgelere ayrılmakta ve her bölgenin kendine özgü birer ismi bulunmaktaydı. Bu nedenle ilk çağlarda Büyük Menderes nehrinin (Maiandros) güneyinde kalan bölgeye Karia Bölgesi denilmekteydi. Karia'nın batısında Ege, güneyinde Akdeniz, doğusunda ise Likya ve Psidia bölgeleri bulunmaktaydı. Bölgeyi batı ve güneyden çevreleyen denizlerdeki Rodos, Kos, Kalimnos ve Nisiros adaları da Karia Bölgesi sınırları içinde kalmaktaydı.

Yapılan bir çok araştırmaya karşın, bölgenin eski halkına ait pek az şey bilmekteyiz. Bazı kaynaklar, bütün Anadolu gibi bu bölgenin de en

(*) Adil EVREN, Arkeolog, Efes Müzesi Müdürlüğü, Selçuk /İZMİR

(**) Arkeolog Cengiz İçten, 1986 yılı içinde Hollanda'da bulunan "Türkiye'den Hazine" adlı sergide görevli iken, adı geçen müzenin depolarında bu eserlerin varlığını saptamıştır.

(***) Bu eserlerin yayınlanması konusunda yardımlarını esirgemiyen, Müze Müdürü Sayın Orhan Armağan, memur Hasan Özhan ve diğer personele teşekkürü bir borç bilirim.

eski halkının Kariyalı ve Leleglerden oluştuğunu yazmaktadır¹. Bazı kaynaklara göre de bu topluluk İ.Ö. 3. Binde Ege Bölgesi'ni egemenlikleri altına almışlardır. Kimi kaynaklarda da Kar sözcüğü koz (ceviz)², anlamına gelmektedir. Bu sözcük, köy ve yöre adı olarak, aynı bölgede günümüzde de kullanılmaktadır³. Kariyalılar, Mylasa (Milas)'da Karya Zeus'una ait çok eski bir tapınak yapmışlardır. Bu tapınağa, sadece kardeş ulus olan Lydia, Mysia ve Kariyalılar kabul edilmekteydi. Çünkü bu ulusların önderleri olan Lydos, Mysos ve Kar üç kardeşiler.

Başka toplumlar Karia dilini konuşsalar da, başka soydan oldukları için bu tapınağa kabul edilmezlerdi⁴. Ölümsüz Homeros, ünlü destanında Kariyalıları da Asya kökenli olarak belirtmekte ve Troya kralı Priamos'un yanında Akalara karşı savaştıklarını yazmaktadır⁵. Troya savaşlarından bu yana Kariyalıları korkusuz, gözüpek birer savaşçı olduklarını yazmaktadır. Tarih boyunca bu yapılarını kaybetmeyen Kariyalılar, İ.Ö. 7. yüzyılda Mısır da Nil vadisinde paralı asker olarak görev yapmışlardır. Bu görevleri sırasında, kayalara bazı Karca cümleler kazımışlardır. Karca hakkında bilgimiz ve belgeler oldukça azdır. Ancak; İ.Ö. 3. yüzyıla kadar Karca, Grekçe'nin yanında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu dile ait bazı kitabeler Karia Bölgesi'nin önemli yerleşmelerinden olan Euromos, Khalketor, Labranda, Kindya, Kildara ve Sinuri antik kentlerindeki bazı mabetlerde bulunmuştur.

Anadolulu ünlü tarihçi Herodotos'a göre Kariyalılar savaşçı bir kavimdi. Bu yapılarına uygun olarak, bazı savaş aletlerinde önemli yenilikler yapmışlardır. Önceleri omuza asılan kalkan yerine, daha kullanışlı olan ve kola geçirilen kalkan ile savaş miğferine sorguç takmayı Kariyalılar icad etmiştir. Savaşçı yapılarından dolayı, Yunanlılar arasında aşağıdaki özdeyişler doğmuştur. "Tehlikeye Kariyalıları sür" ve "Lydialılar fenadır, Mısırlılar daha fenadır, Kariyalılar bunlardan da fenadır"⁶

Karia Bölgesi'nde İ.Ö. 8. yüzyılda şehir devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu şehirlerde yönetim şekli demokrasi idi ve yönetim vatandaşlık hakkına sahip erkeklerin katıldığı halk meclisi tarafından yürütülmekteydi. Bu meclisin yanında ayrı bir konsey de görev yapmaktaydı. Şehir yönetimlerinin yanında ayrıca köy birlikleri de bulunmaktaydı⁷.

(1) Selahaatin Erdemgil. Efes. Turistik Yayınlar A.Ş. 1986 s.6

(2) Şadan Gökova. Bodrum Ticaret Matbaacılık. İzmir s.1

(3) Nurettin Yardım. Bodrum. T.O.K. İstanbul s. 11

(4) Aşkıl Akarca. T. Akarca. Milas. İstanbul 1954. s. 54

(5) a.y. s. 54

(6) a.y. s. 55

(7) Arif Müfit Mansel. Ege ve Yunan Tarihi. T.T.K.Y. Ankara 1963. s. 170-176

TİRE MÜZESİ'NDEKİ KARIA KÖKENLİ KAPLAR

Adil EVREN*

Karia kökenli, değişik formlu ve pişmiş topraktan yapılmış birçok kap, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki müzelere, yurt içi ve yurt dışındaki kimi özel koleksiyonculara değişik tarihlerde ulaşmıştır. Büyük bir bölümü kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu eserler, özellikle 1970 yılından sonra, derleyiciler tarafından gruplar halinde uzak ve yakın birçok müzeye intikal ettirilmiştir. Örneğin; Söz konusu kaplardan 25 kadarı, Leiden R.M.O. Müzesi depolarında görülmüştür**. İşte bu eserlerin bir bölümü de 1973 ve 1978 yılları içinde, iki ayrı grup halinde Tire Müzesi'ne getirilmiş ve bu müzece satın alınmıştır.

Ege Bölgesi'nin en güzel ilçelerinden biri olan Tire, genel olarak turizm hareketinin dışında kalmaktadır. Doğal olarak bu güzel ilçemiz gibi, bu değerli eserleri bünyesinde barındıran müzesi de bir çok gözlemcinin ve araştırmacının bilgisi dışında kalmaktadır. Tire Müzesi'ne ulaşan, Karia kökenli oinochoe, kylix ve skyphos gibi değişik formlu kaplardan oluşan bu eserlerin tümünü uzun bir süre yakinen görmek ve üzerinde çalışmak olanağına sahip oldum.***

Şimdilerde olduğu gibi, ilk çağlarda da Anadolu değişik bölgelere ayrılmakta ve her bölgenin kendine özgü birer ismi bulunmaktaydı. Bu nedenle ilk çağlarda Büyük Menderes nehrinin (Maiandros) güneyinde kalan bölgeye Karia Bölgesi denilmekteydi. Karia'nın batısında Ege, güneyinde Akdeniz, doğusunda ise Likya ve Psidia bölgeleri bulunmaktaydı. Bölgeyi batı ve güneyden çevreleyen denizlerdeki Rodos, Kos, Kalimnos ve Nisiros adaları da Karia Bölgesi sınırları içinde kalmaktaydı.

Yapılan bir çok araştırmaya karşın, bölgenin eski halkına ait pek az şey bilmekteyiz. Bazı kaynaklar, bütün Anadolu gibi bu bölgenin de en

(*) Adil EVREN, Arkeolog, Efes Müzesi Müdürlüğü, Selçuk /İZMİR

(**) Arkeolog Cengiz İçten, 1986 yılı içinde Hollanda'da bulunan "Türkiye'den Hazineler" adlı sergide görevli iken, adı geçen müzenin depolarında bu eserlerin varlığını saptamıştır.

(***) Bu eserlerin yayınlanması konusunda yardımlarını esirgemiyen, Müze Müdürü Sayın Orhan Armağan, memur Hasan Özhan ve diğer personele teşekkürü bir borç bilirim.

eski halkının Karia ve Leleglerden oluştuğunu yazmaktadır¹. Bazı kaynaklara göre de bu topluluk İ.Ö. 3. Binde Ege Bölgesi'ni egemenlikleri altına almışlardır. Kimi kaynaklarda da Kar sözcüğü koz (ceviz)², anlamına gelmektedir. Bu sözcük, köy ve yöre adı olarak, aynı bölgede günümüzde de kullanılmaktadır³. Karialılar, Mylasa (Milas)'da Karya Zeus'una ait çok eski bir tapınak yapmışlardır. Bu tapınağa, sadece kardeş ulus olan Lydia, Mysia ve Karialılar kabul edilmekteydi. Çünkü bu ulusların önderleri olan Lydos, Mysos ve Kar üç kardeşiler.

Başka toplumlar Karia dilini konuşsalar da, başka soydan oldukları için bu tapınağa kabul edilmezlerdi⁴. Ölümsüz Homeros, ünlü destanında Karialıları da Asya kökenli olarak belirtmekte ve Troya kralı Priamos'un yanında Akalara karşı savaştıklarını yazmaktadır⁵. Troya savaşlarından bu yana Karialıları korkusuz, gözüpek birer savaşçı olduklarını yazmaktadır. Tarih boyunca bu yapılarını kaybetmeyen Karialılar, İ.Ö. 7. yüzyılda Mısır da Nil vadisinde paralı asker olarak görev yapmışlardır. Bu görevleri sırasında, kayalara bazı Karca cümleler kazımışlardır. Karca hakkında bilgimiz ve belgeler oldukça azdır. Ancak; İ.Ö. 3. yüzyıla kadar Karca, Grekçe'nin yanında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu dile ait bazı kitabeler Karia Bölgesi'nin önemli yerleşmelerinden olan Euromos, Khalketor, Labranda, Kindya, Kildara ve Sinuri antik kentlerindeki bazı mabetlerde bulunmuştur.

Anadolulu ünlü tarihçi Herodotos'a göre Karialılar savaşçı bir kavimdi. Bu yapılarına uygun olarak, bazı savaş aletlerinde önemli yenilikler yapmışlardır. Önceleri omuza asılan kalkan yerine, daha kullanışlı olan ve kola geçirilen kalkan ile savaş miğferine sorguç takmayı Karialılar icad etmiştir. Savaşçı yapılarından dolayı, Yunanlılar arasında aşağıdaki özdeyişler doğmuştur. "Tehlikeye Karialıları sür" ve "Lydialılar fenadır, Mısırlılar daha fenadır, Karialılar bunlardan da fenadır"⁶

Karia Bölgesi'nde İ.Ö. 8. yüzyılda şehir devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu şehirlerde yönetim şekli demokrasi idi ve yönetim vatandaşlık hakkına sahip erkeklerin katıldığı halk meclisi tarafından yürütülmekteydi. Bu meclisin yanında ayrı bir konsey de görev yapmaktaydı. Şehir yönetimlerinin yanında ayrıca köy birlikleri de bulunmaktaydı⁷.

(1) Selahattin Erdemgil. Efes. Turistik Yayınlar A.Ş. 1986 s.6

(2) Şadan Gökova. Bodrum Ticaret Matbaacılık. İzmir s.1

(3) Nurettin Yardım. Bodrum. T.O.K. İstanbul s. 11

(4) Aşkıdil Akarca. T. Akarca. Milas. İstanbul 1954. s. 54

(5) a.y. s. 54

(6) a.y. s. 55

(7) Arif Müfit Marsel. Ege ve Yunan Tarihi. T.T.K.Y. Ankara 1963. s. 170-176

İ.Ö. 6 yüzyılda Karia, Lydia'nın egemenliği altındaydı. Ancak İ.Ö. 546 yılında Kroisos'u yenilgiye uğratan Kyros bu bölgedeki Lydia egemenliğine son vermiş oldu. Miletosluların yanında Ionia ayaklanmasına katılan Karialılar, Persler tarafından yenilmiş ve İ.Ö. 493 yılında bu bölge de kesin olarak Pers egemenliğine girmiştir. Satraplıklar arasındaki iç mücadele, Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirmesiyle son bulmuştur⁸. Romalıların gelişine kadar bölge Selevkosluların egemenliği altında kalmış ve İ.Ö. 190 yılında Spylos Dağı eteğindeki savaşta Antiokhos III yenilince, Karia Bölgesi 23 yıl kadar Rodos Şövalyelerinin egemenliği altında kalmıştır. İ.Ö. 129 yılında da Karia Asya eyaletine dahil edilmiştir. İ.S. 4. yüzyılda ise İmparator Diocletianus Anadolu'daki eyaletleri yeniden düzenlerken bu bölgeyi de ayrı bir eyalet haline getirmiştir⁹. Hristiyanlığın yayılması sonucu Aphrodisias metropol, diğer önemli Karia kentleri ise birer piskoposluk merkezi haline getirilmiştir. 11. yüzyılda bölge kısa bir süre için Selçuklular tarafından alınmasına karşın, buradaki gerçek egemenlik 13. yüzyılda Men-teşe Beyliği tarafından kurulmuştur.

Karia Bölgesi tarihi yönden olduğu kadar doğa olarak da oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Denizin getirdiği bereketle birlikte ana kara da, üzerinde yaşayan insanlara karşı oldukça cömert davranmıştır. Kıyı şeridindeki balıkçılığın yanı sıra, zeytin ve pamuk üretimi ile halıcılık halkın ana geçim kaynağını oluşturmaktadır. Bu üretim dallarının yanı sıra seramikçiliğin de, eski çağlarda bölgede önemli bir geçim kaynağı olduğu sanılmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmalar, bölgenin kendine özgü bir seramik yapım tekniğinin olduğunu ortaya koymuştur. Kazılarda bulunan, ya da müzelerce satın alınan kapların hamur ve bezeme yönünden bir birlik oluşturmaları bu görüşü doğrulamaktadır. Özellikle Dirmil (Gökçebelen), Euromos (Ayaklı), Çömlekçi Köyü, Keramos (Ören), İasos (Kıyıkışla), Stratonikeia (Eskihisar), Hydai (Damlıboğaz) ve Beçin çevresinde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan eserler, bölgenin seramik yapım tekniğinin birlikteliği hakkında açık ve kesin fikir vermektedir. Hamur , pişirme ve bezeme tekniği geometrik dönem Karia Bölgesi kaplarının kendi aralarında beraberlik ve bir gelişim oluşturduğunu göstermektedir¹⁰.

Anadolu'nun, bu güneybatı ucu eşsiz doğa güzelliklerinin yanı sıra, geçmişin unutulmaz anıları ve anıtları ile de gezenleri büyülemektedir. Bu nedenle, yerli ve yabancı turistler arasında bölgeye karşı olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle 1970'li yıllardan sonra artan turizm, bölgede kaçak

(8) a.y. s.

(9) Aşkıldıl Akarca-Turan Akarca. Milas. İstanbul 1954. s. 61

(10) Çoşkun Özgünel. Karia Geometrik Seramiği. T.T.K.Y Ankara 1979. s. 18, 20

kazıların ve buna paralel olarak da eski eser kaçakçılığının artmasına yol açmıştır. Kaçak kazılarla, yüzlerce pişmiş toprak kap ortaya çıkarılmış ve bunların büyük bir bölümü yurt dışına kaçırılmıştır. Çok az bir bölümü de yurt içinde pazarlanmıştır. Hydai nekropolünün bir gece içinde yağmalanmış olması¹¹, bu düşüncemizi doğrulamaktadır. İşte, bu nedenle Tire Müzesi'ne iki aşama halinde ulaşan kapların bir bölümünün bu nekropolden geldiğini sanmaktayız. Yapılan incelemeler sonucu, Ege Bölgesi'ndeki diğer müzelere ulaşan eserlerin buluntu ve geliş yerlerinin Keramos, Lagina, Euro-mos, Dirmil, Yatağan, Beçin ve Bahçeburun köyü ve çevresi olduğu anlaşılmıştır.

Tire Müzesi'ne ulaşan kapların bir grubunun geliş yerinin Milas'ın Bahçeburun köyü olduğu kesin olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra, diğer grup ile çevre müzelere ulaşan eserlerin geliş yerlerinin Karia Bölgesi olduğu bilinmesine karşın, bu bölgenin hangi antik kentinde ortaya çıkarıldıklarını saptamak mümkün olmamıştır. Bulunan bu eserler, derleyiciler tarafından Ege Bölgesi'ndeki müzeler ile bazı özel koleksiyonculara pazarlanmıştır. Tire, Efes, Bodrum, İzmir ve Manisa Müzesi ile Hüseyin Kocabaş koleksiyonuna ulaşan bu eserler, benzerlikleri nedeniyle büyük bir olasılıkla aynı antik kentin nekropolünden yağmalanmışlardır. Bu nekropol de olasılıkla Hydia nekropolüdür.

Ege Bölgesi'nin diğer müzelerine dağılan eserler gibi, Tire ve Efes müzelerinde bulunan ve Karia Bölgesi'nde ortaya çıkarılan, İ.Ö. 8. ve 7. yüzyıla tarihlenen bu eserler, kendi aralarında da tam bir benzerlik göstermektedirler. İ.Ö. 8 ve 7. yüzyıla tarihlendirdiğimiz bu kapların bir bölümünün kesin geliş yeri bilinmemesine karşın, kapların hamur ve bezeme özelliklerine göz attığımızda, tümünün aynı bölgenin belki de aynı atelyenin yapımları olduğunu kolayca anlamak olasıdır. İki farklı tarih grubu içinde topladığımız bu kaplar, özenle süzölmüş mika özlü hamuru, iyi havalandırılmış fırınlardaki pişirme tekniği ile hemen dikkati çekmektedir. Bir bölümü kendi rengi ile astarlanmış, bir bölümü ise krem renk astarla kaplanmış. Bezemeler ise çoğunlukla koyu kahve, mat siyah veya kiremit kırmızı renk boya ile yapılmıştır. Bezeme ve biçim birliği oluşturan tüm bu eserler, Karia Bölgesi'ndeki nekropollerde bulunmuş ve değişik müzelere dağılmıştır. Özellikle Karia oinochoe'leri tümüyle yerli üretim ve yöresel ustaların kendi buluşları olarak ortaya çıkmışlardır.

Tire Müzesi'nde yaklaşık elli adet Karia kökenli kap bulunmaktadır. Bu kapların bir bölümü İ.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreğine, bir bölümü ise 7. yüz-

(11) Derleyiciler tarafından yapılan açıklamaya dayanarak.

yılın sonuna (İ.Ö. 630-590) aittirler. Erken döneme ait kapların tümü geometrik motiflerle bezemeli diğerleri ise hayvan (özellikle kuş) figürleri ile bezemelidir. Eskihisar, Bodrum, Efes, Tire, İzmir ve Manisa müzeleri ile Hüseyin Kocabaş koleksiyonunda toplanan bu eserler Karia Bölgesi'nin geometrik dönemine büyük ölçüde ışık tutmaktadır. Tire Müzesi'ne ulaşan eserlerden bir grubunun kesin geliş ve buluntu yeri Milas'ın Bahçeburun köyüdür. İkinci gruptaki eserlerin geliş yeri Karia Bölgesi olmasına karşın kesin buluntu yerleri bilinmemektedir. Derleyici bu konuda gerekli bilgiyi vermemiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda 1978 yılından sonra, Karia kökenli eserlerin çevre müzelere yoğun bir şekilde dağıldıkları saptanmıştır. Derleyicilerin verdiği bilgilere göre, bu eserlerin 1978 yılında ve çok kısa bir süre içinde yağmalanmış olan Hydai (Damlıboğaz köyü) nekropolüne ait oldukları öğrenilmiştir. Tire Müzesi'nde bulunan ve bu nekropole ait olduğu sanılan geç geometrik döneme tarihlenen 8 adet kylix ve oinochoe biçimli kap 1978 yılı içinde bu müzeye ulaşmıştır. 1978 yılından sonra, Karia kökenli olduğu bilinen 60'a yakın kap da Efes Müzesi'ne ulaşmıştır. Bunların çoğunun kesin buluntu yeri belli olmamasına karşın, 1982 yılı içinde bu müzeye ulaşan 6 adet eserin, Euromos (Ayaklı) da buldukları bilinmektedir.

Karia Bölgesine ait olup, değişik tarihlerde Efes Müzesi'ne derleyiciler tarafından pazarlanan esere ait çizelge de aşağıya çıkarılmıştır. Farklı kişiler tarafından pazarlanmış olan bu eserlerin büyük bölümü pişmiş topraktan yapılmış "oinochoe, kylix, amphoriskos, olpe, lebes gamikos, fincan ve emzikli testicik gibi" kaplardır.

Geliş Yılı	Derleyici	E. Sayı:	Geliş Yeri	Buluntu Yeri:
1973	Sami Tanır	17	Karia	—
1981	Hasan Sarıbaş	36	Karia	—
1982	Şeref Acar	13	Karia	—
1982	Reşat Kıryer	6	Karya	Euromos(Ayaklı)
1984	Şeref Acar	2	Karya	—
1985	Ali Akbulut	5	Karya	—

1981 yılı içinde Efes Müzesi'ne 36 adet Karia kökenli kap pazarlanmış olan Hasan Sarıbaş aynı yıl içinde 35 adet kabı da Bodrum Müzesi'ne pazarlamıştır. Her iki müzedeki eserler genellikle geometrik döneme ait olup, biçim ve bezeme benzerlikleri göstermektedirler. Geometrik dönemin çok sevilen içi kafes taramalı üçgen ve baklava dilimi bezeği bu kaplarda bol mik-

tarda kullanılmıştır. Özellikle kabın omuz ve gövdesinde oluşturulan frizlere bu bezemeler büyük bir dikkat ve düzen içinde yapılmıştır. Bazı boşluk doldurucu bezemelerin yerleştirilişi gelişigüzel gibi gözükmekteyse de, bu bezekler yine de metopların genel düzenlemesine çok uygun düşmektedir. Özellikle hayvan figürlerinin bacak ve sağrırlarının üstüne rastlayan bezemeler, diğer bezemelerle tam bir bütünlük oluşturmaktadır. Küçük formlu kaplarda, çoğunlukla metop ve bunların içini dolduran bezekler görülmektedir. Bu kaplarda, bezemeler genellikle her iki yüzde de tekrarlanmıştır.

OLPE

Pişmiş Toprak. Yük. Göv.Çap: Tab.Çap:
Karia
İ.Ö. 7. y.y.
Tire Müzesi.

Emzikli ve emziksiz olpe olarak iki ayrı biçimde gördüğümüz (Resim: 1) bu kaplar, benzerleri gibi armut gövdeli düz ağız kenarlı, düz tabanlı ve dikey tek kulpludur. Ölçü olarak Efes Müzesi'ndeki olupeler ile hemen hemen aynıdır. Hamur ve biçim olarak da tamamıyla aynıdır. Koyu kahverengi boya ile yapılmış olan kuşaklardaki fırça tekniği ve boya renkleriyle de tam bir benzerlik gösterirler. Efes Müzesi'nde bir kaç olpe bulunmasına karşın, ancak altı adedinin geliş yeri bilinmektedir. Tire Müzesi'ne ulaşan bu olupenin geliş yeri Karia olmasına karşın, kesin buluntu yeri bilinmemektedir. Kaçak kazılar sonucu bulunup, Bodrum Müzesi'ne pazarlanmış olan ve C. Özgünel tarafından yayınlanan olupeler "L 16 a,b,c" Tire ve Efes müzesindeki olupeler ile aynıdır. Özgünel'in de belirttiği gibi bu kaplar, biçim, hamur ve bezeme tekniği açısından tümüyle Geç Geometrik Devir (İ.Ö. 680) özelliği taşımaktadırlar (Çizim: 1).

SKYPHOS

Pişmiş toprak. Yük. 12.2 Ağız Çapı. 12.9 Tab. Çapı. 5.5
Karia
İ.Ö. 7. y.y.
Tire Müzesi 855

İ.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendireceğimiz bu kap 1977 yılı içinde müzeye ulaşmıştır. Birlikte geldiği grup gibi bunun da kesin geliş yeri belli değildir. Buluntu yeri belli olmayan Efes Müzesi'ndeki skyphos "1-41-79" ile, Dirmil oda mezarında bulunmuş olup, Bodrum Müzesi'nde sergilenen skyphosun gövdesini süsleyen bezemeler Tire Müzesi'ndeki bu skyphos ile

tam bir benzerlik göstermektedir. Her iki yüzde ve kulplar arasında, hemen ağız kenarının altında oluşturulan panoya yatay çavuş (chevron) bezeği yapılmıştır. Bu bezeme biçimi daha önceki dönemlerde yaygın olarak ve sevilerek kullanılmıştır. Miken III A 2 G evresine tarihlenen¹², Efes Müzesi'ndeki rhytonun (Env. No. 2101) gövdesindeki chevron bezeği bu tip bezeme için güzel bir örnektir. Bu bezeme biçimi çok sevilmiş olacak ki sonraki dönemlerde de değişik formlu kaplarda yoğun olarak kullanılmıştır¹³. Bu bezeme biçimi, bazen gövdede bir friz olarak, bazen de oinochoelerde metopları ayırıcı bezek olarak kullanılmıştır¹⁴. Tire Müzesi'ndeki (Resim: 2) skyphos daha erkendir. Lydia formu gösteren bu skyphosun ağız kenarını süsleyen chevron bezeği daha özenli olarak yapılmıştır (Çizim: 2).

Milas'ın Bahçeburun köyünde bulunan kylixin (Resim: 7) gövdesinde de aynı tür bezemeyi görmek olasıdır. Ancak; bu kaptaki chevronlar daha keskin hatlıdır. Kassel'deki benzer bezemeli kaplar ve Resim: 7'deki kylix İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesine karşın, (Resim: 2) deki skyphos daha erken özellikler göstermektedir.

LEBES GAMİKOS

Pişmiş toprak. Yük. 9.2 Ağız.Çapı. 5.8 Tab.Çapı. 4.9

Karia

İ.Ö. 7. 7.y.y. başı

Tire Müzesi. 854

Bu kap tek örnek olarak ve birinci grup ile Tire Müzesi'ne ulaşmıştır. Bezeme ve form açısından, çevre müzelerde yeralan örneklerle tam bir benzerlik göstermektedir. Efes ve Bodrum Müzesi'nde, bu kaplardan birkaç adet bulunmaktadır. Bodrum Müzesi'ndeki örneklerin geliş yerlerinin Karia bölgesi olduğu bilinmektedir¹⁵. Efes ve Tire örneklerinin de geliş yerleri bilinmesine karşın kesin buluntu yerleri saptanamamıştır.

Lebes Gamikoslar bezeme bakımından Karia Bölgesi kotyleleri ile çok yakın benzerlikler gösterdiği gibi aynı teknikle de yapılmışlardır. Kulplar arasındaki bezemeler her iki yüzde de aynen tekrar edilmiştir. Kulpların arası dikey çizgi grupları ile metoplara ayrılmış ve boşluklara kesik ve yatay çizgi grupları yerleştirilmiştir. Özellikle Bodrum Müzesi'ndeki lebes gamikos ile

(12) Coşkun Özgünel. Batı Anadolu ve İçlerinde Miken Etkinlikleri. T.T.K.Y. Ankara 1984 s. 722

(13) Peter Gerçke. Kassel. Funde aus der Antike. s. 38

(14) a.y. s. 39

(15) Coşkun Özgünel. Karia Geometrik Seramiği. T.T.K.Y. Ankara 1979. s. 25, 28, 38, 60

aynı bezeme tekniğine sahiptir¹⁶. Milas'ın Bahçeburun köyünde bulunup, yine aynı müzede korunan kotyleler¹⁷, Tire Müzesi'ndeki örnek ile benzer bezemeye sahiptir. Metopları ayıran düşey çizgiler, genel olarak altışar adet yapılmıştır. Ancak; Efes Müzesi'nde gördüğümüz örnekte metoptaki bezemeler farklıdır. Buradaki 13-28-73 Env. nolu lebes gamikosun metobunda baklava dilimi bezeği yer almaktadır. Bu müzedeki 30-11-81 ve 12-11-81 Env. nolu lebes gamikosların metoplarında, Tire ve Bodrum örneklerinden farklı olarak pano sayısı bire düşürülmüş ve içlerine değişik bezemeler yapılmıştır.

Tire Müzesi'ndeki lebes gamikos (Resim: 3) bezeme biçimi dışında hamur, form ve boyama tekniği bakımından çevre müzelere yayılmış olan lebes gamikos ve kotylelerle tam bir benzerlik oluşturmaktadır. Buluntu yerlerinin bilinmemesine ancak, geliş yerlerinin aynı olması nedeniyle ve belirlenen benzerliklerle bu kabı da Bodrum müzesindeki lebes gamikos gibi İ.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirmemiz gerekmektedir (Çizim: 3).

KOTYLE

Pişmiş toprak. Yük. 7.6 Ağız Çapı. 9.5 Tab. Çapı. 4.5

Karia Bölgesi

İ.Ö. 7. y.y. başı

Tire Müzesi. 78-14

Bu kapta, benzerlerinin tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Gövde, yarım küre biçiminde, ağız hafif içe dönük ve keskin kenarlı, halka kaidelidir. İ.Ö. 9. yüzyılda bu tip kaplarda görülen yüksek kaide yerine, biraz geç devirde yapılmış olan örneklerde daha alçak kaide yapısı gözlenmektedir. A ve B yüzlerinde bezemeler simetriktir. Bezeme ve biçim benzerliği gösteren birçok kotyleyi Bodrum ve Efes müzelerinde de görmekteyiz. Bodrum müzesindeki örnekler, Milas'ın Bahçeburun köyünün güney ve batısındaki tepelerde bulunmuştur¹⁸. Tire Müzesi'ndeki (Resim: 4) kotyle ile Bodrum müzesindeki kotyleler tam bir benzerlik göstermektedir. Efes Müzesi'nde yer alan kotyle de Env. No. 38-28-73' bir öncekiler gibi aynı tür bezemeye sahiptir. C. Özgünel'in Geç Geometrik Döneme tarihlendirmiş olduğu kotyleler biçim, bezeme tekniği ve hamur yapısı ile Tire Müzesi'ndeki kotyle ile tam bir benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Tire'deki örneğin de aynı tarihte yapılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Çizim: 4).

(16) a.y. s. 28, 38, 61

(17) a.y. s. 25, 28, 38

(18) Coşkun Özgünel. Karia Geometrik Seramiği. T.T.K.Y. Ankara 1979. s. 25, 28, 38

KYLİX

Pişmiş toprak. Yük. 9 Ağız Çapı. 16 Tab. Çapı.7.5

Karia Bölgesi. Milas Bahçeburun köyü

İ.Ö. 620-590

Tire Müzesi. 826

Tire Müzesi'nde sergilenmekte olan Karia kökenli üç kylix "Env. no. 826, 827 ve 828" Milas'ın Bahçeburun köyünde bulunmuşlardır. Bu kylixlerin gövdesinde gördüğümüz bezemelerin aynısını, Kassel ve Leiden R. M. O. müzesi depolarında yeralan ve 620 yıllarına tarihlenen oinochoelerin gövdesinde de görmekteyiz. Tire Müzesi'ndeki (Resim: 5) kylix ile Efes Müzesi'nde, yeralan ve buluntu yerleri belli olmayan kylixlerle bezeme ve biçim yönünden tam bir benzerlik göstermektedir. Resim: 5'deki kylixin gövdesinin içini süsleyen şua bezekleri, sayı olarak Efes Müzesi'nde yeralan ve İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen kylixin (Env. No. 4-26-73) içindeki şua bezeklerinin aynısıdır. Resim: 5'deki kylixin şua panolarının arasında kalan boşluklara haç ve üçgen bezeği yapılmıştır. (Çizim: 5 ve 6) Efes örneğinde ise tek kollu meander bezeği bulunmaktadır. Tire'deki örnek biçimsel olarak yine bu müzede bulunan (Resim: 7 ve 9) örnekleri ve Efes Müzesi'ndeki kylixler ile (Env. no. 1-31-82, 32-28-73 ve 35-28-73) biçim ve bezeme yönünden tam bir benzerlik göstermektedir. Ancak, Efes Müzesi'ndeki kylixlerin dış yüzlerinde panolar oluşturulmuş, kulp altları (makara kulp) kafese taranmış ve aralarına hayvan (kuş) betimlemesi yapılmıştır. Tire Müzesi'ndeki üç örneğin dış yüzlerinde, sadece paralel kuşaklar yer almaktadır.

Milas'ın Bahçeburun köyünde bulunan 827 Env. no. ile Tire Müzesi'nde sergilenen kylix (Resim: 7) iç yüzünü dolduran çemberlerin içindeki chevron bezeği, Kassel'deki oinochoeleri süsleyen chevron bezeği ile hemen hemen aynıdır¹⁹. Büyük bir olasılıkla aynı tarihte yapılan bu kaplar, bölge ustalarının bezeme birliğinin birer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰. 827 Env. Nolu kylixin içini süsleyen geniş bandlarla ve chevron bezeğinde kullanılmış olan boya türünü Efes Müzesi'ndeki Karia kökenli tüm eserlerde de görmek olasıdır²¹ (Resim: 8, Çizim: 7). Ancak; Efes'deki kylixin içine chevron bezeği yerine gelişmemiş meander bezeği yapılmıştır. Wilhelm Şatosu'nda sergilenmekte olan ve İ.Ö. 6. yüzyılın başına tarihlendirilen 1 nolu amphora ile 8, 12 ve 13 nolu oinochoelerin omuz bezemelerinde de

(19) Peter Gekçke. Funde aus der Antike. Kassel 1981. s. 30-40

(20) a.y. s. 45

(21) Adil Evren, Efes Müzesi'ndeki Karia kökenli kylixler. (Henüz yayınlamadı)

aynı tür bezemeyi görmekteyiz²². Ancak; bu kapların bazılarında farklı olarak hayvan “kaz ve kuğu” figürleri de yapılmıştır^{23,24}.

Resim: 9 ve 9a’daki kylix de gövdesinin dış yüzünde, Resim: 5 ve 7’deki gibi ince bandlarla bezenmiştir. Bu kaplarla biçimsel yönden de aynıdır.

Resim: 10’da görülen kâse de gövdenin iç ve dış yüzünü süsleyen ve koyu kahverengi boya ile yapılmış olan bezemeleri, Karia Bölgesi seramiklerinin genel karakterini yansıtmaktadır. Benzerlerine bakarak İ.Ö. 620 yıllarına tarihlendirebileceğimiz bu kâsenin ağız kenarında yeralan makara biçimli kulbu ile, Efes Müzesi’ndeki kylixlerin Env. No. 32–28–73 ve 35–28–73’ ağız kenarında yeralan kulplarla aynıdır. Biçim olarak da tam bir benzerlik göstermektedirler²⁵.

SKYPHOS

Pişmiş toprak. Yük. 10.8 Ağız Çapı. 16 Tab.Çapı. 6.5
Karia Bölgesi.
İ.Ö. 7. yüzyılın sonu.
Tire Müzesi. 78–13

Tire Müzesi’ne 1978 yılı içinde ulaşan kapların arasında, yüksek dudaklı bir adet skyphos Resim: 11’de yer almaktadır. Gövde derin ve yarım küre biçimindedir. Gövdenin en geniş yerinde yeralan yatay ilmek şerit kulp hafif yukarı kalkıktır. Kaide hafif yüksekçedir. Dudak ile gövde, keskin bir konturla ayrılmaktadır. Gövdenin içi, dış yüzün kulplardan aşağı bölümü kahverengi boya ile astarlanmıştır. Omuzda ve dudak bölümünde de aynı renk boya ile ince şerit bezemeler yapılmıştır. Özellikle, kulp yapısı ve boyama açısından Resim: 2’deki skyphos ile benzerlik göstermektedir. Bu kap, hamur, bezeme, boya ve biçim açısından da bölge eserlerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu özelliklerine dayanarak bu kabı da İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmemiz gerekir (Çizim: 8).

OİNOCHOELER

Karia Bölgesi oinochoeleri, biçimsel yönden kendi aralarında bir gelişimi yansıtmaktadır. Tire Müzesi’ne altı adet Karia kökenli oinochoe ulaştırılmıştır. Bunlardan ilk ikisinin buluntu yeri Bahçeburun köyüdür. Diğer ör-

(22) Peter Gerçke. Funde aus der Antike. Kassel 1981. s. 20–45.

(23) Coşkun Özgünel, Karia Geometrik Seramiği. T.T.K.Y. Ankara 1979. s. 39

(24) Peter Gerçke. Funde aus der Antike. Kassel. s. 41–46.

(25) Aşkıdıl Akarca. Beçin. Belleten T.T.K. C. XXXV S. 137 Ankara 1971. s. 15

neklerde Karia Bölgesi'nden gelmesine karşın, kesin buluntu yerleri saptanamamıştır. Çevre müzelere dağılmış olan bu kapların Lagina (Turgut), Hydai (Damlıboğaz) veya Bahçeburun köylerinden geldiklerini öğreniyoruz. Karia oinochoeleri, köken olarak dış etkenlerin uyumlu bir ürünü olarak, yöresel biçimleri ile yapılmış ve bezenmişlerdir²⁶. Tire Müzesi'ndeki oinochoeler biçim olarak kendi aralarında benzerlik oluşturmalarına karşın kulp yapılarıyla üç ayrı grupta toplanmaktadır. Bunlar çoğunlukla kalın kısa boyunlu, karpuz biçimli gövdeli ve geniş halka kaideli kaplardır. Kimisinde ise yonca ağız fazla gelişmemiştir.

Yukarıda da belirlediğimiz gibi, Tire Müzesi'ndeki oinochoeler şerit, yassı ve bitişik şerit kulplu olmak üzere üç ayrı grupta toplanmaktadır. Her üç tipinde de kulplar ağız yüksekliğini biraz geçtikten sonra tatlı bir dönüş yaparak ağız kenarı ile birleşmektedir.

OINOCHOE 1

Pişmiş toprak. Yük. 17.5 Göv.Çapı. 15.5 Tab. Çapı. 7.8

Karia Bölgesi. Milas-Bahçeburun köyü.

İ.Ö. 7. yüzyılın sonu.

Tire Müzesi. 823

1973 yılında birinci grupla müzeye ulaşan bu oinochoe az gelişmiş yonca ağız, gövde ve kulp yapısı ile hemen dikkati çekmektedir (Resim: 12). Hamur, tipik Karia Bölgesi kaplarında gördüğümüz özellikleri yansıtmaktadır. Tam orta bölümde omuz yapan küresel biçimli gövde sert bir hatla boyundan ayrılmaktadır. Şerit kulbu ile Resim: 14'e, gövde biçimi ile de Resim: 13'e benzemektedir. Hafif çıkıntılı bir kaideye sahiptir. Üstte üç, altta ise iki sıra dar bandlarla omuzda geniş bir pano oluşturulmuştur. Omuzdaki bu pano dörtlü gruplar oluşturan dikey çizgilerle metoplara ayrılmış ve bunların içine üçgen bezemeler yapılmıştır. Gövdenin alt bölümü ve ağız kenarı açık kahverengi boya ile astarlanmıştır. Gövde üzerinde dar bandlarla sınırlanmış bir friz oluşturulmuş ve bu friz dörtlü dikey çizgilerle metoplara ayrılmış bu metoplara büyük üçgenler yerleştirilmiştir.

İ.Ö. 620 yıllarına tarihlendirdiğimiz bu oinochoe, biçim, bezeme ve diğer özellikleri ile tipik bir Karia özelliği yansıtmaktadır. Bahçeburun oinochoesi, daha geç döneme tarihlenen Beçin oinochoesi²⁷ ile biçim ve hamur yapısı bakımından tam bir benzerlik göstermektedir (Çizim: 9).

(26) Coşkun Özgünel. Karia Geometrik Seramiği. T.T.K.Y. Ankara 1979. s. 54

(27) Aşkıdıl Akarca. Beçin. Belleten T.T.K.Y. C. XXXV S. 137 Ankara 1971 s. 22

OINOCHOE 2

Pişmiş toprak. Yük. 16 Göv.Çapı. 12.5 Tab.Çapı. 6.5

Karia Bölgesi. Milas-Bahçeburun Köyü.

İ.Ö. 7. yüzyılın sonu

Tire Müzesi 824

Bahçeburun köyünde bulunan 824 envanter numaralı oinochoe Resim: 13 ile, Yatağan civarında bulunup, Bodrum Müzesi'nde sergilenen oinochoe biçim ve bezeme yönünden tam bir benzerlik göstermektedir. Gövdede oluşturulan friz ve boyundaki meander bezeğini de Kassel koleksiyonundaki birçok oinochoenin boyun ve gövde süslemesinde görmekteyiz²⁸. Boyun bölümünde bulunan meander, gövdedeki frizde yeralan dil ve yay bezeklerinin benzerlerini Efes Müzesi'ndeki örneklerde de "Env. No. 12-7-84, 1-25-73 ve 204-33-82' görmekteyiz. Kassel örneği İ.Ö. 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmesine karşın, Bahçeburun oinochoesini daha erken tarihe (İ.Ö. 7. yüzyılın sonu) tarihlendirmemiz gerekmektedir (Çizim: 10 ve 11).

OINOCHOE 3

Pişmiş toprak. Yük. 10.9 Göv.Çapı.9.5 Tab.Çapı. 5.2

Karia Bölgesi.

İ.Ö. 7. yüzyıl sonu.

Tire Müzesi. 78-11

Açık gri renk hamur ve aynı renk astarlıdır. Koyu kahve ve krem renk bezeme hakimdir. Tırfıl ağız keskin konturludur. Şişkin karınlı ve şerit kulpludur. Kaide hafif çıkıntılıdır. Boyunda meander, gövdede ise uçları aşağı doğru sarkan şua bezemesi yermaktadır. (Resim: 14) Bezeme ve gövde yapısı ile, Sub-Geometrik Döneme tarihlendirilen Kepez altı oinochoesine çok benzemektedir²⁹. Ancak; Kepez altı oinochoesinin, kulp, boyun ve ağız yapısı farklıdır. Tire'deki örneğin gövdesinde yeralan şua bezeklerinin aksine bundaki şua bezeklerinin uçları yukarı doğrudur³⁰. Boyunda gördüğümüz meander bezeğinin aynısını Tire'deki (Resim: 13 ve 16) ve Efes'deki oinochoelerin "En. no. 23-28-73 ve 26-28-73' boyun bezemelerinde de görmekteyiz (Çizim: 12).

OINOCHOE 4

Pişmiş toprak. Yük. 21 Göv.Çapı. 15.4 Tab.Çapı. 8.2

Karia Bölgesi.

İ.Ö. 7. yüzyılın sonu. Tire Müzesi. 78-7

(28) Peter Gerçke. Funde aus der Antike. Kassel 1981 s. 66

(29) Aşkıldil Akarca. Beçin. Belleten T.T.K.Y. C.XXXV S. 137 s. 22

(30) a. y. s. 30

İyi süzölmüş mika özlü ve deve tüyü renk hamurludur. Bezemeler kah-verengi boya ile yapılmıştır. Ağz, boyun ve gövde yapısı ile, Resim : 16 ve 18 ile tamamıyla aynıdır (Resim : 15). Diğer iki örnekten bezeme ve yassı kulp yapısı yönünden değişmektedir. Aynı tip oinochoeleri Efes Müzesi'nde de görmekteyiz. Pişirme tekniği, hamur ve biçim yönünden bunlarla benzerlik göstermektedir. Efes Müzesi'ndeki 20-28-73 envanter nolu oinochoenin gövdesini süsleyen geniş kuşaklarla Resim : 15'deki bu oinochoe'nin gövdesini dolduran bezemeler tamamıyla aynıdır.

1973 yılı içinde Sami Tanır tarafından Efes Müzesi'ne pazarlanan iki oinochoenin de gövdesini "Env. no. 20-28-73 ve 27-28-73" bu tür geniş kuşaklar doldurmaktadır. Özellikle 20-28-73 envanter nolu oinochoenin gövdesindeki bandlar, Resim : 15 ile aynıdır. Bu tür bandları Efes Müzesi'ndeki şerit kulplu testide de Env. no. 12-11-81' görmekteyiz. Ancak bundaki bandlar, diğerlerine oranla daha dar tutulmuştur.

GÖZLÜ OİNOCHOE 5.

Pişmiş toprak. Yük. 24 Göv.Çapı.17.2 Tab.Çapı. 10

Karia Bölgesi.

İ.Ö. 6. yüzyılın başı.

Tire Müzesi. 78-9

Bitişik şerit kulplu veya gözlü oinochoelerden, Tire Müzesi'nde iki örnek bulunmaktadır (Resim : 16 ve 18).

İki örnekte, hamur ve biçim açısından tamamıyla aynıdır. Bezeme açısından da çok az farklılıklar göstermektedir. İyi süzölmüş mika özlü deve tüyü renk hamura sahiptir. Bezeme krem ve kahverengi boya ile yapılmıştır. Gelişmiş bir yonca ağız, kalın boyun, oldukça şişkin ve keskin omuzlu bir gövdeye sahiptir. Bitişik şerit kulp, dik olarak yükseldikten sonra ağız seviyesini geçmekte ve tatlı bir eğri çizerek ağız kenarı ile birleşmektedir. Kulpun sırt bölümü enli ve kesik çizgilerle bezeklidir. Benzer süslemeleri özellikle Ekskihisar Müzesi ve Kassel'deki örneklerde görmekteyiz³¹. Kassel'deki 20, 22, 25, 30 ve 31 nolu oinochoelerin yonca ağzını süsleyen göz bezeği, Resim : 16 oinochoesi ile küçük bazı farklılıkların dışında hemen hemen aynıdır. Ancak ; Tire'deki örnekte (Resim : 16) gözler fazla detaya kaçmadan ve basit üçgenlerin içinde, ayrıca yanlarda herhangi bir süs ögesi olmadan belirtilmiştir (Resim : 17).

(31) Peter Gerçke. Funde aus der Antike. Kassel 1981. s. 40 ve 62

Stilize göz betimlemesi tıfılın her iki kenarında yer almakta ve alt kenarı boyun çizgisine kadar inmektedir. Bu tip göz bezeğinin aynısını Efes Müzesi'ndeki oinochoede de Env. No. 15-28-73 görmekteyiz. Karia bölgesinde üretilen oinochoelerin tümünde de benzer süs öğeleri hakimdir (Çizim: 13).

Boyun bölümünde yeralan giyoş bezeği genellikle oinochoelerin, bu bölümünü tümüyle doldurmakta veya omuzdaki metopları ayırıcı bezek olarak kullanılmaktadır. Resim: 16'nın boynundaki giyoş bezeği iki ince şerit arasına alınmış ve spirallerin arasında kalan boşluklarda küçük üçgen bezekleri yapılmıştır. Resim: 16 ve 18 Efes Env. No. 15-28-73' ve Kassel'deki "1,7 ve 8"nolu oinochoelerin ayırıcı giyoş bezeklerinde bu tür küçük üçgen bezekler yoktur. Tire'deki örnek hariç (Resim: 18) diğer örneklerin boyun bezemeleri aynıdır. İ.Ö. 620-590 yıllarına tarihlenen Kassel'deki oinochoeler³², Tire'deki örneklerle biçim ve bezeme yönünden tam bir benzerlik göstermektedir. Omuzda yeralan frizde, bir ana, iki simetrik yan metop bulunmaktadır. Ana metop fazlaca aşınmış olduğundan içeriğini saptamamız güç olmuştur. Ancak; benzerlerine baktığımızda, bunun ana metobunda da bir kuş figürünün olduğunu anlamaktayız^{33,34}. Kassel'deki koleksiyonda bulunan oinochoelerin bir çoğunun omuzunu bu tür bezemeler doldurmaktadır. Bitişik şerit kulp, kulbu süsleyen enli ve kesik bezekler, hafif keskin konturlu omuz ve yan metopları dolduran büyük üçgen bezekleri ile tam bir benzerlik oluşturmaktadır. Üçgenlerin içi tamamıyla doldurulmuştur. Giyoş bezekleri de ikili ve dikey çizgilerle sınırlandırılmıştır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi bitişik şerit kulp genellikle oinochoelerde kullanılmıştır. Ancak; kimi zaman testilerde de "Efes Müzesi'ndeki 12-7-84, 23-28-73, 26-28-73 ve 15-28-73"bu tip kulp kullanılmıştır.

GÖZLÜ OİNOCHOE 6

Pişmiş toprak. Yük. 22 Göv.Çapı.16 Tab.Çapı. 9.5

Karia Bölgesi

İ.Ö. 6. yüzyılın başı.

Tire Müzesi. 78-10

Resim: 18'deki oinochoe, diğer örnekler gibi 1978 yılı içinde Osman Ersoy tarafından Tire Müzesi'ne pazarlanmıştır. Biçim, bezeme, hamur ve pişirme tekniği açısından diğer örneklerle tam bir benzerlik göstermektedir.

(32) Peter Gerçke. Funde aus der Antike. Kassel. 1981. s. 30

(33) a.y. s. 30, 37 ve 38.

(34) a.y.

Tire ve Efes müzelerindeki örneklerin ağız kenarını süsleyen göz bezekleri, Kassel'deki 15 nolu örneğe göre daha stilizedir. Omuz bölümünde görülen bezekler ise genellikle aynıdır. Resim: 18 ve 19'un boyun bölümündeki gyoş, Efes'deki "Env. No. 15-28-73" ve Kassel'deki "15 nolu" kabın boyun bölümlerinde³⁵ gördüğümüz gyoş bezekleri ile aynıdır (Çizim: 15).

Gövdedeki frizde, bir ana iki yan metop yer almaktadır. Bu metopları gyoş bezeği ayırmaktadır. Ana metopta, benzerlerinde olduğu gibi başını geriye çevirmiş bir kuş "kaz" figürünü bulunmaktadır. Boşluklara dil ve büyük üçgen süsleri yerleştirilmiştir. İ.Ö. 6 yüzyılda, özellikle dil ve büyük üçgen bezekleri sevilme ve oinochoelerin omuz bölümünde yaygın olarak kullanılmaktaydı. Diğer metoplardaki ikili büyük üçgen bezeği de devrinin en sevilen bezeği olmaya devam etmiştir. Kassel'deki oinochoelerin çoğunluğu da bu tür bezemeli olup İ.Ö. 620-590 tarihleri arasına tarihlendirilmiştir³⁶.

Tire Müzesi'ndeki örnek (Resim: 18) benzerleri gibi mat kahverengi boya ile bezemelidir. Özellikle dil, büyük ve küçük üçgenler ve kazın arka bölümlü bu renkte boya ile doldurulmuştur. Ana metopta gördüğümüz üçgenler, Efes Müzesi'ndeki örneklerde kaz figürünün üst bölümlerine yerleştirilmiştir. Kabın gövdesi (frizin alt bölümü) enli ve dar bandlarla doldurulmuştur. Ara boşluklar krem renk astarlanmıştır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Tire Müzesi'nde sergilenmekte olan oinochoeler biçim, bezeme, ve hamur yapılarına baktığımızda, İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiş olan Kassel örnekleri ile tam bir benzerlik göstermektedir. 1976 ve 1978 yılı içinde Tire Müzesi'ne ulaşan ve ikinci grupta toplanan üç kylix, bir kâse, bir skyphos ve altı oinochoe benzerleri gibi İ.Ö. 7 yüzyılın son çeyreğinde Karia Bölgesi'nde üretilmişlerdir.

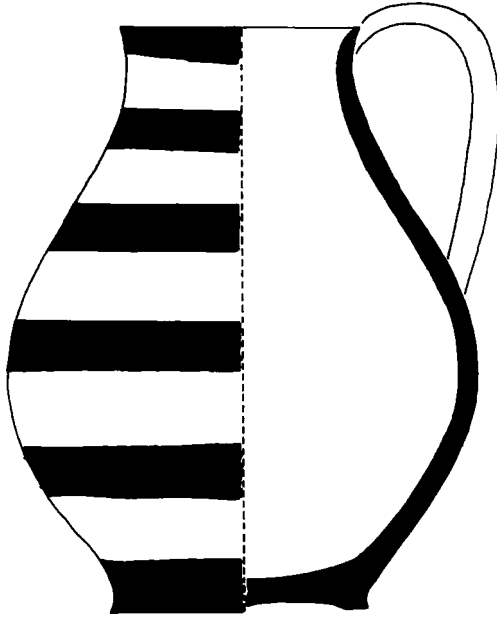
Sonuç olarak, benzerleri ile bir kıyaslamasını yaptığımızda, Tire Müzesi'ne birinci grupta ulaşan Karia kökenli kapları İ.Ö. 7 yüzyılın başına, diğer grupta ulaşan kapları İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğine hatta 6. yüzyılın başlarına tarihlendirmemiz gerekmektedir.

(35) a.y. s. 47

(36) Peter Gerçke. Funde aus der Antike. Kassel 1981. s. 62, 66

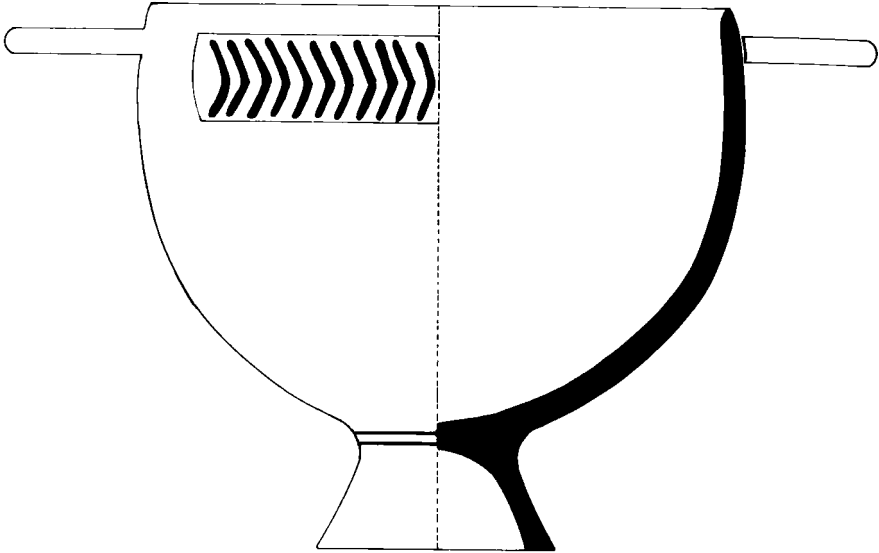
Resim: 1

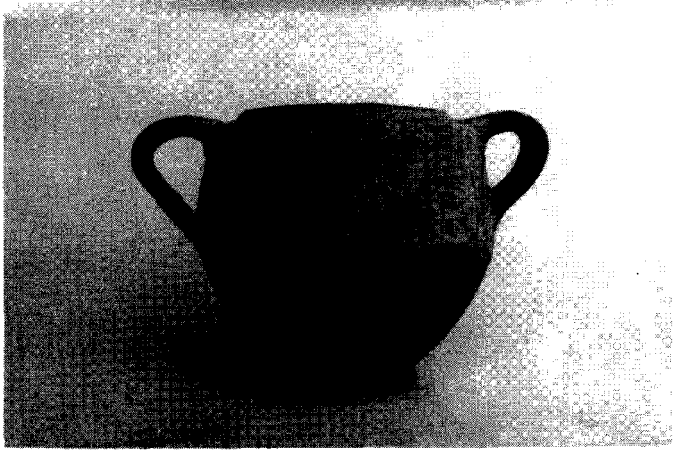
Çizim: 1

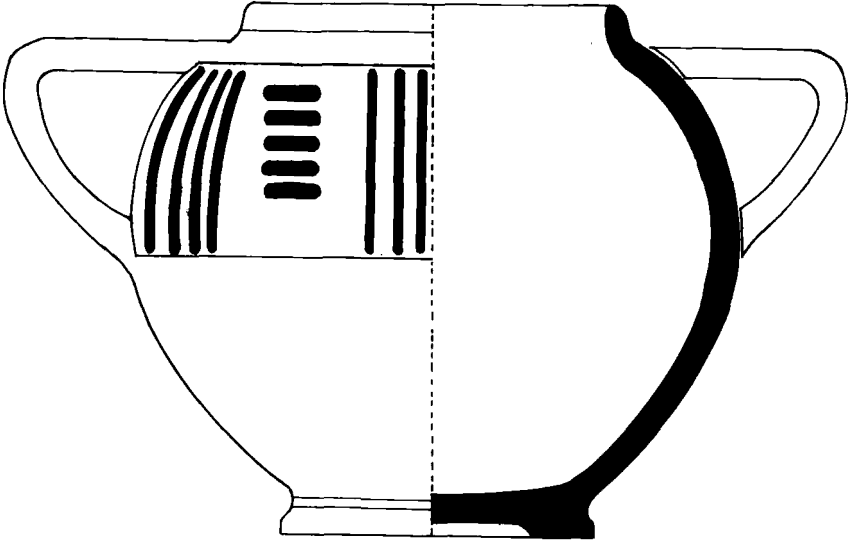
Resim: 2

Çizim: 2

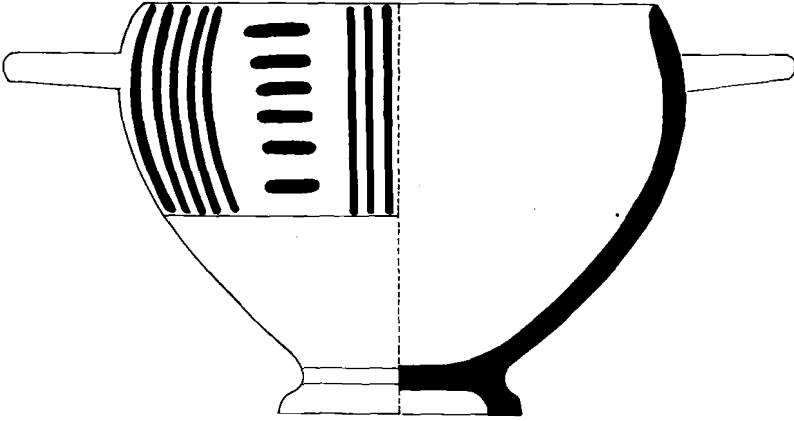
Resim: 3

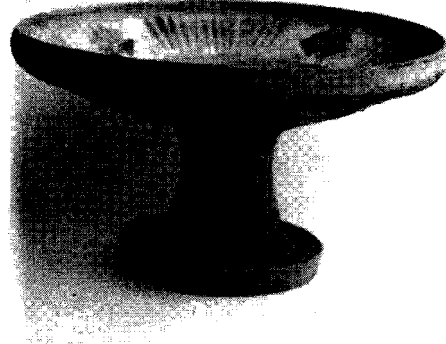
Çizim: 3

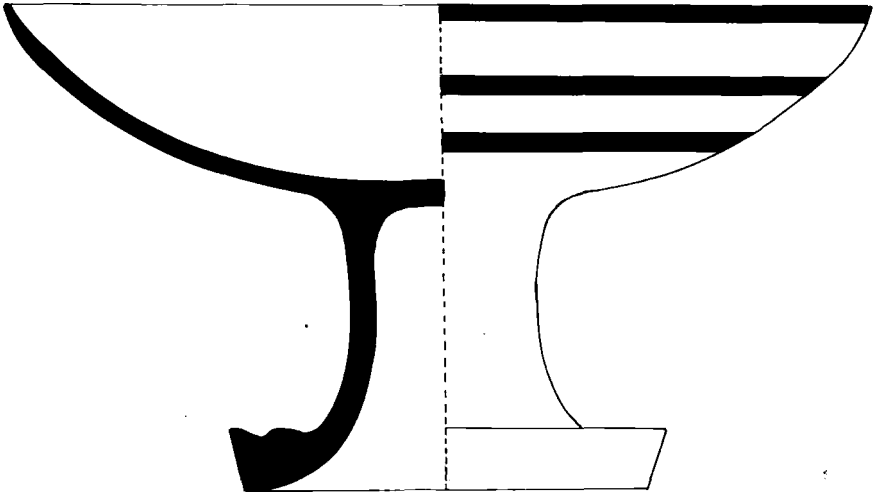
Resim: 4

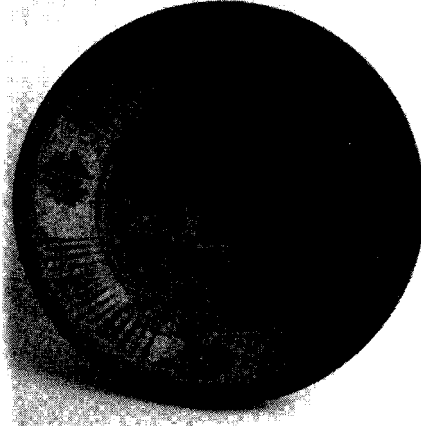
Çizim: 4

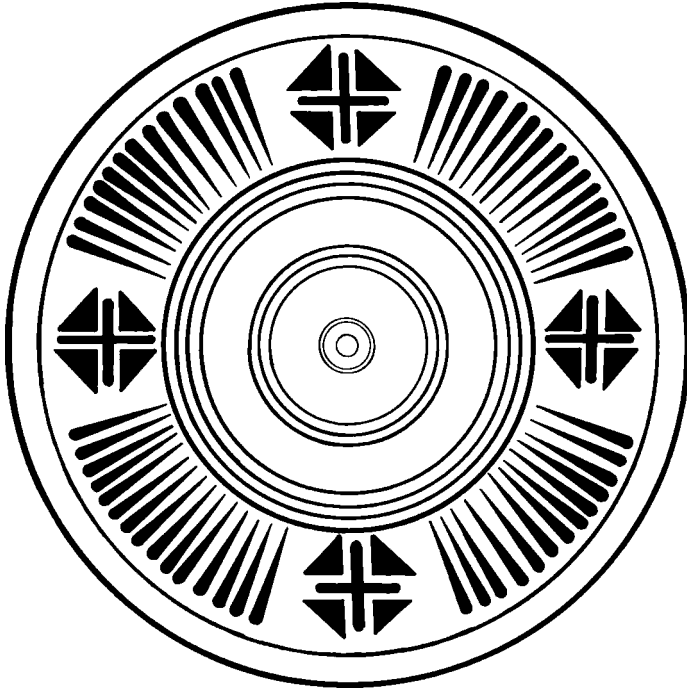
Resim: 5

Çizim: 5

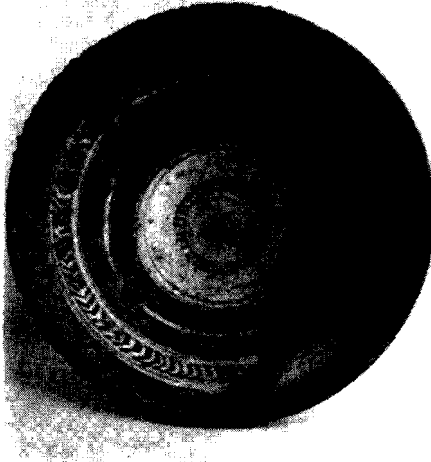
Resim: 6

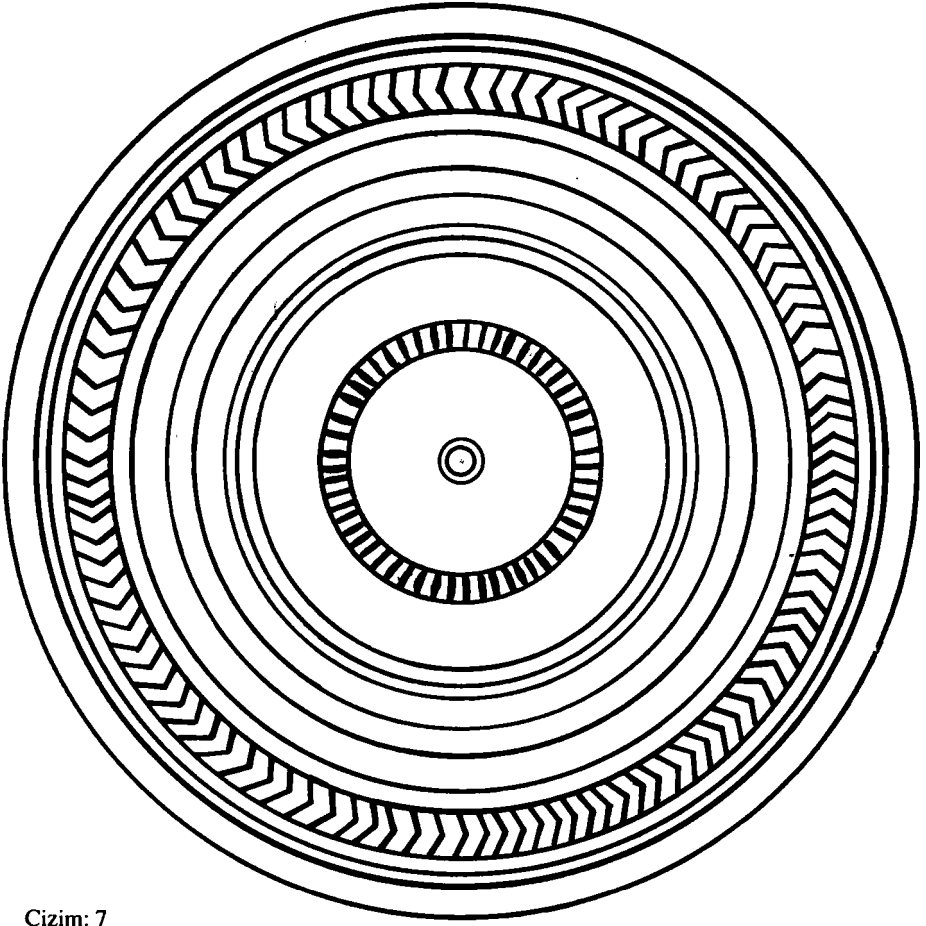
Çizim: 6

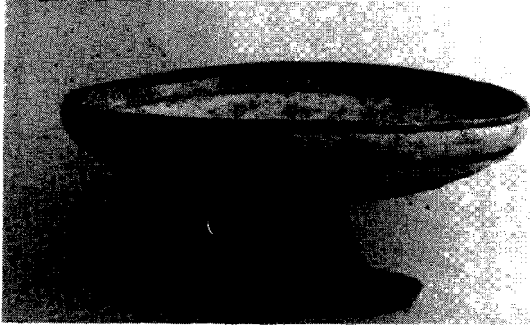
Resmi: 7

Resim: 8

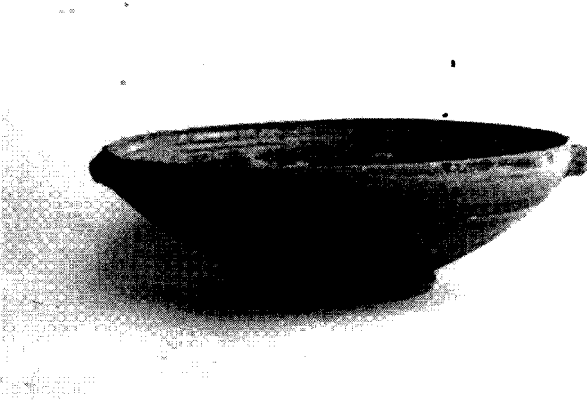
Çizim: 7

Resim: 9

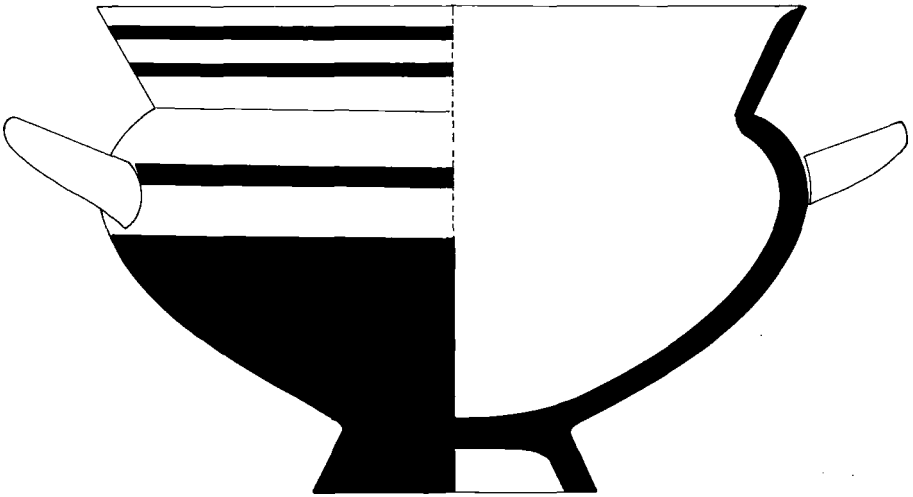
Resim: 9a

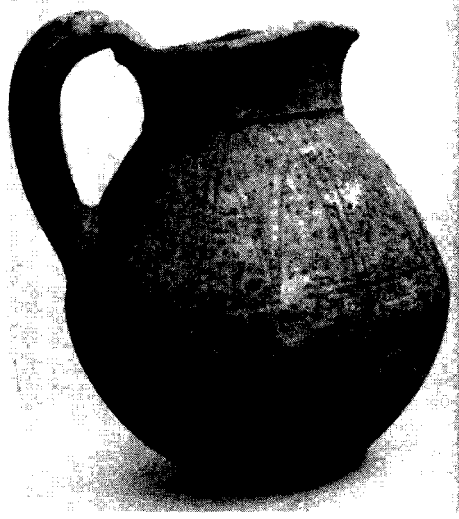
Resim: 10

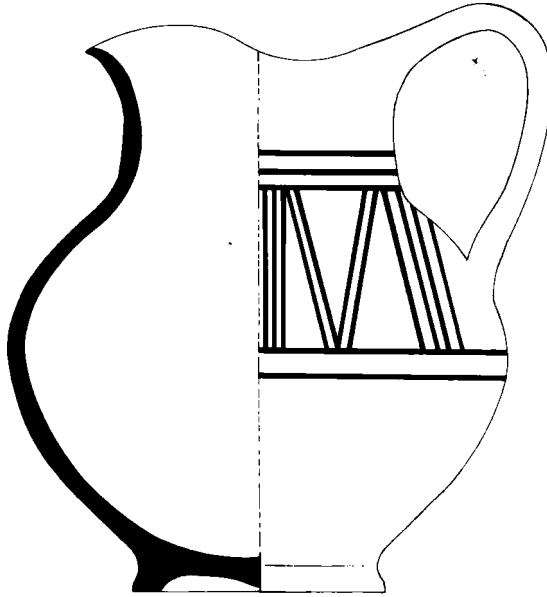
Resim: 11

Çizim: 8

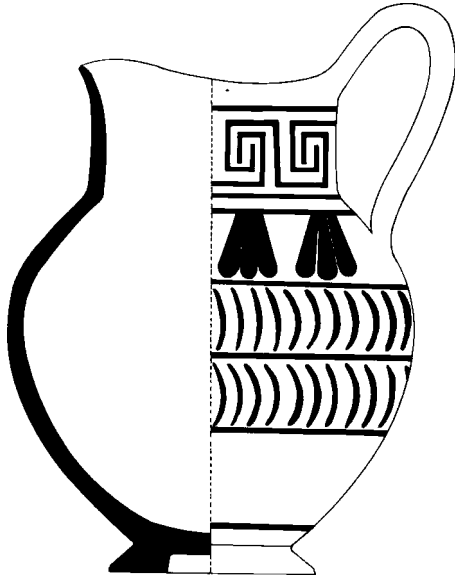
Resim: 12

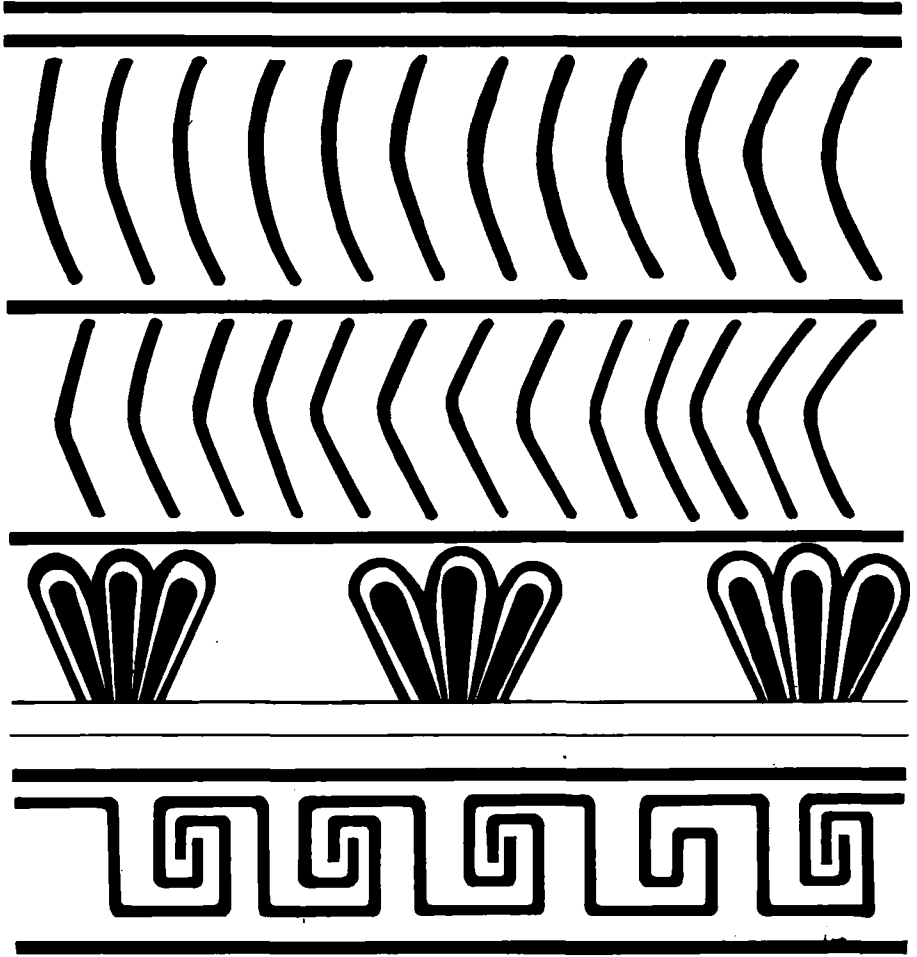
Çizim: 9

Resim: 13

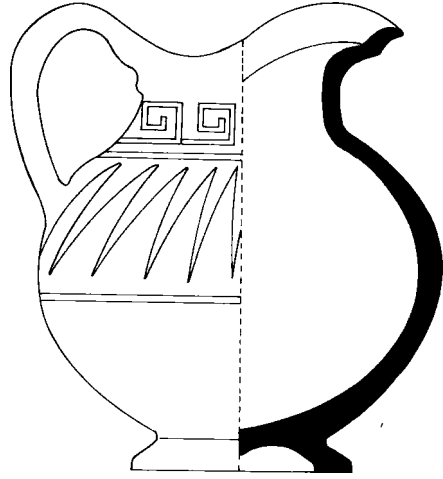
Çizim: 10

Çizim: 11

Resim: 14

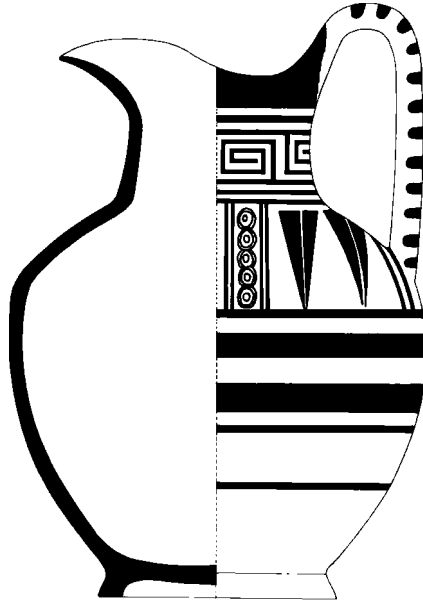
Çizim: 12

Resim: 15

Resim: 16

Çizim: 13

Resim: 17

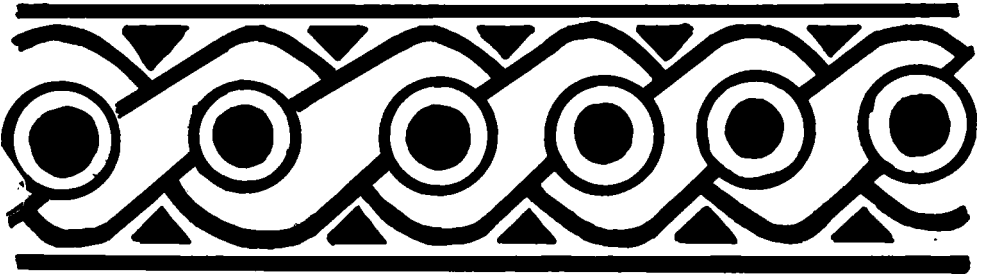
Çizim: 14

Resim: 18

Resim: 19

Çizim: 15

ROMA DEVRİ NEKROPOLÜ KURTARMA KAZISI

Metin TÜRKTÜZÜN*

Kütahya il merkezinde Menderes Caddesi olarak bilinen yolun hemen kenarından başlayan inşaatın temel hafriyatında¹ iki lahit mezarın varlığı görülmüş, yoldan yaklaşık 4 m derinlikte kumlu bir toprak içinde yer alan sahanın temizlenmesi sırasında 7 adet lahit mezara rastlanmıştır. Küfeki taştan yapılmış ve üzeri düz kapakla kapalı bu mezarların taşlarının, Kütahya'ya 10 km uzaklıktaki Çayca köyünün taşları olduğu ve o köyden buraya getirildiği sanılmaktadır. Dikdörtgen prizma şeklindeki blok taşlar oyularak lahit mezar şekline getirilmiş ve üzerleri düz taş kapakla kapatılmıştır (Resim 1-9).

Aynı doğrultuda, düz bir hat üzerinde sıralanan lahit mezarlar Menderes Caddesi'nden başlamak üzere 1 den 7 ye kadar numaralandırılmıştır. 3 numaralı lahit mezar hariç, diğer 6 lahit mezardan toplam olarak 16 adet iskelet çıkmıştır. 3 numaralı lahit mezarda birkaç kemik parçasından başka buluntuya rastlanılmamıştır. Sağlam olarak yalnızca bir lahit çıkarılabilmiş ve bu lahit de bulunduğu yerden kaldırılarak müze bahçesine getirilmiştir.

M1 olarak numaralandırılan lahit mezarda iki adet iskelet bulunmuştur. İskeletlerin başı kuzeybatı yönündedir. Dorsal vaziyette yatırılmıştır. Bu iki iskeletin yanına ölü hediyesi olarak; bronz bir yüzük, kaşı yazılı gümüş bir yüzük, kaşı akik taşından gümüş bir yüzük, yılan şeklinde başı altın plaka ile kaplı bir gümüş yüzük, imparator Elegabal'a ait gümüş bir sikke bulunmuştur. M1 no.lu lahitin dıştan ölçüleri: 2.20 x 1.20 x 0.65 m. İçten ölçüleri: 1.85 m x 0.70 m. Kapak ölçüleri: 2.00 m x 1.00 m x 0.35 m dir.

M2 olarak numaralandırılan lahit mezarda, 3 adet iskelet bulunmuştur. Üç iskelette aynı yönde (kuzeybatı) yatırılmıştır. Küçük çocuğa ait iskelette

(*) Metin TÜRKTÜZÜN, Kütahya Müzesi Müdürü.

(1) Kütahya şehir merkezinde, Atatürk İlkokulu yanında yapılacak olan bir inşaatın temel harfiyatı sırasında bazı mezarların ortaya çıktığının Müze Müdürlüğüne bildirilmesi üzerine 1.9.1988-3.9.1988 tarihleri arasında, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile bu inşaat sahasında kurtarma kazısı yapılmıştır.

dizler karına doğru çekilmiştir. Bu iskeletlerin yanına ölü hediyesi olarak, küçük çocukta bir çift altın küpe, bir çift bronz çıngırak, diğer çocukta, gümüş bir yüzük, diğer ikisine göre daha büyük olan kişinin, göğüs kafesinde bakır bir sikke, ayak ucunda köşede işlemeli cam kâse ile demirden yapılmış tek kulplu bir testicik bulunmuştur. Sikkenin temizlenmesinden sonra Philip I'in karısı Otocilia Severa'ya ait olduğu anlaşılmıştır. Sikkenin arka yüzünde baskı yeri olarak KOTIAEΩN yazısı okunmaktadır. Bu da sikkenin Kütahya'da basıldığını göstermektedir. M2 no.lu lahitin dıştan ölçüleri: 2.27 m x 1.20 m x 0.66 m. İç ölçüleri: 1.93 m x 0.65 m. Kapak ölçüleri: 2.20 m x 1.00 m x 0.37 m dir.

M3 olarak numaralandırılan lahit mezarda birkaç kemik parçasından başka hiçbir buluntuya rastlanılmamıştır.

M3 no.lu lahitin dıştan ölçüleri: 2.25m x 1.20m x 0.65m. İç ölçüleri: 1.90 m x 0.65 m. Kapak ölçüleri: 2.00 m x 1.00 m x 0.35 m.

M4. no.lu lahitte dorsal vaziyette yatan iki adet iskelet bulunmuştur. Yön yine kuzeybatı istikametindedir. Ölü hediyesi olarak konulmuş bakır bir sikke bulunmuştur. Sikke imparator Valerianus'a aittir. Grekçe yazılmış bu sikkenin de baskı yeri olarak KOTIAEΩN okunmaktadır.

M5 no.lu lahitin dıştan ölçüleri: 2.27m x 1.20m x 0.60m. İç ölçüleri: 1.90m x 0.75m. Kapak ölçüleri: 2.00m x 1.00m x 0.30m. Lahit iç yükseklği: 0.50 m.dir.

M5 no.lu lahitte, başları güneydoğu yönünde iki adet iskelet bulunmuştur. Dorsal vaziyette yatırılmışlardır. Ölü hediyeleri yönünden oldukça zengin sayılabilecek bu lahit mezarda, silindir şekilli bronz bir mürekkep kabı, demir keski, demirden tek kulplu bir testicik, bronz bir iğne parçası, bir çift altın küpe ile gümüş bir sikke bulunmuştur. Sikke, Septimus Severus'un ikinci karısı Julia Domna'ya aittir. M5 no.lu lahitin dıştan ölçüleri: 2.25m x 1.16m x 0.70m. İç ölçüleri: 1.88m x 0.68m. Kapak ölçüleri: 2.10m x 1.03 m x 0.31 m. dir.

M6. no.lu lahitte de iki adet iskelet bulunmuştur. İskelet dorsal vaziyette yatırılmıştır. Her ikisinde de başlar kuzeybatı yönündedir ve sol tarafa dönüktür. Ölü hediyesi olarak bir adet gümüş sikke, bir adet bakır sikke ile gümüş bir yüzük bulunmuştur. Gümüş sikke, imparator Philip I'e, bakır sikke ise imparator Gallienus'a aittir.

M6 no.lu lahitin dıştan ölçüleri: 2.30m x 1.15m x 0.68m. İç ölçüleri: 2.00 m x 0.70 m. Kapak ölçüleri: 2.00 m x 1.00m x 0.34m. dir.

M7 no.lu lahitte de beş adet iskelet bulunmuştur. Bunlardan dört iskeletin başları kuzeybatı, birisinin başı güneydoğu yönündedir. Bu mezarda

ölü hediyesi olarak; siyah küçük taşlardan yapılmış gümüş klipsli bir kolye, gümüş bir yüzük, bronz bir yüzük, demirden testicik, üç adet oldukça aşınmış bakır sikkeler bulunmuştur. Ancak sikkelerin devri tam olarak tesbit edilememiştir. Yalnız bir sikkenin arka yüzünde KOTI-yazısı okunabilmektedir.

M7 no.lu lahitin ölçüleri: 2.20m x 1.20m x 0.66m. İç ölçüleri: 1.90m x 0.71m. Kapak ölçüleri: 2.05m x 1.00m x 0.30m dir.

SİKKELERİN TANIMI :

SİKKE:² (Resim: 14)

Kazı Env. No: 5

Müze Env. No: 6373

Cinsi: Gümüş (denarius)

Çap: 19 mm Ağırlık: 2.20 gr

Buluntu yeri: M-1

Devri: M.S. 218-222

Ön Y: [IMPANT] ONINVSPIVSAVG

Sağ profilden İmparator Elegabal'ın portresi, noktalı bordür.

Arka Y: PMTRPII[I]COSIIPP

Ayakta tanrı sola koşar durumdadır. Sağ ayak ileri atılmış, sağ kol yukarı doğru, sol kol geride ve aşağıdadır, elinde kamçı(?), noktalı bordür.

SİKKE:³ (Resim: 16)

Kazı Env. No: 7

Müze Env. No: 6374

Cinsi: Bakır

Çap: 19 mm

Buluntu yeri: M-2

Devri: M.S. 244-249

Ön Y: MOTAKIAIC OVHPAC

Profilden imparatoriçe Otocilia Severa'nın giyimli portresi, noktalı bordür.

(2) Seaby, H.A. Roman Silver Coins, Vol: III, sf: 117, sikke no: 154 b

(3) A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (Phrighia) sf; 175, sikke no: 87

Arka Y: KOTIAEΩN

Athena: Miğferli, uzun chiton giymiş, cepheden ayakta, sağ elinde phiale, diğer elinde mızrak ve kalkan tutuyor, noktalı bordür.

SİKKE:4 (Resim: 21)

Kazı Env. No: 12

Müze Env. No: 6375

Cinsi: Bakır

Çap: 25 mm

Buluntu yeri: M-4

Devri: M.S. 253-260

Ön Y: AYTKΠAIKOYAA ΠIANON

İmparator Valerianus'un büstü sağa, şualı taçlı, zırlı.

Arka Y: ΕΠΙΠΑΙΔΑ ΤΡΙΑΝΟΥΠΙ

APX
KOTIA Ω
N

İki aslanın çektiği taht /araba içinde tanrıça Kybele.

SİKKE:5 (Resim: 24)

Kazı Env. No: 15

Müze Env. No: 6376

Cinsi: Gümüş (denarius)

Çap : 19mm Ağırlık: 2.25 gr.

Buluntu yeri: M-5

Devri: M.S.217 sonrası.

Ön Y: IVLIA PIA FELIX AVG

Sağa profilden imparatoriçe J. Domna'nın portresi, noktalı bordür.

Arka Y: Vesta

Tanrıça Vesta ayakta, yüzü sol tarafa dönük, uzun chiton giymiş, sağ kol ileride, elinde Palladium, sol elinde mızrak, noktalı bordür.

SİKKE: (Resim: 28)

Kazı Env. No: 21

Müze Env. No: 6377

(4) A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (Phrigeria) sf; 178, sikke no: 100. ün benzeri.

(5) Seaby, H. A. Roman Silver Coins, Vol: III, sf.: 60, sikke no: 230

Cinsi: Bakır

Çap: 23 mm

Buluntu yeri: M-6

Devri: M.S. 253-268

Ön Y: ΑΥΤΚΠΓΑΛΛΙΗΝΟΝ

İmparator Gallienus'un defne çelenkli, zırhlı portresi sağa, noktalı bordür.

Arka Y: ΕΠΙΠΑΙΛΔΗ[ΜΗΤ]ΡΙΑΝΟΥΙΠΠΙΑΡΧ

K O T A
N Ω

Tanrıça Tyche(?) ayakta, uzun giysili, sağ elinde dümen; noktalı bordür.

SİKKE: (Resim: 29)

Kazı Env. No: 22

Müze Env. No: 6378

Cinsi: Gümüş (antoninianus)

Çap: 22 mm. Ağırlık: 4.10 gr

Buluntu yeri: M-6

Devri: M.S. 244-249

Ön Y: IMPMIVLPHILIPPSAVG

İmparator Philip I'in sağa profilden portresi.

Ark Y: LAETIT FVNDAT

Laetitia cepheden ayakta, giyimli, sağ elinde çelenk, sol elinde dümen, pruva üzerinde.

SİKKE: (Resim: 30)

Kazı Env. No: 23

Müze Env. No: 6379

Cinsi: Bakır

Çap: 23 mm

Buluntu yeri: M-7

Devri: (?)

Ön Y: __MOC

Genç DEMOC büstü sağa, saçı şeritle bağlı, noktalı bordür.

Arka Y: okunamıyor

Taht üzerinde oturan Zeus, sağ elinde kartal, sol elinde mızrak tutuyor.

SİKKE: (Resim: 31)

Kazı Env. No: 24

Müze Env. No: 6380

Cinsi: Bakır

Çap: 20 mm

Buluntu yeri: M-7

Devri: (?)

Ön Y: okunamıyor.

Sağa profilden portre.

Arka Y: KOTI__

İki el tokalaşır vaziyette.

SİKKE: (Resim: 32)

Kazı Env. No: 25

Müze Env. No: 6381

Cinsi: Bakır

Çap: 26 mm

Buluntu yeri: M-7

Devri: (?)

Ön Y: okunamıyor.

Sağa profilden portre.

Arka Y: okunamıyor.

Ayakta cepheden bir kişi.

LAHİT MEZARLARDAKİ BULUNTULARIN TANIMI

YÜZÜK: Bronz (Resim: 10)

Kazı Env. No: 1

Müze Env. No: 8233

Çap: 22 mm Yük: 20 mm Kaş çapı: 0.9 mm x 0.7 mm

Buluntu yeri: M-1

Tanımı: Parmağa geçen kısmı yuvarlak olup, dıştan karşılıklı simetrik çıkıntılıdır, kaş kısmı elips şeklinde olup oyularak kazınmış profilden bir insan portresi görülmektedir.

YÜZÜK: Gümüş (Resim: 11)

Kazı Env. No: 2

Müze Env. No: 8234

Çap: 31 mm Yük: 29 mm Kaş çapı: 11 mm

Buluntu yeri: M-1

Tanımı: Parmağa geçen kısmı yuvarlaktır. Dıştan karşılıklı simetrik çıkıntılıdır. Kaş kısmı yuvarlak daire şeklinde olup üzerinde, üç satır yazı vardır.

YÜZÜK: Gümüş (Resim: 12)

Kazı Env. No: 3

Müze Env. No: 8235

Çap: 25 mm Yük: 21 mm Kaş çapı: 12 mm x 10 mm

Buluntu yeri: M-1

Tanımı: Parmağa geçen kısmı yuvarlaktır. Dıştan karşılıklı simetrik çıkıntılıdır. Yüzüğün halka kısmı işlemeli, kaş kısmı elips şeklinde, kırmızı akik taşlıdır. Akik taşın üzerine oyularak kazıma ile profilden ayakta bir erkek figürü işlenmiştir. Sol elinde bir balta, sağ elinde kalkan tutmaktadır. Üzerinde göğüs kısmını açıkta bırakan bir elbise giymiştir. Ayaklarında çizme şeklinde ayakkabıları vardır. Çevresinde yazı: NONIAMA

YÜZÜK: Gümüş, altın plaka (Resim: 13)

Kazı Env. No: 4

Müze Env. No: 8236

Çap: 29 mm Kalınlık: 0.5 mm Altın plaka kap. uz: 14 mm

Buluntu yeri: M-1

Tanımı: Baş kısmı yılan başı şeklinde, parmağa geçen kısmı kıvrımlı ve yuvarlak olup, kuyruk kısmı sivrice bitmektedir. Üzeri yılan derisi şeklinde en ince detayına kadar kazıma teknikle işlenmiştir. Yüzükte yılanın baş kısmı ince altından plaka olup, gümüşün üzerine geçirilerek üzeri işlenmiştir. Altın plaka boyna kadar gelmektedir.

YÜZÜK: Gümüş (Resim: 15)

Kazı Env. No: 6

Müze Env. No: 8237

Çap: 31 mm Yük: 23 mm Kaş çapı: 15 mm x 10 mm

Buluntu yeri: M-2

Tanımı: Parmağa geçen kısmı yuvarlak olup, Dış kısmında karşılıklı simetrik çıkıntılar, mevcuttur. Kaş kısmı elips şeklindedir. Üzerinde kazıma ile yapılmış birkaç harf vardır. Yazı da: XCY

XI

KÜPE: Altın (1 çift) (Resim: 17)

Kazı Env. No: 8

Müze Env. No: 8238

Çap: 0.6 mm Yükseklik: 0.4 mm Tel kalınlığı: 0.1 mm

Buluntu yeri: M-2

Tanımı: Yarım küre şekilli, tel kısmı yuvarlak kesitli, ucun birisi kıvrılarak halka yapılmış, diğeri ona geçirilerek bağlanmıştır. Çocuk küpesidir.

ÇINGIRAK: Bronz (1 çift) (Resim: 18)

Kazı Env. No: 9

Etütlük:

Çap: 21 mm Yükseklik: 17 mm

Buluntu yeri: M-2

Tanımı: Yarım küre şekilli, iç kısımları boş ve demirden ses çıkaracak bir metal bağlanmıştır. Tepe kısmında yuvarlak delikli kısım vardır. Çocuk oyuncuğu olarak kullanılmıştır.

KÂSE: Cam (Resim: 19)

Kazı Env. No: 10

Müze Env. No: 8239

Ağız Çap: 10.2 cm Yükseklik: 6.2 cm

Buluntu yeri: M-2

Tanımı: Yuvarlak ağızlı, basit ağız kenarlı, kısa silindirik boyun geçişli, yuvarlak omuzlu ve yuvarlak kenarlı, dip kısmı hafif eğimlidir. Ağız kenarından biraz alt kısmından başlayarak gövdeyi çepeçevre dolaşan yan yana sıralı oyularak yapılmış bezemeler vardır. Yine dip kısmında yuvarlak daireler ve orta merkezlerinde yuvarlak çıkıntılar mevcuttur. Dip merkezinde hafif içe çukurdur.

TEK KULPLU TESTİCİK: Demir (Resim 20)

Kazı Env. No: 11

Etütlük:

Yük: 9.2 cm Gövde çapı: 7 cm Dip çap: 3,2 cm

Buluntu yeri: M-2

Tanımı: Gaga ağızlı, silindirik boyunlu, küre gövdeli, pedestal konik kaidelidir. Ağız kenarından başlayarak gövde ortasına bağlanan yassı şekilli kulpu vardır. Ağız kenarı yanında kabara şeklinde bir çıkıntısı yer almaktadır. Çok fazla oksitlidir.

MÜREKKEP KABI: Bronz (Resim: 22)

Kazı Env. No: 13

Etütlük:

Kapak çap: 45 mm Yük: 26 mm Kap ağız çapı: 37 mm Yük: 57 mm

Buluntu yeri: M-5

Tanımı: Yuvarlak kesik silindirik kapaklı olup, silindirik şekilli gövdenin üzerine bu kapak kapatılmaktadır. Kapak üzerinde bir küçük bir büyük yuvarlak delik vardır. (Bu delikten kalem sokulmaktadır.) İçinde boya farkedilmektedir.

KESKİ: Demir (Resim: 23)

Kazı Env. No: 14

Etütlük:

Uzunluk: 18 cm Ağız genişliği: 4.4 cm

Buluntu yeri: M-5

Tanımı: Dip kısmı kare şekilli olup, yuvarlak bir kısımdan sonra yassılaşıyor. Ağız kısmı yassı ve geniştir.

İĞNE PARÇASI: Bronz

Kazı Env. No: 17

Etütlük

Uzunluk: 6.6 cm

Buluntu yeri: M-5

Tanımı: yuvarlak kesitli, ince uzundur.

KÜPE: Altın (1 çift) (Resim: 25)

Kazı Env. No: 18

Müze Env. No: 8240

Kalınlık : 0.6 mm Yük: 0.3 mm

Buluntu yeri: M-5.

Tanımı: Altı köşeli, piramit şeklinde altı düzdür. Tel kısmı yuvarlak kesitli, uç kısımları birbirine bağlıdır.

TEK KULPLU TESTİCİK :

Demir (Resim: 26)

Kazı Env. No: 19

Etütlük:

Yük: 15 cm Gövde çap: 9.3 cm Dip çap: 6 cm

Buluntu yeri: M-5

Tanımı: Gaga ağızlı, konik boyunlu, küre gövdeli, pedestal konik kaidelidir. Kulpsuzdur. Çok fazla oksitlidir.

YÜZÜK: Gümüş (Resim: 27)

Kazı Env. No: 20

Müze Env. No: 8241

Yük: 18 mm Genişlik: 23 mm

Tanımı: Parmağa geçen kısmı yuvarlak şekilli, dış kenarları karşılıklı simetrik sivri çıkıntılı olup, kaş kısmı yuvarlaktır.

TEK KULPLU TESTİCİK

Demir (Resim: 33 a-b)

Kazı Env. No: 26

Etütlük:

Yük: 11.5 cm Gövde çapı: 8 cm

Buluntu yeri: M-7

Tanımı: Ağız kısmı kırık olduğundan formu belli olmamaktadır. Gövde küre şekillidir. Dip kısmı konik pedestal kaidelidir. Ağızdan bir kapağı olduğu ve zincirle kulpa bağlı olduğu anlaşılıyor. Çok fazla oksitlidir. Demir kabın dip kısmında ve gövde üzerinde ince tülbent bezden birkaç kat iz görülmektedir. Belki de bir tülbente sarılıydı. Bu özellik Samsun İkittepe ETÇ III nekropolünde bulunan bronz mızrak uçlarında da görülmektedir. Bu da bize ikibin yıllık bir geleneğin devam ettiğini göstermektedir.

YÜZÜK: Bronz (Resim: 34)

Kazı Env. No: 27

Etütlük:

Üst genişlik: 12 mm Yüzük genişliği: 25 mm

Buluntu yeri: M-7

Tanımı: Yüzük üst kısmı elips şeklinde olup, parmağa geçen kısmı yuvarlak halka şeklindedir.

YÜZÜK: Gümüş (Resim: 35)

Kazı Env. No: 28

Etütlük:

Çap: 20 mm Kalınlık: 0.1 mm

Buluntu yeri: M-7

Tanımı: Yuvarlak çember şeklinde yassı tel kıvrılarak yapılmıştır.

KOLYE: Taş-Gümüş klipsli (Resim: 36)

Kazı Env. No: 29

Müze Env. No: 8242

Taş Kalınlığı: 0.3 ila 0.4 mm, iri tanelerin uzunluğu: 1.5 cm ila 0.3 mm

Buluntu yeri: M-7

Tanımı: Siyah renkli taştan yapılmış kesik silindirik şekilli, ortası yuvarlak delik taşlar ile daha iri ortası bombeli silindirik taşlardan bir dizi kolyedir. Arka kısmında her iki ipin ucunun tutturulduğu gümüş klipsi vardır.

Sonuç olarak; Nekropol sahasında bulunan 7 adet lahit mezar içindeki eserler, Roma devrinde halkın kullandığı ve öldükten sonra mezara, ölünün yanına konulan, kişilerin günlük hayatta kullandığı eşyalarıdır. Sikkeler nekropolü tarihlendirmemiz açısından kolaylık sağlamaktadır. Genel olarak bu nekropol M.S. III. yüzyılda kullanılmıştır.

Bu nekropolün yaklaşık yüz metre ilerisinde 1985 yılında yapılan bir inşaatın temel hafriyatında mermer bir grifon ile birkaç sütun kaidesine rastlanmıştır (Resim 37-38).

1986 yılında Kütahya şehir merkezinde, Maltepe Mahallesi'nde, Termik sitesi kazandıraisi önünde kalorifer küllerini alan kepçenin toprağı kazıması sonucu küfeki taştan yapılmış sandık tipi lahit mezar ortaya çıkmıştır. Mezar içinde üç adet iskelet bulunmuştur. Yanlarında ölü hediyesi olarak bir çift altın küpe ile bakır bir sikke bulunmuştur. Sikke üzerinde KOTI yazısı okunmaktadır.

1986 yılında bulunan bu lahit mezarla, 1988 yılında bulunan lahit mezarlar çağdaştır.

Kütahya'nın çeşitli yerlerinde bu tip nekropol mezarlara zaman zaman rastlanmaktaysa da antik KOTIAEON şehrinin yerini henüz kesin olarak tesbit etmiş değiliz. Kuruluş tarihi M.Ö. 11. yüzyıl olarak bilinen Kütahya, M.S. 2. yüzyıldan itibaren önemli bir Roma kenti olmuş, Bizans döneminde de önemini korumuş ve Piskoposluk merkezi haline gelmiştir. Erken Osmanlı döneminde Germiyanogullarına başkentlik yapan Kütahya zengin bir arkeolojik potansiyele sahiptir.

Resim: 1

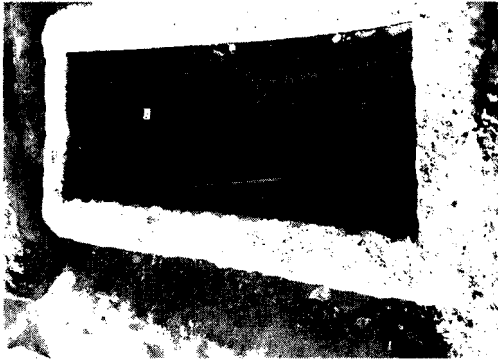
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

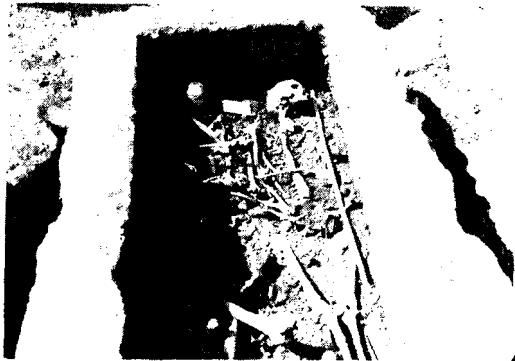
Resim: 6

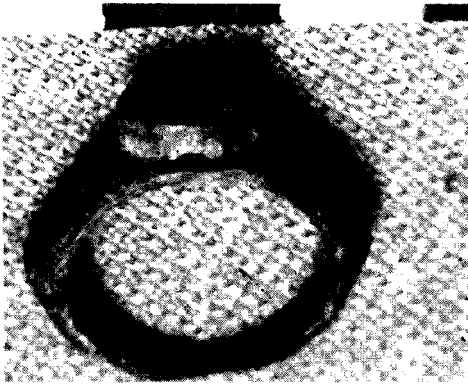
Resim: 7

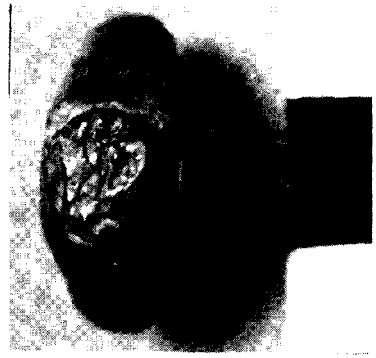
Resim: 8

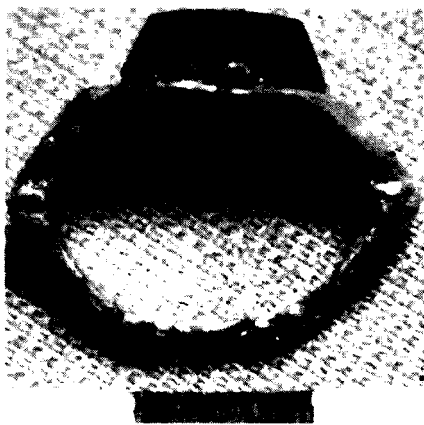
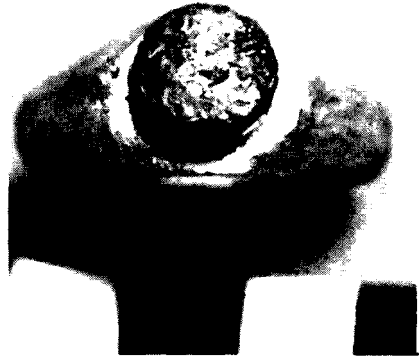
Resim: 9

Resim: 10

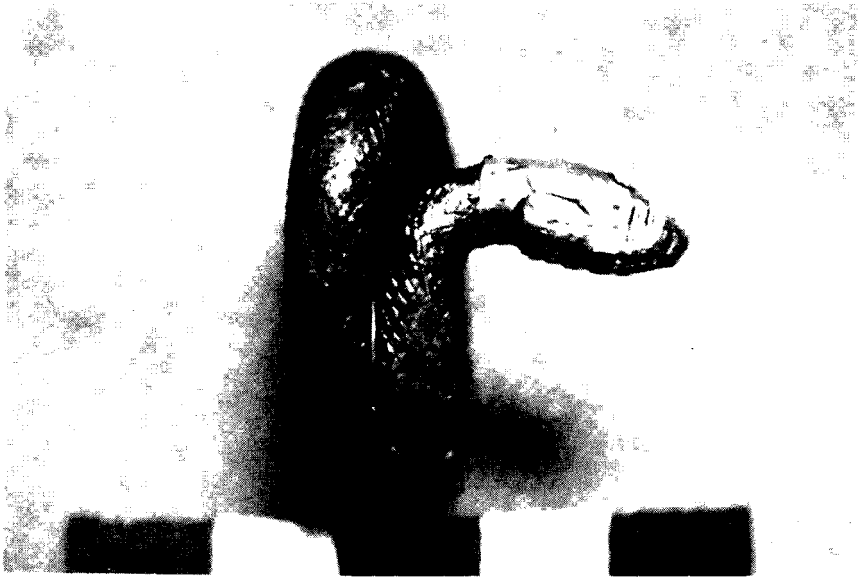

Resim: 11

Resim: 12

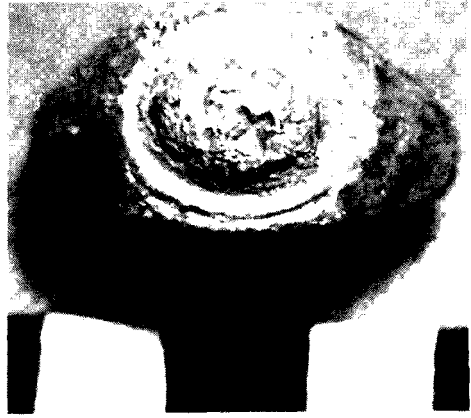
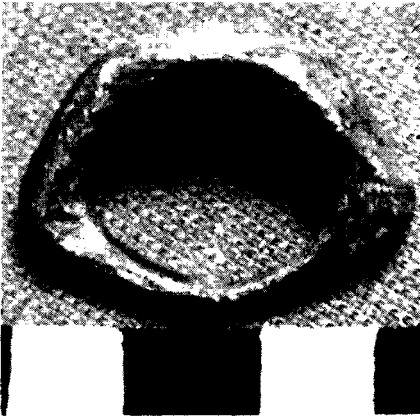

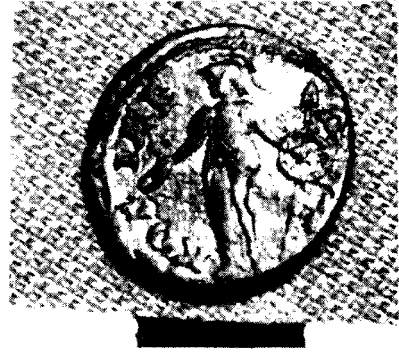
Resim: 13

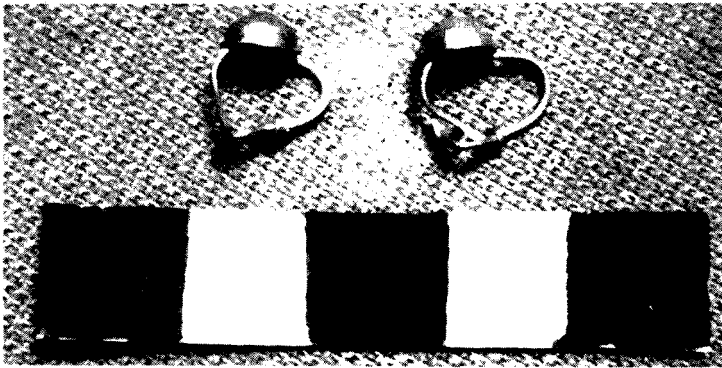
Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

Resim: 17

Resin: 18

Resin: 19

Resin: 20

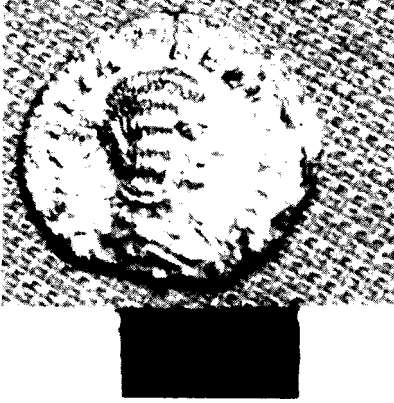
Resim: 21

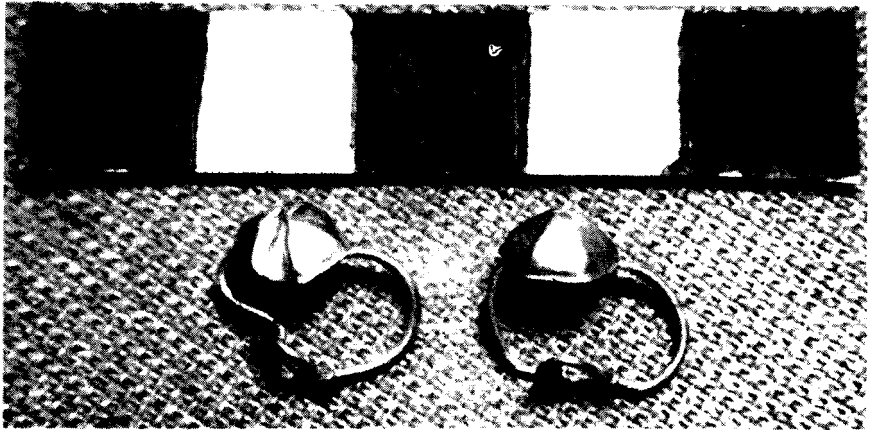
Resim: 22

Resim: 23

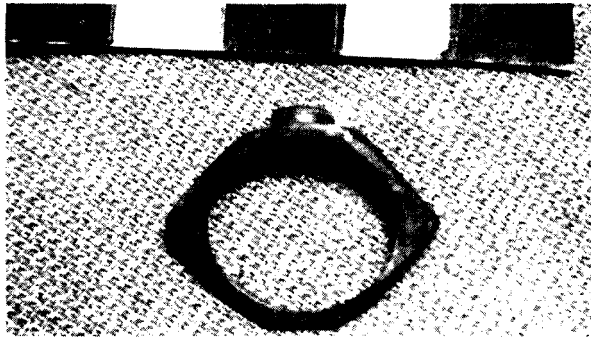
Resim: 24

Resim: 25

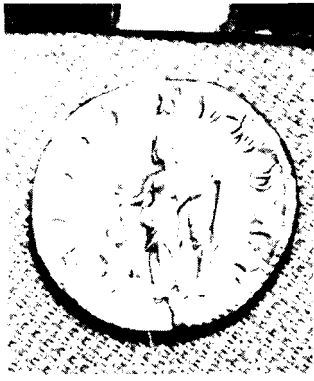
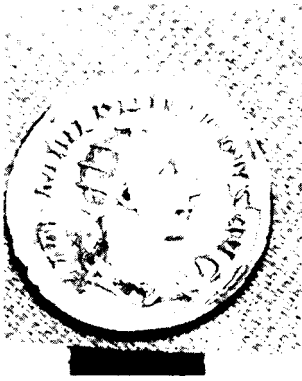
Resim: 26

Resim: 27

Resim: 28

Resim: 29

Resim: 30

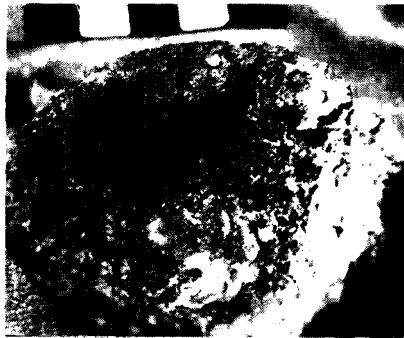
Resim: 31

Resim: 32

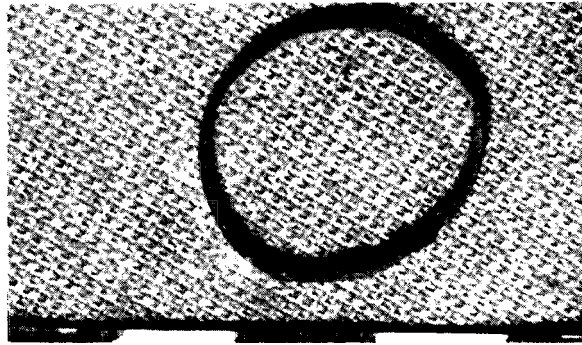
Resim: 33a

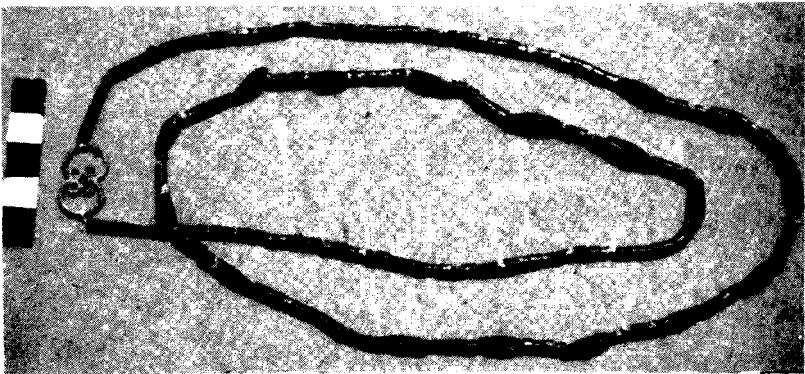
Resim: 33b

Resimi: 34

Resim: 35

Resim: 36

Resim: 37- 1985 yılında bulunan Grifon (mermer)

Resim: 38

KELIAN'DA BULUNAN İKİ YAZIT

Durmuş KAYA*

Kelian Köyü, bugünkü adıyla Kapıcak, Isparta ili, Atabey ilçesine bağlıdır. Köyün ilçe merkezine uzaklığı 8 km.dir¹. Kızılkaya adındaki dağın güney yamacında kurulmuş olan köyün Aşağı ve Yukarı Mahalle olmak üzere iki mahallesi vardır. Köyün güneyinde Gökyatakbaşı Tepesi ve Yaka Tepesi, kuzeyinde Gelincik Tepesi (2800 m) vardır. Yaka ve Kara Tepelerin güney eteklerine Atabey ilçesi kurulmuştur. Atabey'in önündeki geniş ovanın güneyinde Kuzey Torosların en yüksek dağlarından biri olan Davras Dağı (2635 m) uzanır. Havzanın kenarları neojen, marn ve ince kumdan, orta kısmı IV. zaman alüvyonlarından meydana gelmiştir².

Tarih öncesi devir kültürlerinin yoğun olduğu Göller Bölgesi "Psidia" olarak bilinir. Psidia Toros Dağları ile güneyden, Acı Tuz Gölü ile Burdur Gölü arasından geçen Söğüt Dağları'nın uzantılarıyla dik olarak birleşen Sultan Dağları'yla kuzeyden çevrelenmiştir. Beyşehir Gölü'nün batısından ve güneydoğu köşesinden Manavgat Çayı'nın ortasına kadar doğu sınırındır³.

Psidia bölgesinin kuzeybatısında bulunan Atabey'in (Agrai)⁴ M.Ö. 8-9. yüzyıllarda Anadolu'ya batıdan gelen göçmenlerce kurulduğu söylenmektedir⁵.

Frig ve Lidya devirlerinde Psidia hakkında pek fazla bilgi edinemiyoruz. M.Ö. 546'da Lidyalıların Perslere yenilmesiyle Anadolu Pers egemenliğine

(*) Durmuş KAYA, Müze Araştırmacısı, Isparta Müzesi Müdürlüğü

(1) Isparta İl Yıllığı, 1983, S. 93.

(2) Fahriye Baylan, "Isparta Havzasının Morfolojik ve Jeolojik Yapısı", Ün, II (1945), S. 1833-36.

(3) M. Özsait, İlk Çağ Tarihinde Psidia, İstanbul, (1980), S. 27; D. Kaya, As. 35, (1985), S. 39

(4) G. Hirschfeld, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, 14 (1879), S. 303; J.R. Sterrett, WE. (1888), S. 337.

(5) M. Kıyıcı, Ün, 7(1941), S. 1160.

girmiştir⁶, Pers egemenliğinin bitmesiyle birlikte Pisidia'da Helen etkisi yayılmaya başlamıştır. Bazı barbar Pisidia şehirleri yeniden organize edilmiş ve Hellenistik krallıklar kurulmuştur⁷ Atabey'in güney batısında Bayat Köyü yakınında Seleukos I. (M.Ö. 312–280) veya Antiochus I (M.Ö. 280–261) tarafından kurulan⁸ Seleucia⁹ antik şehri vardır.

M.Ö. 133'de Bergama Kralı III. Attalus'un ölümü üzerine Pisidia şehirlerini, Amyntas ele geçirmiş ve Galatia ile Pisidia'nın kralı olmuştur¹⁰. Romalılar Amyntas'ın krallığını kendilerine bağlayarak yeni bir eyalet olan Galatia'yı kurmuşlardır¹¹. Galatia eyaletinin sınırları zaman içinde bir çok değişikliklere uğramış bu arada bütün Pisidia'yı da içine almıştır. Galatia'nın güney sınırı, Ptolemy'in bahsettiği şekli almış, Apollonia vadisini içine aldığı halde Konane, Baris ve Seleucia Sidera'nın içinde bulunduğu vadi dışta kalmıştır¹².

Seleucia Sidera (Claudia Seleucia) ve Agrai isimleri 2. Notite'de birlikte geçer. Bu yüzden Agrai, Seleucia'ya ait bir köy olmalıdır¹³. Agrai, daha sonra gelişerek harap olan Seleucia'yı geride bırakmıştır. Agrai 12. yüzyıl sonlarında Selçuklu uç kumandanlarından Mübarizeddin Ertokuş tarafından I. Alâaddin Keykubat zamanında alınmıştır¹⁴. Bu kişi 1224 yılında Agrai'de, taşlarını çevredeki harabelerden getirterek güzel bir medrese yaptırmıştır¹⁵.

Agrai'ye Türkler "Agras" veya "Aras" demektedirler. Osmanlı idaresi altındaki Pisidia ve İsauria, Hamideli Sancağı olarak adlandırılmıştır¹⁶. 1669 tarihli sicil kayıtlarına göre Agras kaza (ilçe) olarak geçmektedir¹⁷. 1926 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği bir kararla Agras ismi Atabey olmuştur.

(6) M. Özsait, İlk Çağ Tarihinde Pisidia, İstanbul, 1980, S. 119.

(7) B. Levick, Roman Colonies in Southern Asia Minor, Oxford, 1967, s. 16

(8) G. E. Bean, Turkey's Southern Shore, London, 1968, S. 821.

(9) G. Hirschfeld, Monat. Akd. Berlin, 1879, S. 313–14; J.R. Sterrett, The Wolfe Expedition to Asia Minor, Boston. 1888, S. 333–34; H. Rott, Kleinasiatische denkmaler, 1908, S. 351, 354; L. Robert, Hellenica, X (1955), S. 239–245.

(10) J. İnan, TAD, XIX /2(1970), S. 52, Dip not. 3.

(11) B. Levick, Roman Colonies, S. 29

(12) W. Ramsay, Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası, Çev: Mihri Pektaş, S. 277.

(13) G. Hirschfeld, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde, 14 (1879), S. 303.

(14) S. Böcüzade, Isparta Tarihi, 1983, S. 409.

(15) G. Hirschfeld, Zeit. Ges. Erd., 14 (1879), S. 303; Monat. Ber. Akd. Berlin, (1879), S. 314; J. R. Sterrett, WE, (1888), S. 373, no. 476; Böcüzade Süleyman, Isparta Tarihi, 1983, S. 40.

(16) C. Texier, Küçük Asya, Çev: Ali Said, (H. 1339–40)., S. 31.

(17) S. Böcüzade, Isparta Tarihi, 1983, S. 40.

Atabey 1953 yılında bucak, 1960 yılında ilçe olmuştur¹⁸.

Kapıcak Köyü'ndeki kalıntılardan, köylülerce yapılan başvuru üzerine, haberdar olduk. Bu köydeki kale ve bazı temel kalıntıları hakkında bugüne kadar herhangi bir yayın yapılmamıştı. Köyün aşağı mahallesinden kuzeye giden yol, ileride bir vadi içine girmektedir. Bu vadiye varmadan önce Örencik mevkiinde çalılık içinde, çoğunluğu, toprağa gömülmüş duvar temel kalıntıları göze çarpar. Tam düzgün olmayan yerel taşlarla yapılmış temeller, kesin bir tarih vermezler. Roma dönemine ait olduğunu sanılan bu kalıntılar dikdörtgen planlıdır.

Kalıntıların yaslandığı tepenin üstünde yaklaşık 100 m uzunluğunda (130 adım), 2 m genişlikte bir kale kalıntısı vardır; (Harita: 1, Resim: 1-2). Kalenin üst kısmı yıkılmıştır. Yükseklik bazı yerlerde 3 m yi bulur. Kalenin alt blok taşları büyük ve düzgün kesilmişlerdir. Üste doğru yapı taşlarının oranları değişmekte ve moloz taş görünümü almaktadır (Resim: 3). Doğu, kuzeybatı yönünde uzanan kale kalıntısının kuzeyinde, batıya doğru alçalan bir yamaç ve ilerisinde Kavakkayası Tepesi vardır. Kalenin güney ve batısı uçurumdur. Dağın güney yamacında, birkaç teras duvarı vardır. Doğuda Alkayabaşı ve Gölgeli Tepeleri yer alır¹⁹.

Örencik'in biraz kuzeyinde, Ergencik mevkiinde, iki çeşme arasında ve Çobankayası'nın Harmanyeri mevkiinin biraz doğusunda, lahit kapağı parçası bulunmaktadır. Bunun ön yüzünde, üçgen alınlık içinde çok iyi okunabilen beş satır yazıt, sonunda bir sarmaşık yaprağı ile sona erer (Resim: 4-5).

Lahit üst kapağı alınlıklı parçası, beyaz kireç taşındandır; yan köşelerle üst ve arka kırıktır. Alınlık üst parçası ikiye ayrılmıştır. Yükseklik: 0.45 m, genişlik: 1.50 m, üçgen alınlık kenar uzunluğu: 0.95 m, harf yüksekliği: 0.04 m dir.

ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ ΜΑΡΚΟΥ ΚΑΙ
ΒΑΒΕΙΣ ΟΡΖΟΥ ΗΣΥΝ ΒΙΟΣ ΑΥΤΟΥ
ΚΑΙ ΑΒΒΑΣ ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΣ ΟΙ ΟΡΖΟΥ
ΚΑΙ ΟΙ ΕΞ ΑΥΤΩΝ ΕΑΥΤΟΙΣ ΖΩΝΤΕΣ
ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ

Türkçesi: "Markos'un oğlu Hermogenes ve eşi Orzos'un kızı Babeis ve Orzos'un çocukları Abbas ve Markos ve onların çocukları kendi anılarına hayatta iken (bu mezarı yaptırdı)"²⁰.

(18) Isparta İl Yıllığı, 1983, S. 93.

(19) Dağ isimlerini köylülerden Asım Yıldız ve Mehmet Kılıçaslan söyledi.

(20) Yazıtı Thomas Drew-Bear tercüme etmiştir.

Yazıtı, yazı stili ve son satır bitimindeki sarmaşık yaprağından dolayı M.S. 2. veya 3. yüzyıl başlarına tarihlendirebiliriz.

Hisar Kale'nin yaklaşık bir kilometre doğusunda Kuyucak mevkiinde Yazılıkaya (Yazılıtaş) Tepesi'nin doğu yüzündeki kaya üzerinde dört satriklık sınır yazıtı vardır (Resim: 6). Yazılıkaya'ya Kapıcak Köyü'nün hemen üzerinden gidilebileceği gibi, daha kolay köyün kuzeyindeki vadiden 2-3 km gidilerek, sonra güneye yarım saat yürüyerek varılabilir. Yazılıkaya Tepesi üzerinde bugün molozları etrafa yayılmış taş yığınları, burada bir yapı olabileceğini göstermektedir. Yazılıkaya'nın doğusunda Erikli vadisi ve onunda ucunda Bedre Köyü ile Eğirdir Gölü vardır. Batı tarafta Gölgele Dağ, kuzeyde Kuyucak mevki, kuzeydoğuda Canar Tepesi (Döğerkaya), Kaymaz Tepesi ve uzakta Barla Dağı yükselmektedir.

Yazılıkaya yaklaşık 7 m yükseklikte ve 20 m uzunluktadır. Harf yüksekliği: 0.25 m dir.

VMB
PAVS
PAR

Bir ve ikinci satırdaki yazıların anlamı çıkarılamamıştır. Üçüncü satırdaki Pr(ostanna), bu noktanın güneyindedir. Prostanna, Eğirdir Gölü'nün güneybatısında, antik adı Viarus olan Sivri Dağ'ın arkasındadır. Şehirle ilgili bir çalışma M. Ballance tarafından yayınlanmıştır²¹. Son satırdaki Par (Lais) bu noktanın kuzeyindeki Roma koloni şehrini göstermektedir²². Parlais, Augustos tarafından kurulmuş ve diğer koloni şehirleri içinde en küçük olanıdır²³. W. Ramsey, şehri Caralis Gölü (Beyşehir Gölü) güneybatısındaki köşesinde lokalize eder. Şehrin kesin yeri Prof. Robert tarafından, Bedre Köyü yakınında bulunan sınır yazıtına göre bugünkü Barla'nın yerinde olduğunu kesin olarak belirlemiştir²⁴. L. Robert yazısında bu yazıtı tam olarak vermez, yalnız özet verir.

Parlais'in yerinde bugün modern Barla Kasabası vardır. Parlais'in batısı dağlar tarafından kesilir. Göl ile dağlar arasında dar bir alan vardır. Gölün ucundaki Prostanna şehri, koloninin güneye doğru genişlemesini önlemiştir²⁵. Koloninin, gölün karşı kıyısında toprağı olması gerekir. Baris²⁶

(21) M.H. Ballance, The Site of Prostanna, As, IX (1959), 125-129, dip not: 1.

(22) L. Robert, CRAI 1948, S. 402. Bu özetle yazıt verilmiyor.

(23) B. Levick, Roman Colonies in Southern Anatolia, Oxford. (1967), S. 159-162

(24) L. Robert, CRAI, (1948), S. 402.

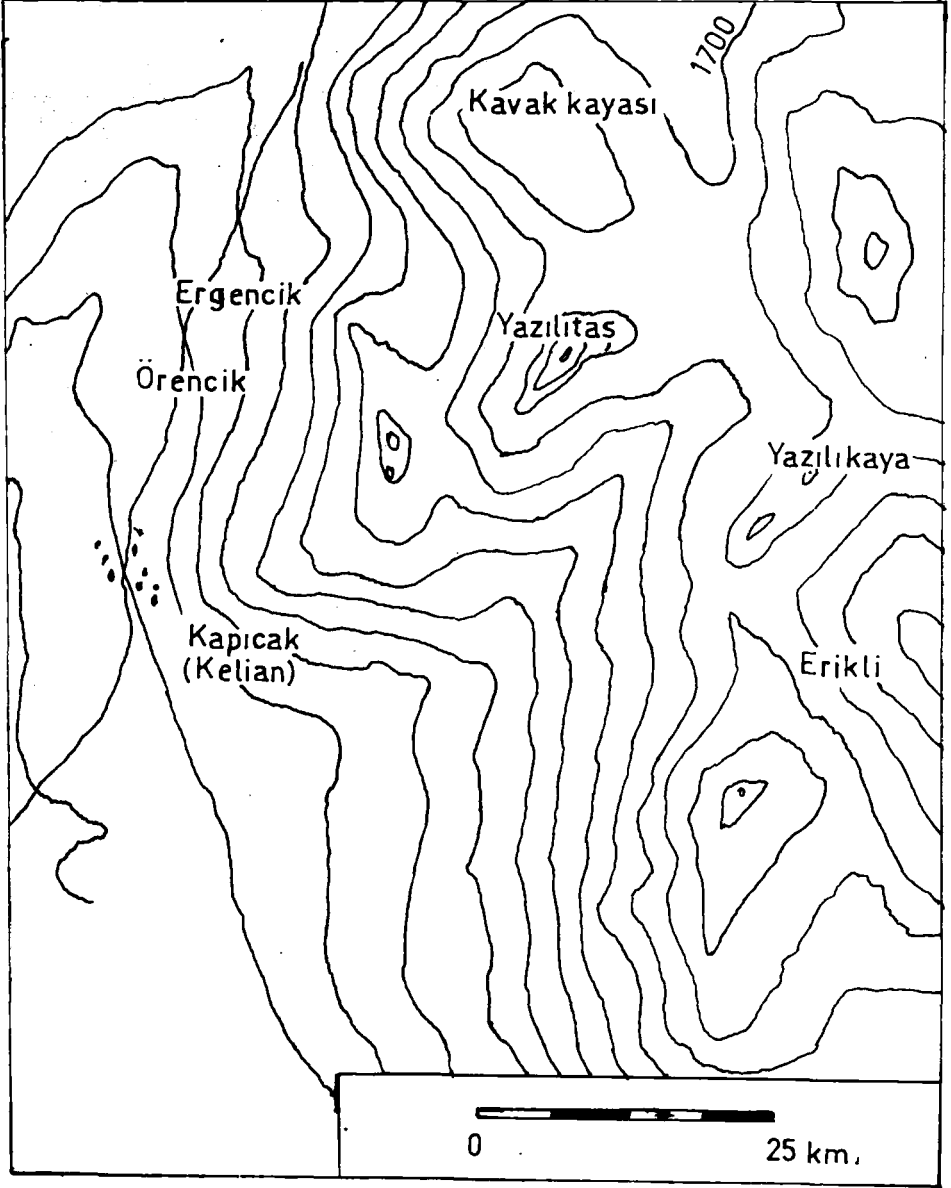
(25) B. Levick, Roman Colonies, S. 54

(26) G. Hirschfeld, Mon. Akd. Ber. (1879), S. 302; H.V. Aulock, Münzen und Stadte Pisidiens, II, (1979), S. 23-27; A.S. Hall AS. 36, (1986), S. 137, vd. Baris'in Askania Gölü (Burdur Gölü) kuzeyinde Kılıç Köyü yakınında olduğunu yazmaktadır.

Ovasında olması zor görünüyor. Baris Ovası'nda, Seleucia Sidera ve Agrai antik şehirleri, bunlarında batısında Conane²⁷ şehri yer almaktadır.

Kapıcak Köyü sınırları içinde bulunan bu yazıtlar, Parlais ve Prostan-na şehirlerinin yerini belirlemekte, Kelian'da bir yerleşme merkezi olduğunu göstermektedir. Kalıntıların varlığına göre küçük bir yerleşme olan Kelian, antik Seleucia Sidera ve Agrai'nin bir köyü olmalıdır.

(27) G. Hirschfeld. Mon. Akd. Berlin, 1879, S. 315-16.

Harita: 1

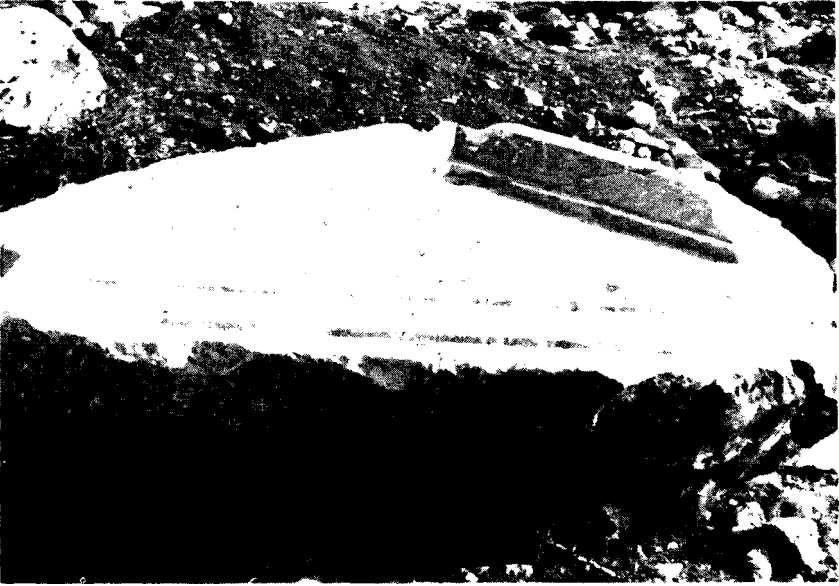
Resim: 1- Kalıntılar ve kalenin bulunduğu tepenin batıdan görünüşü

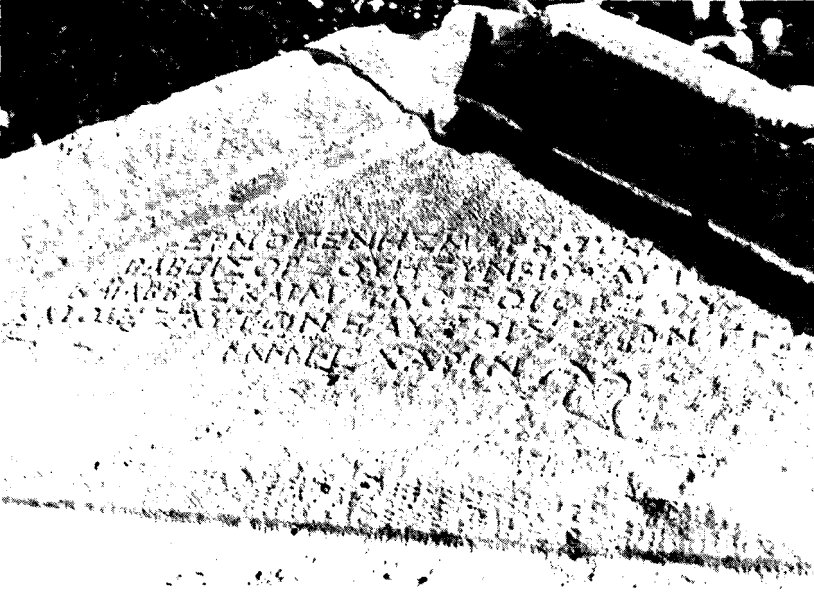
Resim: 2- Kale kalıntısı doğudan görünüş

Resim: 3- Kale duvarı (Ayrıntı)

Resim: 4- Lahit kapağı alınlığı

Resim: 5- Alınlıktaki yazıt

Resim: 6- Sınır yazıtı üst bölümü

KAZI BULUNTULARININ DEĞERLENDİRİLMESİNDE BİLGİSAYARIN ROLÜ VE BİR UYGULAMA: YARIMBURGAZ

Oğuz TANINDI*

1. GİRİŞ

Arkeoloji ve bilgisayarın tanışmaları yeni bir olgu değildir. Bildiğimiz kadarıyla 1950'lerin sonunda ilk kez P. Ihm. IBM 650'yi, Ispra'da (İtalya), Avrasya Tunç Çağı baltalarını sınıflandırmak için kullanmış, aynı yıllarda Fransa'da J.C. Gardin ve P. Garelli arkeolojik bulguların bilgisayara aktarılması ve değerlendirme üzerinde çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda ABD'de J. Deetz, W.A. Longacre ve L.R. Binford, keramik ve taş bulguları üniversite-temelli büyük sistemlere girerek sınıflandırma konusunda çalışmalar yapmışlardır. Günümüzde ise bilgisayar, arkeolojinin hemen hemen tüm alanlarında (veri depolama, analiz, çizim, mimari vd.) yoğun olarak kullanılmaktadır.

Bilgisayarlara yakınlığı olmayan bazı araştırmacılara göre bilgisayarlar, yalnızca, insan beynine oranla "daha hızlı ve güvenli saymaya yarayan makineler"dir. Arkeoloji sayar mı? Arkeologlar, yalıtılmış bireyleri ve toplulukları inceleyen diğer insan bilimcilerinin tersine, öncelikle, maddi kalıntıları sayar, buluntu gruplarını inceler, sınıflandırır ve benzer örneklerle karşılaştırarak topluluklar konusunda sonuçlara varmaya çalışırlar. Maddi kalıntıların ayrıntıları, tabakalara, yerleşmelere ve kültürlere göre incelikli farklılıklar gösterir ve istatistiksel dökümler gerektirir (yapım geleneği, kullanılan malzeme, biçim vd.).

Bunun yanısıra arkeolog, muhasebeci ve istatistikçi olmamasına karşın, sınıflandırıcılık niteliğinden dolayı bu iki işlevi de yürütmek durumundadır. Önce, özelliklere dayanılarak "tip" tanımlanır, sonra bazı özel tipler bir araya getirilerek "grup"lar, daha sonra da bazı özel gruplar birleştirilerek "kültür"ler ayrıştırılır. Tüm bunları yapabilmek için arkeoloğun verilerini depolayan bir sınıflandırıcıya gereksinimi vardır: Bilgisayar.

* Oğuz TANINDI, Arkeolog, Kuruçeşme Cad. 20/7, 80820, Kuruçeşme/İSTANBUL

2. ARKEOLOJİDE BİLGİSAYARIN ÜÇ TEMEL İŞLEVİ

Bilgisayarın arkeolojik çalışma süreci içerisinde veri işleme (**data processing**) açısından üç temel işlevi vardır:

1. Veri toplama ve depolama (**Data acquisition and storage**),
2. Veri analizi (**Data analysis**),
3. Veri iletişimi (**Communication**).

Veri toplama, depolama, kazılarda ele geçen ve çeşitlilik taşıyan buluntu bilgilerinin, veri tabanı programları aracılığıyla bilgisayara yüklenmesiyle gerçekleştirilir. Burada sayısal verilerin (konum, kot, boyut, vd.) olduğu kadar görsel malzemenin de (buluntu çizimi, mimari, açma planı, profil vd.) bilgisayara girilmesinin önemi büyüktür. Dolayısıyla kullanılacak bilgisayarda Kullanıcı Ara Yüzü'nün (**User Interface**) grafik özellikli olması arkeoloji açısından kaçınılmazdır. Veri depolamada bilgisayar kullanımı, arazide meydana gelebilecek hataların, uygulamadaki değişikliklerin kayıtlarda, hızlı biçimde düzeltilmesi, kazı sırasında ara sorgulamalar yapabilmek ve gerektiğinde yazıcı çıktısı olarak kontrol olanağı sağlamaktadır. Sonuçta amaç, bilgisayar temelli, kolay ve hızlı ulaşılabilen bir veri-bankası (**data-bank**) oluşturmaktır.

Veri analizi, bir buluntu grubunun, bir malzeme topluluğunun ya da bir kültürel yapının yorumlanmasını kolaylaştırıcı bir dizi işlemden oluşur. Doğaldır ki, arkeolojik malzemenin yorumuna yönelik niceliksel inceleme için, sistemli bir kazı sonucu düzenli kaydedilmiş veriler olması gerekmektedir. İstatistiksel dökümleri de içeren veri analizi aşamasında bilgisayar, karşılaştırma ve sorgulama işlemini de kolaylaştırmaktadır. Örneğin, buluntular ya da buluntu grupları arasındaki ilişkilerin bulunması kartoteks sistemleriyle çok daha fazla zaman alırken, bilgisayarla yapılacak böylesi bir tarama hem kısa sürede gerçekleşecek, hem seçenek bolluğu getirecek, hem de arkeoloğa daha geniş bir alanda çalışma olanağı sağlayacaktır.

Bu aşamada klasik anlamda istatistiksel analizler yapılabileceği gibi, uzman arkeolog ve bilgi mühendisleri tarafından oluşturulmuş, insan düşünüşünün doğal akışına karşılık gelen yapılarda düzenlenmiş, özel tür bilgilerden oluşan Bilgi Tabanları'yla (**Expert Systems**) çalışmak da olasıdır.

Arkeolojide bilgisayar kullanımının üçüncü işlevi ise veri iletişimidir. Bilgisayar teknolojisiyle yapılan iletişimde, bir kazıdan, bir araştırmadan elde edilmiş büyük bilgi toplulukları daracık alanlara sığdırılabilmekte ve bilgilerin, arkeologlar, kentler, ülkeler arasında serbestçe ve hızlı dolaşımı sağlanabilmektedir.

Veri iletişiminin bir diğer cephesi de, kazı ve araştırmaların sonuçlarını iletebilmek için tasarlanan basılı mediyaların hazırlanmasında bilgisayarın doğrudan katkısıdır. Artık günümüzde bir ön rapor, kazı raporu ya da herhangi bir arkeolojik yayın, tüm yazı ve grafik unsurlarıyla birlikte, bilgisayarlarla düzenlenebilmekte, klasik matbaa yöntemlerinden çok daha nitelikli ve kısa sürede baskıya hazırlanabilmektedir.

3. YARIMBURGAZ'DA BİLGİSAYAR UYGULAMASI

Yarımburgaz Kazı Kurulu, 1988 yılında gerçekleştirilen ilk kampanya öncesinde, kazının birçok aşamasında bilgisayar kullanılması kararını almış ve yapılan ön çalışmalarda, kullanılacak veri tabanı programı, daha sonra yapılacak değerlendirmelere ve yayına yönelik olarak tasarlanmıştır.

Yarımburgaz Kazısı'nda ele geçen tüm buluntular, plânlar ve küçük buluntu çizimleri günü gününe bilgisayara girilmiş, böylece kazı sırasında ortaya çıkan değişikliklerin anında izlenilmesi sağlanmış, bazı buluntu gruplarının istatistiksel dökümleri yapılmış ve grafiksel yazıcı çıktıları alınmıştır.

Kazıda donanım olarak Apple/Macintosh™ bilgisayarı kullanılmıştır. 5 Mb. ana belleğe (RAM) sahip olan bilgisayara girilen veriler toplam 140 Mb.'lık iki sabit diske (hard disk) depolanmış, ayrıca tümü 3 ½ inçlik (800 Kb) disketlere kopyalanmıştır. Yazıcı çıktıları Apple Image Writer II™ adlı nokta baskılı (dot matrix) yazıcı ile gerçekleştirilmiştir.

Yazılım olarak FileMaker 4™ adlı veri tabanı programı kullanılmıştır. Görüntü tabanı programı olarak PictureBase™, istatistik programı olarak Microsoft Excel™ ve CricketGraph™, kelime işlem programı olarak WriteNow™, çizim programı olarak MacDraw II™ ve SuperPaint™, yayın hazırlığı için ReadySetGo!™, hypermedia uygulaması için ise HyperCard™ adlı program kullanılmıştır.

Kullanılan veri tabanı programında öncelikle her buluntu için bir fiş formu düzenlenmiş ve her fişte sorgulama ve sıralama işlemleri gözönüne alınarak çeşitli alanlar (fields) hazırlanmıştır (Resim: 1). Buluntu bilgileri bu alanlara kazı sırasında girilmiş ve daha sonra çizimler –ölçekleriyle birlikte– optik okuyucu ile buluntu fişlerine eklenmiştir. Açma planları ve profiller ise aynı yöntemle görüntü tabanı programında toplanmış, gerekli değişiklikler yapılarak yazıcı çıktıları alınmıştır.

Kazı sonrasında taş aletler ve fauna üzerinde yapılan laboratuvar çalışmalarında grafik programından yararlanılarak çeşitli istatistiksel dökümler yapılmış, alet ve kemik topluluklarının sayısal, türsel ve yüzde dağılımları saptanmıştır (Resim: 2).

Kazımızın her yıl düzenli biçimde hazırlanmış olan “Yarımburgaz” adlı tanıtıcı dökümanı (**Newsletter**) ve ön raporu kelime işlem programıyla yazılmış, masa üstü yayıncılık (**Desktop Publishing**) programıyla da düzenlenip basılmıştır.

Tüm bu çalışmaların dışında elektronik bilgilendirme (**hypermedia**) ortamı kullanılarak Yarımburgaz Kazısı’nı tanıtıcı bir program yazılmıştır. Programda elektronik köprüler aracılığıyla kullanıcı bir bilgiden diğerine “atlayabilmekte”; veri, ses, görüntü gibi unsurları bir arada kullanarak Yarımburgaz Kazısı’nın tüm ayrıntılarını izleyebilmektedir. Geleneksel bilgi işlem ortamlarındaki, kullanıcının, bilgi üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi olgusunun tersine, bu programda kullanıcı etkin olabilmekte ve istediği bilgiye istediği an ulaşabilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Arkeolog öncelikle “bulucu” (**discoverer**) ve “kayıt –edici” (**recorder**) dir. Yapılan araştırma ve kazılarla gün geçtikçe buluntu miktarı artmakta, bilginin boyutları hakim olunamayacak düzeye gelmektedir. Dolayısıyla arkeolojik verilerin toplanması, depolanması, sınıflandırılması için bilgisayar kullanımı tek seçenektir. Çünkü artık arkeologların, kafalarını, binlerce malzeme bilgisi ya da mimari ayrıntıyla doldurmalarına gerek yoktur. Bunu bilgisayarlar yapmalı, arkeologlar ise bu verilerden sonuçlar çıkartarak eski kültürler ve insan toplulukları üzerine yorumlar geliştirmelidir.

Diğer yandan, “kendini beğenmiş, kibirli bilgisayar uzmanı ile bilgisayarı “öcü” gibi gören küskün ve aciz (...)” arkeolog yerine, üniversitelerde, bilgisayarda uzmanlaşmış arkeologların yetiştirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

KAYNAKLAR

- BAYSAL, J. *Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar, Araçlar, Yöntemler*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları: 293/3, İstanbul, 1987.
- CASE, R.P. “Microcomputers in the Field”, *Byte*, 9.6, 1988, 243–250.
- DANIELS, S.G.H. “Research Design Models”, *Models in Archaeology*, Ed. D. L. Clarke, Methuen & Co. Ltd., London, 1972, 201–229.
- DORAN, J. “Systems Theory, Computer Simulations and Archaeology”, *World Archaeology*, Vol. 1, 1970, 289–298.
- GRADIN, J.C., “Archéologie et Calculateurs: Nouvelles Perspectives”, *Revue Sciences Sociales*, Vol. XXIII, No: 2, 1971, 204–218.
- GRADIN, J.C., “Archéologie et Calcul”, *Revue Archéologique* Vol. 2, 1977, 307–320.
- KNAPP, A.B. “Pots, PIXIE, and Data Processing at Pella in Jordan”, *BASOR*, No: 266, 1987, 1–30.

SUMMARY

THE ROLE OF THE COMPUTER IN THE EVALUATION OF ARCHAEOLOGICAL ARTEFACTS: AN APPLICATION AT YARIMBURGAZ

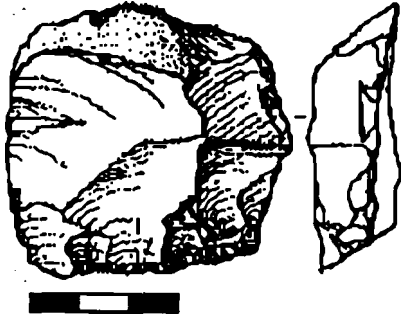
Computer applications are not new to the world of archaeology: since the 50's there has been many studies for which computers (mainly university mainframes) were used to store, analyze and display data related to artefacts. For the archaeologist the computer is not only a simple "accounting" device: it opens new avenues of exploration by letting her /him to develop typologies for the artefacts (often through statistical analyses), and eventually to differentiate "cultures".

One discerns three principal functions for the computer in archaeological research: acquisition and storage of the data, its analysis and the communication of the resulting information and knowledge. Data may consist of positional and dimensional information for the artefacts (*i.e.* numerical data) as well as graphical ones such as drawings of objects, architectural sketches etc. For building such accurate and flexible data bases, it is obvious that the **user interface** of the software/hardware in use is of foremost importance.

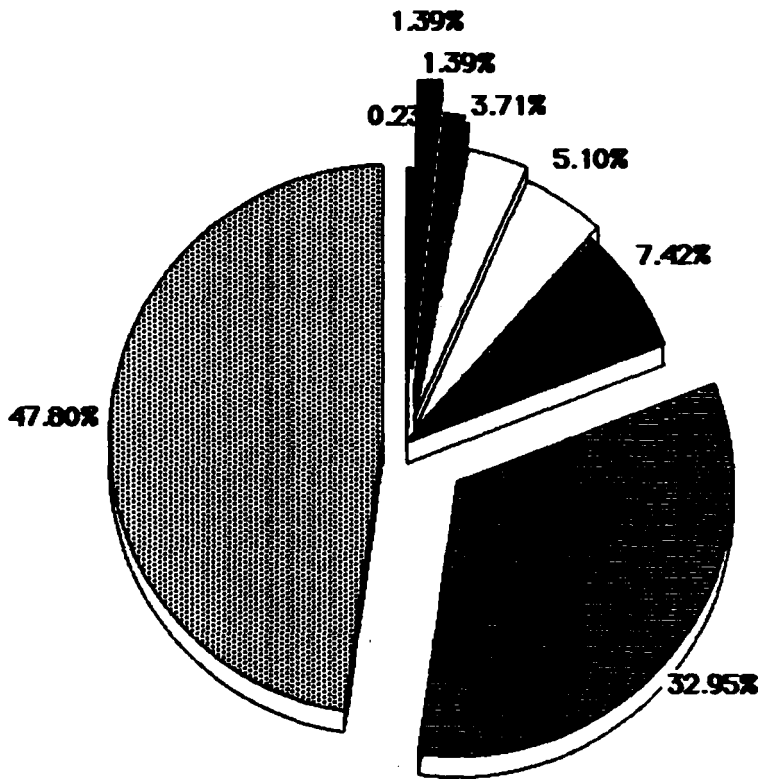
Once such a data base is established, tasks of classification and reorganization of data will benefit from the speed of the computer, therefore alleviating the job of the archaeologist. Such an organized data ensemble will lend itself easily to any statistical analysis, and hopefully in the future to the building of expert systems.

As a member of a scientific community, the archaeologist has to communicate his findings. Today's graphically oriented computer technology provides the researcher with easy -to-use tools to effectively and attractively communicate his results at all stages of an excavation.

The case of the Yarimburgaz excavation provides an excellent example for illustrating points mentioned above. With the use of a graphically oriented personal computer system (Apple Macintosh™), Yarimburgaz team was able to collect, organize and display all data almost in real time. Hand drawings of the tools and fossils were scanned and incorporated into the data base. This computerization has also proved itself to be extremely useful in the preparation of all intermediate and final reports as well as of a hypermedia presentation based on HyperCard™.

Feat.	S	
Find	Flake utilized	
Sp	""	
Bag#	""	
Find#	413	
Tre	Y	
Level	1	
Find Spot	b/2	
Elev(-)	7.72	
Date	14/7/88	
Tr. Book p.	18	
Plan#	6b	
Photo#	""	
Fig#	x	

Resim: 1

Yarimburgaz '88 Stones

☒	Biface (?)
☒	Manuport/H.Stones
☒	Various
☐	Pebble Tools
☐	Cobbles
☒	Unused Flakes
☒	Used Flakes
☒	Chips/Chunk etc.